

vá u Botta hrdinou elegickým; nevyrovnatelná jest veršová melodičnost a jazyková lahoda této skladby, o jejíž námět pokusili se i M. M. Hodža, S. Chalúpka a Janko Král. Bottovy sebrané »Spevy« vyšly v Praze 1880; životopis ve »Světě« 1880.

Z menších básníků období Štúrova zasluhují zmínky Timotej Ignác Nosák (pseudonym Bohuš Nezabudov 1818—1877) baladik živých barev krajinářských; filosofující kněz Jonáš Záborský (1812—1876), skladatel didaktické básně »Vstúpenie Krista do pekel«; blouznílek až mystického dechu Samo Bohdan Hroboň (1820—1894), kdysi snoubenec B. Rajske, a pozdní epigon romantického panslavismu Kollárova, Ludevít Zel-lo (1809—1873), jenž až 1862 vydal své epos v bojích pobaltského Slovanstva s Germánstvem »Pád Miliducha«, ke kterému l. 1871 připojil »Rastislava« (z r. 1843).

Novelistika slovenská připravovala se před r. 1848 teprve k rozletu; její zástupci J. Kalinčák, M. Š. Ferienčík, V. Pauliny-Tóth, J. Francisci Rimavský uveřejnili zralé své práce teprve v 60 letech; též shledáváme se v jejich novelách s proudy, které v českém písemnictví se objevily teprve po r. 1848; i náleží výklad jejich do období pozdějšího.

b) Literatura obrozeného národa.

(Od r. 1848 do politického osvobození r. 1918.)

Rok 1848 jest významným mezníkem v českých dějinách vůbec, neboť v této chvíli hnutí obrozené, dotud téměř výlučně literární a vědecké, stává se i směrem politickým. S ostatními národy absolutistického Rakouska, jež proměňuje se ve stát ústavní, také Čechové hlásí se o svá politická práva a přenášejí do oblastí veřejného boje jak své dávné tradiční snahy státoprávní, tak program národně jazykový; též úsilí o slovanské sjednocení a slovanskou vzájemnost občas zasahuje do vývoje české politiky. Takto veškerý národní život český se zveřejňuje, zabíraje vždy širší oblast zájmovou: politiku doplňují snahy sociální a hnutí hospodářské, a postupným probuzením nových vrstev k práci veřejné hlásí se vedle zájmů všeobecně národních také zájmy třídní. Jako politicky významný rok 1848 otevírá toto sedmdesátileté období českého života duchovního, tak zavírá je politicky ještě památnější rok 1918, kdy stvořením samostatného Československého státu na základě národním bylo novověké obrození české dokonáno.

Ohlas všech těchto veřejných dějů shledává se značnou měrou také v literatuře, zejména od šedesátých let, kdy po období politické reakce veškeré rozptýlené síly národní se sbírají a soustředí.

Vůdčí myšlenka vývoje literárního obměňuje se na prasto: kdežto obrodné hnutí předbřeznové bylo v jádře součástí všeevropské romantiky, hlásí se teď nové duševní proudy. Francouzská »červencová« revoluce, škola »Mladého Německa«, radikalismus t. zv. levice hegelské, v neposlední řadě též vliv Byronův připravily půdu liberalismu a demokratismu; nastolily na místo citového a vášnivého vzrušení romantického britkou kritiku společenskou a szíravou skepsi filosofickou; osvobodily se od exotické záliby pro vzdálené kraje a doby ve prospěch složitého a vroucího zájmu o přítomnost a skutečnost; emancipovaly ženu, zamítnuvše romantickou mystiku lásky; prováděly nelitostnou kritiku náboženskou na místě katolického mystičismu období předchozího. Braly rády svoje podněty ze sociálního vřemí i z hospodářských protikladů svého okolí; dávaly se často vzněcovati přírodními vědami a nabádali exaktní metodou. Vedle básníka, jehož typ značně v tomto čase demokratickém se obměnil, vstupuje do popředí písemnictví žurnalista a stává se moci; žurnalistus vytváří nové literární druhy (feuilleton, charakteristiku, cestopisný obrázek), určuje látkový výběr, přeměňuje dialog i vůbec sloh prósy, která nabývá vrchu nad veršovaným básnictvím. Při tom pozvolna ztrácí se tradiční povědomí literární a souvislost s předcházejícími směry; snaha po klasicismu, která byla, ač utajena, přece vlastní i řadě básníků romantických, nenalézá v tomto pokolení porozumění; mnozí spisovatelé vstupují do literatury bez dříve samozřejmé průpravy humanistické, u nejednoho působí přírodovědecke a technické vzdělání vlivně na názory, volby látek ano i slovesný výraz. Novou podobu vtiskuje písemnictví také živá účast žen, které jmenovitě v románovém tvoření vynikají, přinášejíce přímou znalost života věnem. Stále více se literatura vymaňuje z aristokratické výlučnosti umělecké a učenecké, stávajíc se součástí a orgánem občanství: netoliko poznání a slovesné ovládnutí skutečnosti, ale i služba jejím potřebám se v písemnictví hlásí. Z různých těch pramenů, částečně původu neliterárního, slévá se pak pozvolna jednotný proud realismu, probíhající všemi literaturami evropskými. Sklonkem století XIX. dochází pak k překonání realismu a jeho samostatné odnože naturalismu v předních literaturách evropských, když ve vědě a filosofii se vyžily jeho myšlenkové podmínky, přírodovědecký empirism a materialistický determinism, ustupující hnutí idealistickému. V básnictví nastává namnoze návrat k romantice a jejím způsobům vyjadřovacím, zjemněným odstíněnou citlivostí a stupňovanou smyslností složitého, vznětlivého a nervosního člověka moderního.

V české literatuře poměry ty jsou velmi složité. Z romantismu zůstávají i pro dobu budoucí dvě mohutné ten-

lence. jednak prohloubená idea národnostní, která v politických zápasech vždy nových nabývá sil a prosycuje vše-ku literaturu, jednak kult prostého lidu, jenž později vede pozorování zpola národopisnému, zpola realistickému, a tím šťastně oblodní naše krásné písemnictví. Všecky mylenkové i slovesné proudy, valící se z ciziny, nacházejí u nás vděčnou půdu, ale tato silná vlna kosmopolitismu naráží na pevný a vysoký břeh slovesného umění uvědoměle národního, navazujícího na starší naši poesii obrozenskou: tento velký zápas kosmopolitismu s národní literaturou, eklekticky seskupených vlivů cizích s tradicemi domácími, jest hlavním dějinným motivem našeho slovesného vývoje v posledním půlstoletí. Kosmopolitické tendence znamenaly v písemnictví českém veliký pokrok: byly přineseny nové vzory nové útvary básnické, byla zdokonalena zevní forma básnická: ležto zjednány styky s různými literaturami, odstraněna výlučná jednostrannost vlivu německého; konflikt mezi vlivem písemnictví západoevropského a literatur slovan-ských přinesl nový vzruch: přese všecko nadšení slovan-ské zasáhla pouze ruská literatura vlivněji do českého slo-vesného rozvoje a to až ve třetí době za vlády sociálního realismu. Vždy více vyhledávala naše literatura sblížení s ostatními uměními, což jí bylo jen na prospěch: kritika, která za vlivu »Mladého Německa« vstoupila do Čech a sloučila se s novinářstvím, čerstvě vykvetlým, ukazovala básníkům k novým cílům. Avšak kosmopolitism přinášel vedle zdravých podnětů a tvůrčích hodnot též nejedno ne-bezpečí naší literatuře. Postupoval spíše extensivně než in-tenzivně, hromadil látky, aniž jich plně zpracoval: přejímal často jen mechanicky: tlumil smysl pro dobrou a prostou domácí tradici a pro původní zdroje slovesného umění; za-pomínaje na lidový a krajový základ všeho duševního ži-vota národního, pěstoval upřílišený centralism literární; i jazyk, který nebývale zbohatl, pozbyl za vlivu extensiv-ního světoobčanství výrazové svéráznosti a jadrné plnosti.

Vedle básnictví veršovaného, k němuž se jako zvláště bohatá větev přidružila poesie překladová, bohatě rozkvetla novelistika, dotud málo a velmi jednostranně pěstovaná; v ní přihlásily se domácí tradice mocným rozmachem ro-mánu historického; hnutí realistické pronikalo v ní dosti záhy, posílno studiem života lidového. Avšak dramatické poesie nedovedla se ani tentokráte vzchopiti, ačkoliv právě divadlo bylo v popředí zájmu národního a ač v této době vymanilo se z područí jeviště německého neb utrakvistick-ého, přílišný, nezpracovaný vliv ciziny a nedostatek tvůr-čích talentů bránily dramatickému rozvoji.

S literaturou krásnou mohutnělo i písemnictví vědecké, **zůstávajíc** věrně zásadě Jungmannově o nutnosti znárod-nití veškerou literaturu naukovou a podporováno v druhé

polovici tohoto období velkými kroky o samostatnou organizaci české vědy, zejména rozdělením pražského vysokého učení r. 1882, čímž byla universita vrácena zase českému národu a zřízením »České akademie pro vědy, slovesnost a umění« r. 1890. Mocně zasahoval v rozvoj české vzdělanosti i literatury filosofický ruch, zvláště když se na sklonku XIX. stol. přestěhoval z universitní učebny do veřejného života a když jal si všimati i společenských a mravních potřeb národního celku. Při tom, přirozeným postupem, odborná věda odtrhovala se vždy více od literatury t. zv. krásné; proto jest i literárnímu dějepisci se omeziti na vylíčení rozvoje věd duchovních, jejichž souvislost s poesii jest stále patrná a upustiti od výkladu rozvoje věd exaktních, přírodních a technických (což v tomto oddíle též důsledně provedeno).

V této době sedmdesáti let vystřídala se za rychlého tempa novověkého asi čtyři pokolení, podle nichž dlužno duševní i slovesný život periodisovati. Dělitel tak jednoznačných a prostých, jakými za národního obrození byly osvícenství a romantism, není, neboť jednak zápasivaly v jedné a téže generaci dvě protilehlé tendence myšlenkové, jednak vedle vládnoucích ideí žily a živořily i zásady staršího pokolení; odtud vznikaly namnoze prudké spory literární, které však podnětně přispěly k vývoji slovesnému. Zde podle hlavních duševních proudů provedeno toto seškupení:

1. *Doba tendenčního realismu v duchu světoobčanském* (od r. 1848 a reakce do poloviny let sedmdesátých) se dvěma obdobími:

a) období přechodu a reakce;

b) rozkvět tendenčního realismu.

Zápas s odumírající romantikou vyplňující dobu přechodu a reakce, již ovládají osobnosti K. Havlíčka a B. Němcové, jest současně s obnovením ústavnosti r. 1860 rozhodnut ve prospěch tendenčního realismu, ale na sklonku období hlavní vůdcové školy Jan Neruda a V. Hálek příkloní se k národně výchovným snahám a zřeknou se původního strohého světoobčanství.

2. *Doba zápasu snah národně výchovných se západnickým umělectvím* (od polovice let sedmdesátých do počátku let devadesátých).

Vůdci jména básnická Svatopluk Čech a Jaroslav Vrchlický jasně znázorňují dvojí protilehlý směr: kdežto Sv. Čech (a vedle něho historičtí románopisci) namnoze se vrací k zásadám národního obrození a spolupracují na národně politické výchově, zesiluje kosmopolitická skupina s Jar. Vrchlickým v čele světoobčanské snahy předchozího pokolení, ale zbavuje je příchuti tendenční, aby je postavila

lo služeb českého umělectví a provedla příklonu k evropskému západu ve zřejmé reakci proti slavjanofilství školy národní.

3. *Doba kritického a sociálního realismu a reakce proti němu* (od počátku let devadesátých do politického osvobození r. 1918).

Realismem rozumí se tu vlastně hnutí dvojí, jedno literární, druhé ideové. Realism literární postavil se proti formalistnímu umělectví západnické školy Vrchlického, odmítaje jak její novoromantické sklony tak její eklecticism: zmohutnělá a osamostatnivší se kritika podporovala jej v jeho zápase. Za t. zv. pokrokařského přerodu českého života na počátku let 90. splýnul s realismem ideovým, jenž byl původně směrem vědeckým a politickým a jenž ve veliké osobnosti T. G. Masaryka na sklonku této doby provedl státní osvobození národa, použiv při tom všech prostředků a sil, které poskytovala politická tradice česká od r. 1848, zvláště také kollárovské a čechovské myšlenky o jednotě Čechů a Slováků. Obojí realism vynikal silným vědomím a svědomím sociálním, jsa naplněn touhou po společenském obrození národa; v tom se přimkl k snahám doby Nerudovy. Tyto snahy sociálně reformní nepominuly ani, když literatura opustila realism a zahájila po všech stránkách uměleckou reakci proti němu; největší básník tohoto období Otokar Březina, od realismu co nejvzdálenější, jest toho nejkrásnějším důkazem. I jest na rozhraní XIX. a XX. věku česká literatura věrným zrcadlem národa, jenž r. 1918 se zároveň osvobodil politicky i přerodil sociálně.

Literatura předmětu. Ze souborných knih svrchu uvedených náleží sem poslední dva svazky (III. díl část 1+2) díla *Literatura česká devatenáctého století* (1905 a 1907), dále II. díl *Denisových Čech po Bílé hoře* 1905, pak monografie *Mil. Hýska Literární Morava v l. 1849—1885, 1911*; také oba svazečky statí *Jar. Vlčka Několik kapitol z dějin naší slovesnosti a Nové kapitoly z dějin literatury české*, obé 1912, obsahují mnoho monograficky zpracované látky zvl. pro období přechodní a Nerudovo. Souvislé vyličení literatury té doby i jejího vědeckého písemnictví podává velký Památník na oslavu padesátého jubilea panovníckého císaře Františka Josefa I. (1898), zejména v stati *Jana Voborníka Padesát let české literatury*; cenu z tohoto Památníku mají hlavně údaje knihopisné. Praktickou, ač nevědeckou pomůckou knihopisnou a životopisnou jest i *Fr. Bačkovského Přehled písemnictví českého doby nejnovější 1899*. Celkový obraz i nejnovější literatury české v hlavních rysech podávají dva informační spisy

německé, obsahující též písemnictví starší a neistarší Josef Karásek, *Slavische Literaturgeschichte* I. II. (Lipsko 1906) a Jan Jakubec a Arne Novák, *Geschichte der českischen Literatur* (Lipsko, II. vyd. 1912). Vůdčí myšlenky moderního českého vývoje básnického vystopovali syntetickou cestou F. X. Šalda v *Moderní literatuře české*, 3. vyd. 1920. F. V. Krejčí ve *Zrození básníka 1907* a Arne Novák, *České písemnictví s ptačí perspektivy*, 1920. Historicko-kritický soubor nejpřednějších děl této periody poskytuje sbírka *Čeští spisovatelé XIX. věku* redakcí Jar. Vlčka (od r. 1904) vesměs s cennými úvody a poznámkami; četné novotisky s úvody a místy i s výkladem ve *Světové knihovně*. Studiu novelistiky slouží J. Máchalův přehled *O českém románu novodobém* (1902); studiu dramatu a divadla J. Máchal, *Dějiny českého dramatu 1917* a Ot. Fischer, *K dramatu*, 1919; studiu poesie několik antologií, zejména Jar. Golla *Antologie české lyriky (1872)*, Fr. Bílého *Patery knihy plodů básnických (1892)*, Česká poesie XIX. věku o V dílech, uspořádaná *Spolkem českých spisovatelů beletristů Máč* (1897—1899) s dodatkem *Nová česká poesie* (red. V. Dyka a A. Nováka 1907), F. S. Procházky *Česká lyra*, 3. vyd. 1915 a *Česká epika*, 2. vyd. 1915 a pro Slovensko Fr. Frýdeckého *Slovenská poesie XIX. století 1920*.

1. Doba tendenčního realismu v duchu světoobčanském.

a) Období přechodu a reakce.

Již v polovici čtyřicátých let nastává v českém písemnictví značné ochabnutí a mrtvý klid: velcí básníci období předcházejícího se odmlčeli, mladší pokolení nemělo duchů tvůrčích, a i nejnadanější z něho utápěli se buď v parafrazi starších vzorů neb stravovali se rozparem mezi mohutným chtěním a slabými silami. Veršovaná poesie této doby, která přes léta nejtuzší reakce politické potrvála až do hromadného vystoupení pokolení Nerudova, nemá cennějších plodů, zajímá však značně přechodem od starších ideí romantických k novým básnickým i myšlenkovým směrům a poskytuje dějepisci literárnímu svým osobitým poměrem k Máchovi problém zvláště poutavý: k ní druží se zvláště hojně pěstovaná literatura překladová. V novelistice jeví se nové proudy literární, a to jak realismus studující podrobně život lidu, tak i sociální pojetí slovesného umění, dosti mocně a uvědoměle; na různých místech oblasti české hlásí se pokusy o pravdivé, malebné a živé zpodobení

š namnoze s tendencí sociálně reformní. ěrou než v literatuře krásné zjevuje se v , chystajících velkou revoluci r. 1848, i v život v novinářství a to nejen politickém, lélavacím; největší osobností této doby jest Karel Havlíček, kolem něhož kupí se mentistické; Havlíčkem se však úplně osamotitika a české básnictví satiricko-tendenční vrcholu. K revoluci politické druží se také ová, jejichž nositeli jsou filosofové čeští, ce na abstraktních pomyslech, zasahují ně do života, zejména náboženského, aby volné myšlenky i za cenu pronásledování u. Ve skupinách takto vyznačených bude chodní literatura konce let čtyřicátých a ícího.

Básníci přechodní.

enecké poesie v Čechách vyčerpali podněty Čelakovským, takže bez nebezpečí nudného o lze se bráti jejich cestou. Skutečně Čelakovolovici čtyřicátých let ubývá napodobitelů, ší z nich, J. J. Langer, zaujme k svému o kritické, kdežto Kollár spíše myšlenkově bí duchy prodšené myšlenkou slovanskou e vědecky, hloubavě než básnicky, obrazola to stává se K. H. Mácha, třebaže nikoliv o zjevu, mládeži příkladem, a zejména celalada, obestírající jeho osud i dílo, vrací sníků, což vynáší jim u současníků, ne-li sti a citové nepravdivosti, tedy alespoň netou Máchovou přicházejí mladí poetové k k. rozervaným světobolcům, beznadějným ale i k ironikům vlastní bolesti: k Byro-Puškinovi, Heinovi. Vše to obrážejí ve nící, kteří později uchýlili se k jiným oboek, V. B. Nebeský, K. Sabina.

) *Koubek* (1805—1854), rodák blatenský, odedí právnických r. 1830 na šest let do Polatel v domech šlechtických, což učinilo z itele polského a ruského básnictví. R. 1839 em českého jazyka a české literatury při ě, kdež vytrval až do smrti, přednášeje od štině, působě na své posluchače bohatými kými podněty a nadšením pro poesii dokak pro moderní básníky cizí, zanedbávaje eckou. Naukové práce Koubkovy jsou skrovhledné děj. lit. české.

ny, počtem i významem; za to básnická činnost jeho, ač většinou fragmentární a nehotová, jest velmi zajímavá. Již do Haliče přinášel si žák Jungmannův a příslušník skupiny Langrovy obdiv pro Čelakovského a lidovou píseň, slovanské nadšení kollárovské, kromě toho však i kult Byrona a jeho ruských, polských a německých následovníků. Vše to zesílilo pobytem mezi Poláky a svědomitým studiem jejich básnictví, ač i nadále pěstoval Koubek poučné, značně často suchopárné básnictví slovansko-vlastenecké, jevící jen výjimkou oplodnění moderními ideami uměleckými; kromě toho po stopě Čelakovského a Langerově líboval si v krotké časově literární satíře. Ze satirických básní Koubkových, valně vybledlých a zastaralých, přednější jsou »Sylvestrova noc« (1846), »Sněm ženský« (1847), »Krotké znělky« (1853) a největší »Básníkova cesta do pekla, Nové Jiříkovo vidění aneb Orfeus redivivus« (1842—1852; vydání teprve posmrtné; nově vydal L. Quis v Svět. knih. 1904); ale nekonečná reflexe, únavné didakse a suché moralisování naprosto ničí dojem této čtyřzpěvové fragmentární skladby bez děje, jež chtěla v duchu liberálním bičovati poměry politické a literární ve formě »směšnohrdinského eposu«. Satira Koubkova, pracující parodií a travestíí a kryjící se tím proti censure, stojí blíže Langrovi než Havlíčkovi, jsouc neplastická a neskutečná a vyhýbajíc se přímým a pojmenovaným útokům na osoby: její typisování znamenalo zároveň matnou povšechnost. Hluboký cit, vroucí nadšení pro věc slovanskou a pro úkol básníkův, podrobné studium poesie české i cizí prozrazuje dvě řady elegií »Hroby básníkův slovanských« (souborně až 1857), leč nedostatky básnění Koubkova, mnohomluvné opakování, rozvleklá didakse, zmatený plán činí i tuto skladbu nestravitelnou; poznáváme z ní však zásady, kterými Koubek s katedry mocně působil na mladé pokolení. Velmi svěží jest idylický obrázek veršem »R o k o k o« (1847), plný dobového tepla a archaistické drobnomalby (Sebrané spisy Koubkovy vyšly péčí F. L. Vorlíčka a J. V. Friče bez pečlivé redakce r. 1857—1859 ve IV dílech, rozbor jeho činnosti a jeho významu podali L. Quis v úvodu k vyd. »Básn. cesty«, Josef Hanuš v Literatuře české XIX. stol. III. sv. 2., str. 234—283 a Jar. Vlček v Několika kapitolkách 2. vyd. 1912.)

Václav Bolemlr Nebeský (1818—1882) narodil se na Novém Dvoře u Kokořína 18. srpna 1818; vykonav studia v Litoměřicích, v Praze a ve Vídni, působil jako vychovatel, od r. 1849 jako docent řečtiny, od r. 1850 jako redaktor »Musejníka« a od r. 1851 jako sekretář Českého musea, jehož dějiny napsal. Tu vytrval do své smrti dne 17. srpna 1882. Básnická činnost Nebeského náleží jeho mladším letům; tehdy za vlivu K. H. Máchy, mladší německé romantiky,

Lenaua, Byrona a Mickiewicze v básních obsahu milostného i přírodně reflexivního, ve verších vlasteneckých a meditačních hledal výraz pro hluboký bol svého samotářského srdce a své těžce dumavé citovosti; velká kultura slovesná staví básně Nebeského vysoko nad poesíí jeho vrstevníků. Ve verši vlasteneckém, jímž mocně působil na básnění B. Němcové, vyjádřil mohutně národně politické naděje kladené do r. 1848. Verše ty, otiskované v letech 1838—1844 v časopisech, vyšly knižně teprve r. 1886 jako »Básně« redakcí Nerudovou v »Poet. besedách«; (krit.vyd. s úvodem K. Riegera ve »Svět. knih.« 1913). Závěrem básnické tvorby Nebeského byla velká romantickofilosofická báseň »Protichůdci« (1844 a r. 1882; též v »České poesii XIX. věku« 1897 v I. díle; novotisk u K. Neumannové 1912, též ve vyd. Riegrově), prozrazující ještě větší měrou než drobné verše vlivy cizí, hlavně Mickiewicze, Lenaua a Mosena. Ve smyslu hegelovského dialektického procesu staví se nad protichůdce, nad intelektuelního titanika Ahasvera toužícího po osvobozující smrti a nadsmyslného rozkošníka, jemuž jde v patách morová panna, »jezdec první« jako harmonická jejich syntesac oddané přílnutí k životu, nikoliv však pro sobecký požitek, nýbrž pro dobro všeobecné vítězí nad zneprátelenými tendencemi ducha a hmoty. Celou duševní náladou, silným obsahem ideovým, sledováním stop Máchových, souvislostí s moderní poesíí zahraničnou, jevil se Nebeský mladším básníkům předchůdcem a otcem moderního směru, jak vyznal J. Neruda. I když r. 1844 se Nebeský odmítl jako původní básník, zůstal poesii věren, o čemž svědčí básnické překlady, prozrazující nejen vkus umělecký, ale i čistě romantické proniknutí k duchu básníka a jeho doby. Z klasických jazyků přeložil Aischylovy »Eumenidy« a »Promethea« (1860), Aristofanovy »Acharnské« (1849), »Rytíře« (1850) a »Žáby« (1870), Plautovy »Plečníky« (1873) a Terentiovy »Bratří« (1871), z moderních literatur »Kytici ze španělských romancí« (1862) a »Novořecké národní písně« (1864). Hlavním předmětem literárního studia V. B. Nebeského v mužných letech byly dějiny literární, kde, odmítaje dosavadní postup knihopisný v duchu velkých německých romantiků a Gervinově, snažil se vyložití hlavně plody staršího českého násemnictví z dobového ducha a z evropské souvislosti kulturní, při tom však i posoudili z hlediska psychologicko-estetického; podobnou cestou rozbíral též nejdůležitější plody literatur světových, Shakespeara, Calderona, Kalevalu; studie ty naplňují Časopis musejní v letech 1845—1886 v nich jest hlavní význam Nebeského. (Srv. J. Hanuš, Život a dílo V. B. Nebeského 1896, nově zpracováno Hanušem v Čas. liter. XIX. stol. III. 1; Jan Voborník o »Protichůdci« »Sborn. filolog.« 1912).

Ještě v době svého vídeňského pobytu usiloval V. B. Nebeský, asi za vlivu sprátených básníků českoněmeckých, získati Židy pro českou věc národní, čehož doklady jsou články v »Květech« a v »České včele« (1846), jež se setkaly s odporem Havlíčkovým. O tyto snahy Nebeského sdílel se židovský básník a uvědomělý Čech, *Siegfried Kapper* (1821—1879). Rodák smíchovský vyrůstal za tradicí rodiny židovské a za vlivu slovanské romantiky; za filosofických studií zasažen byl mocně poesíí Byronovou a Lenauovou, která dobře hověla jeho dumné povaze, ale vyznával též myšlenky mladoněmecké. Náležel k družině svobodomyšlných českoněmeckých básníků, kteří se na čas přimkli k našemu národnímu hnutí, byli to *Uffo Horn*, *František Bach*, *M. Hartmann* (Kapprův pozdější svak), *A. Meissner*, *L. A. Frankl*, žáci to *Lenauovi*, *Heinovi*, ale již i *Freiligrathovi*, kteří milovali české látky hlavně reformační. V létech 1841—1848 studoval ve Vídni lékařství a byl hojně literárně činný jako lyrik i jako kritický vykladač snah české poesie Němcům; do vídeňské doby kromě tendencí českožidovských spadá i Kapprovo důkladné studium jihoslovanského básnictví. S ním sblížil se ještě těsněji za cest na slovanském jihu 1848—1854; později působil jako lékař v Dobříši, Mladé Boleslavi a v Praze; poslední léta života strávil v Itálii a zemřel v Pise.

Vlastenecké verše Kapprovy »České listy« (1846), které ocenil přátelsky Nebeský, kriticky Neruda a nespravedlivě odsoudil Havlíček, rozvádějí v jemném, poněkud jednotvárném ladění trojí motiv, bolestnou vzpomínku na dávnou slávu židovskou, žalost nad nynějším ponížením a nadšením českožidovské, tedy zvláštní syntesu sionismu a asimilace. Z důkladného studia jihoslovanského básnictví, z tendencí herderovsko romantických — a z cest po Balkáně prýštil jeho živý zájem o srbskou epiku lidovou, v níž miloval nejen básnické hodnoty, ale i historicko-etnickou náplň, a politické své naděje do osvobození Jihoslovánů ode jha tureckého. Zájem ten vzbudil jednak překlady jednak ohlasy a to české i německé. Literatuře české náleží překlady »Zpěvy lidu srbského« (1872—1874 ve II sv.) a ohlasy »Gusle, ohlasy písní černoohorských« (1876), německé pak »Lazar, der Serbencar« (1851—1853, česky zpracování dochováno v rukopise), »Gesänge der Serben« (1852, překlady to z Karadžiče, v jádře shodné se »Zpěvy lidu srbského«) a »Historische Volkslieder der Montenegriner« (v rukopise, samostatná německá verše »Guslí«). Vlastním výrazem Kapperova osobního citění jest jeho lyrika, psaná až na »České zpěvy« německy: v politických ohlasech roku 1848, »Befreite Lieder« (1848), zaznívají svobodomyšlné a liberalistické zvuky, jejichž mistry byli Kapperovi druhové *M. Hartmann* a *A.*

Meissner; intimní Kapperova lyrika, plná dumné reflexe milostné, přírodní a náboženské, křtěné většinou ze zdroje Lenauova, zůstala rozptýlena v německých časopisech a almanaších i v rukopise. Z prósy Kapperovy vynikají »Pohádky přímořské« (1873) bohatou hrou fantazie a jemnou stilisací. (O Kapperovi viz po stránce životopisné a bibliografické studii O. Donatha v Archiv für slavische Philologie 1909, poměr jeho překladů a ohlasů k jihoslovanským předlohám vyšetřil Jan Krejčí v »Příspěvcích k poznání básnické činnosti S. Kappera« 1911. Od něho i rozbor »Lazara« v »Sborn. filolog.« 1913 a rukopisné pozůstalosti ve »Sborn. Jar. Vlčka« 1920 i populární spisek 1920; srv. Havlíčkovu kritiku v Sebr. spis. vyd. L. Quisova, III 70—79 a Nerudův nekrolog v Spisech krit. VI 304—313).

Již před pobytem vídeňským mocně působil na Nebeského, znovu mu ukazuje k Máchovi, německé romantice a mladoněmeckým tendencím, jeho důvěrný přítel, dobrodružný

Karel Sabina (1813—1877). Narodil se v Praze dne 29. prosince 1813; prožil trudné mládí dítěte proletářského, studoval na akad. gymnasiu pod Jungmannem, sympatisoval s polským hnutím a záhy opustiv studia, oddal se výhradně žurnalistice a literatuře, nejprve v Praze, pak ve Vídni, pak zase v Praze, kdež od r. 1845 byl středem tajného ruchu politicko-revolučního; r. 1848 stál v čele radikální strany politické a střetl se proto ostře s Havlíčkem. Propaganda revoluční vynesla mu osmileté tuhé vězení v Praze a v Olomouci. Vyšel r. 1857 ze žaláře, vrhl se zase do ruchu literárního, sociálně i politicky radikálního, organizoval dělníky, živě se účastnil založení strany mladočeské, až konečně dohnán bídou, vstoupil do služeb policie jako agent provokatér. Když z toho r. 1872 veřejně usvědčen, vyloučen byl z české společnosti a zemřel v nouzi a opovržení dne 7. listopadu 1877.

V osudech Sabinových jest mnoho záhadného a nevysvětleného, svůj původ, svůj pohyb v žaláři zahaloval Sabina sám rouškou tajemství; teprve v poslední době z úředních akt plně dokázány Sabinovy dlouholeté služby, prokazované policií; Sabina je sám popíral, ale v tom měl pravdu, že jimi české politice příliš neublížil.

V době před revolucí r. 1848 byl Sabina nejnadšenějším a nejsmělejším hlasatelem krajního byronismu a pokračovatelem i zastáncem svého důvěrného přítele Máchy. O tom svědčí především Sabinova mladistvá poesie, která po r. 1841 zvolna umlká. Sabinovy »Básně« (1841) prozrazují vliv Byronův a Máchův, nemají však ani svůdného lyrismu Máchova ani prudkého a výmluvného Byronova titanismu. Analytický rozum, znepokojovaný vášní poznání a opojený bouhou vzpurného odboje, vstřebal v nich poesii citu, do-

jmu, nálady, která se Sabinovi málo daří. Kdežto Máchu se skoro intuitivně zmocňuje posledních záhad bytí, prožívaje je s temnou vášnivostí, chce k nim prudčí a studenější Sabína dospěti cestou spekulace filosofické; leč nad myslitelskou koncepcí jest mu, pravému revolucionáři, veřejný, výbojný čin, pro nějž nalézá výraz často palčivý a hutný. V celku však slovní umění Sabinovo bylo prostřední, a přílišné reminiscence kalí čistotu dojmovou. Mimo básně, do svazčku z r. 1841 pojaté, zůstalo mnoho veršů Sabinových nesebráno, mezi nimi několik cyklů zajímavých písní z r. 1837—1839. Kritického souboru dostalo se jim teprve Janem Thonem 1911 v »Čes. spis. XIX. stol.«; sem pojaty i některé básnické překlady hl. z T. Moorových »Irských melodií« (bibliofilský výbor se studií Martenovou 1920). Sabína byl z prvních kosmopolitických básníků českých; již r. 1836 pozdravoval jako »vyvolence věkem ověřené« Byrona, Moora, V Huga, Lamartina, Delavigne a Mickiewicze; od nich učil se umělým formám románským jako tercíně, sestíně a j.

Novelistika Sabinova má dvě skupiny časové, práce z let 40. a dříve let 60.—70. První práce Sabinova »Hrobník« (1837 v »Květech«, knižně 1844 a novotisk 1920) jest směsí hlavně romantických motivů klášterních, svědčevských a hrobnických s prvky modernějšími, s melancholií Máchovou a rozervaností Byronovou. Tak i v »Povídkách, pověstech, obrazech a novelách« (1845, II sv., k nimž 1847 obrázek ze života venkovského »Vesničané«): vedle romantiky látkové, úvahy filosofické a tendenčně reformní. V troskách románu »Husité«, zvaných »Obrazy ze XIV. a XV. věku« (1844: I. Kat krále Václava, II. Schůzka na Karlově, III. Lásky, žalosti a blahosti) chodí Sabína spíše po stezkách Máchových a Herlošových než Waltera Scotta a anachronisticky obklopuje krvavé a smyslné děje radikálním nacionalismem a socialismem beze stopy uměleckého úsilí. Vždy z vězení, zesílil Sabína ve své próse notu sociální, přimkl se ke směru a k technice románopisců mladeněmeckých, propadal však, hnán starostmi o chléb, nebezpečně psavosti, která vedla k povrchnosti a k ledabylosti. Literární cenu z jeho pozdějších prací mají »Na poušti« (1863, původně »Synové světla«, o nichž pracoval Sabína od r. 1850, nové vydání 1908), velký pokus o román sociální; živá malba ze života politických vězňů v době reakce »Oživěné hroby« (1870, nové 1908), filosofická skladba novelistická »Morana, čili Svět a jeho nicoty« (1874 a 1908), problémový román »Blouznění« (1857) a satiricko-humoristický »Věčný ženich« (1863).

Hledaje v literatuře obživu, neobmezoval se Sabína pouze na básnictví a novelistiku; mámeť od něho i veselohry na př. švižný »Inserát« (1866), »Maloměstské klep-

ny« (1868), »Šašek krále Václava« (1870), frašky »Tajné plány« (1866), »Kocour a kočka« (1870), truchlohru historickou »Černá růže« (1867); často se pokrokové myšlenky kuklí neúměrně do přežilých motivů romantických, a pouze obě první veselohry, provozované se z darem na »Prozatímním divadle«, posud působí zdravě výchovnou tendencí i živou, ač fraškovitou kresbou domácí skutečnosti. Sabina napsal též několik vtipných libret pro Bendla, Blodka, Rozkošného a Šebora a zvl. pro Smetanu, tak k »Prodané nevěstě« (krit. vydal Zd. Nejedlý v »Svět. knih.« 1908) a k »Braniborům v Čechách«.

S přítelem svým V. B. Nebeským shoduje se Sabina vydatnou a obzíravou činností kritickou a literárně historickou, již v časopisech, almanaších i samostatných monografiích rozvíjel hlavně v čtyřicátých letech, vždy se zřetelům k evropskému ovzduší kulturnímu a se snahou rozšířiti duševní obzory české ve smyslu moderním. Zvláštní dar charakteristiky ukázal v některých životopisech a kritických podobiznách; uměl se plně vmyslit do cizí povahy a osobnosti, aniž při tom ztratil rázovitou břitkost vlastního soudu. Byl kritikem spíše vnímavým a pohyblivým než hlubokým a důsledným; nevyhnuť se v některých zásadních otázkách na př. v problému národního umění kolísání, ba ani recidivám do překonaných názorů starého vlasteneckého pokolení. Největším ovocem těchto snah jest objemný »Dějepis literatury československé staré a střední doby« (1860—1866), velkolepě myšlený, leč chvatně a povrchně provedený, a přejímající nejednou látku cizí; v »Čes. spisovatelích XIX. stol.« sebral 1912 a 1916 Jan Thon dva svazky Sabinových článků literárně dějepisných a studii kritických a předeslal obsažný úvod o těchto stránkách činnosti Sabinovy

(Literatura o Sabinovi stále roste: životopis jeho podává J. E. Sojka v sbírce »Naši mužové« 1862; revisi jeho konečné tragédie J. Arbes v »Naši době« 1896; úhrnnou charakteristiku jeho činnosti sociálně organisátorské Jiroušek ve »Vlasti« 1900 (s hlediska katolického); Sabinovu poesii rozebral v poměru k Byronovi M. Zdziechowski v knize o byronismu 1893; na základě »Básní« Jiří Karásek v »Renaissančních touhách v umění« 1902; s užitím materiálu sneseného vydáním Thonovým Miloš Marten v úvodě k vyd. »Básní« 1920. O poměru Sabinově k Máchovi pojednal Jan Thon v »Lumíru« 1911, o Sabinově povídkářství z let 40. Jar. Vlček v »Několika kapitolkách« II. vyd. 1912, týž o jeho »Dějepisu« ve feuilletoně »Nár. listů« 14. března 1913; o Sabinovi jako dramatikovi Mil. Hýsek v »Jevišti« 1921. Nezdařilý, ale přehledný literárně historický obraz nakreslil J. Machal v »Literatuře české XIX. stol.« III. 2, str. 412—450:.

Z moravských básníků ztělesnil přechodní typ nejuplněji *Vincenc Furch* (1817—1864), posléze účetní rada ve Vídni. »Národní jednotka« kupíci se kolem Klácela a Helcelety, měla v něm svého veršovce. Jeho »Básně« (1843 a 1844, 2 sv.) vycházejí formálně z poesie lidové a ze školy Čelakovského, ale ideově se nejednou přimykají k Máchovi, k jeho idealismu a záduštné filosofii věčné změny a věčného zanikání, leč meditační své struny Furch později nevyužil. V »Barvách a zvucích« (1848, tu kromě veršů i novely) jest didaktikem; v »Písniích a baladách z války uherské« (1850) i básních se slovanskobaltských dějin suchým, kronikářským rýmovníkem, jenž často bije nadšeně do struny slovanské. V pohrobních »Akkordech« a »Malbách sepiových« ovládá životní resignace; forma jest tu nemálo zajímavá, pěstujeť Furch jako jiní básníci období reakčního (Vocel, Doucha) ghasel. (Srv. M. Hýsek, Liter. Mor. 1911, str. 31—34, Jar. Vlček v List. filolog. 1904, K. Rieger v Č. Mat. Mor. 1912; výbor básní s cenným lit. dějepisným úvodem vydal v »Svět. knih.« 1917 K. Svoboda.)

Překladatelskou pílí a mnohostrannost let padesátých představuje pozdní epigon školy Jungmanovy.

František Doucha (1810—1884), Pražský churavý a nuzný kněz deficient, zálibou neúnavný bibliograf a šťastný spisovatel pro mládež, jenž vedle Vinařického jest zakladatelem českého písemnictví dětského, náležel k nejpilnějším pracovníkům literárním: slovníkářské, knihopisné, theologické a pedagogické práce jeho počítají se na sta. Jako básník nebyl nadán ani bohatou fantasií, ani lyrickou silou, za to jeho formální umělost a technická rozmanitost, jemný vkus a všestranné vzdělání, znalost 14 jazyků i rozhled ve světových literaturách učinily jej výtečným překladatelem. Proto větší význam než jeho původní básnické sbírky »Lípový věnec« (1871) a »Sedmero skutků milosrdenství« (1875) mají jeho překlady z Moora, Burnse, Shelleye, Byrona, (v časopisech) Thomsonových »Počasů« (1842, knižně), výboru z Dantovy »Božské komedie« (1854), z Camoense, jmenovitě pak 9 dramát Shakespearových (viz níže), k nimž druží se jiné práce pro divadlo, na př. z Kleista, Huga a j. (Douchu jako svého předchůdce pěkně ocenil Jaroslav Vrchlický v České poesii XIX. věku« I. díl; první období Douchy »jungmannovce« vylíčil K. Híkl (v programu reálky Praha VIII, 1913), všimnuv si Douchových četných statí v »Musejníku« i »Květech«).

Překladatelský zřetel Douchův obracel se hlavně k literaturám západním; hojně bylo v této době překládáno i z básnictvím polského a ruského, národního i umělého. O tlumočnicku velkých romantiků polských V. Štalcovi promluveno při škole Čelakovského; mezi přebásňovateli ruských byronistů zaujímá čelné místo přítel B. Němcové kněz

Václav Čeněk Bendl Stránický (1833—1870), jenž 1859—1860 vydal II sv. Puškinových »Básní rozpravných«. Vedle překladatelství pěstoval V. Č. Bendl také rubšovský humor veršem, i prósou, leckdy s mírným ostnem satirickým, ale bez říznějšího vtípu a prudčí odvahy. Jeho humoresky a veršiky, otiskované ve sborníku »Rachejtle« (1854—1855), shrnul s názvem »Tatínkovy juchty a jiné historky« 1921 Ferd. Strejček.

Božena Němcová a počátky realistické povídky české ze života lidového.

Česká realistická povídka počíná se Boženou Němcovou: literární činnost této obdivuhodné ženy, jež v životě stále více se odkláněla od starší pozdně romantické generace k mladému pokolení literárnímu, spojuje umění a snahy písemnictví předbřeznového s novou dobou. První drobnokresby B. Němcové ze života venkovského lidu českého, jdoucí částečně ve stopách vesnických povídek Tylových, jsou beletristicky zabarvené obrázky národopisné a vycházejí ze soustavného studia tradic i zvyků lidových, jemuž Němcová v prvním období svého působení horlivě se věnovala nejinak než sběratelé a napodobitelé ze školy Čelakovského a Erbenovy. Leč vedena svým duševním vývojem, vkládala B. Němcová do svých děl vždy více reformně časové tendence a chvílemi i ohlasy vlastního přemýšlení filosofického, neztrácejíc však nikdy smyslu pro malebnou a původní skutečnost a pro typičnost postav i dějů. Odešla dříve, než dospěla jako umělkyně a než vypracovala se k útvaru širuce založeného románu; podněty její rozvésti a provésti smělo teprve pokolení následující. Skoro současně s ní ohlašují se na různých koncích oblasti československé pokusy o realistickou povídku ze života venkovského lidu; mohou se jí vyrovnati láskou k lidu, podrobnou znalostí jeho života, nikoliv však poetičností a typičností podání.

Na sklonku romantiky ohlašuje se v literaturách západních a po té i v Rusku vesnická povídka, důležitý to stupeň k výpravnému realismu. Pro české písemnictví jsou zvláště důležitý poměry v Německu. Když antikisující idyla a rousseauovsky výchovné venkovské obrazy švýcarské připravily půdu, ukázal se dvojitý proud. Jeden, s Jerem. Gottelfem v čele, měl ráz lidovýchovný a mravokárný a lnul s úršným naturalismem k primitivnímu životu; u nás našel následovníky v kazatelském Fr. Ehrenbergrovi a z části i v Antošu Dohnalovi. Druhý, uvědomělejší směr, prořázený pokrokovými snahami Mladého Německa, ale nejdíj ve znalosti venkova, postupoval od K. Immermanna k B. Auerbachovi; k němu přísluší oba malíři Českého lesa, jádrný figurkář J. Rank, jenž byl oblíbencem V. B. Nebešského, a jemný mistr přírodní drobnokresby Ad. Stifter. S

nimi souvisí i B. Němcová v Čechách i J. Kalinčák na Slovensku. Ve Francii G. Sandová stává se v 40. letech Mítelkou selských výjevů a idealisovaných postav románových; cestu za jejím vzorem, již B. Němcové doporučil J. R. Čejka, podnikne teprve K. Světlá. S jejími venkovskými romány současny i příbuzny jsou skladby G. Elliotové, B. Björnsona a I. S. Turgeněva, kde někdy převládá zor filosořický, jindy realistický skladná malba povah.

Božena Němcová není jen první velkou prosaičkou českého písemnictví, ale i první mohutnou ženskou osobností, která zasáhla do duševního života obrozujícího se národa.

Božena Němcová (1820—1862) narodila se jako Barbora Panklová ve Vídni 4. února 1820, matkou její byla komorná vévodkyně Zaháňské Terezie Novotná, otcem vévodský kočí rakouský Němec Pankl, sňatek rodičů nastal teprve po narození dítěte. Jako nemluvně odstěhovala se s rodiči do Ratibořic u České Skalice do chalupy pod zámek vévodským. Matka pocházející z tkadlecké rodiny české z Kladska, v Ratibořicích se doučila německy a vykonala úsilný a ne zcela snadný přechod z rodiny služebnické do vrstvy úřednictva zámeckého. Ježto byla velice zaměstnána službou v zámku a kromě toho měla kolem sebe stále se množící houfec malých dětí, nemohla o dcerušku Barunku valně dbáti; otec Pankl byl s vévodkyní skorem vždy mimo domov; i připadla od r. 1825, kdy se k dceři přistěhovala, starost o větší děti skoro výhradně babičce Magdaleně Novotné, rázovité stařeně kotvící přísnou mravností, národním uvědoměním, bohatým darem fabulačním a zvykoslovnou ryzností v tradicích kladských Čechů. Podhorská příroda, do níž panstvo ratibořické vkouzliho kus parkové kultury, působila na dorůstající dívku neméně než zámecká společnost, kupící se kolem velké dobrodružky, jedné ze šlechtických milostnic na kongresu vídeňském, vévodkyně Zaháňské. Vychodivší školu v Skalici a v Chvalkovicích, vrátila se krásná, tělesně rozvitá a citově vznícená i zasvěcená Barbora Panklová r. 1833 do Ratibořic, oddána romantice četby, lásky a blouznění. Dne 12. září 1837 vdala se dle vůle matčiny, ale bez náklonnosti za finančního respicienta, Josefa Němce, muže o patnáct let staršího, sice osvědčeného a energického, ale hrubého a nestálého. S ním střídala často bydlíště a dojmy; v Červeném Kostelci přilnula k lidovým vrstvám, po krátkém pobytu v Josefově a v Lito-myšli odešla do Polné, kdež stala se uvědomělou Češkou a vlastenkou ve smyslu tylovském; v l. 1838—1842 narodily se jí čtyři děti, ale zároveň jí stihla těžká choroba ženská, z níž se již nevyhojila. R. 1842—1845 žili Němcovi v Praze, a krásná mladá paní upoutala přední zástupce duševního života českého, z nichž na ni kromě pozdější nevěsty Čelakovského Antonie Reissové a jejích dvou sester pí. Fričové

a Staňkové zvláštní vliv měli učený lékař a krasoduchý estet a překladatel Josef Rodomil Čejka, filosof a pedagog Karel Slavoj Amerling, nad jiné však Václav Bolemír Nebeský, za jehož působení stala se netoliko horlivou vyznačkovou Hegelovy filosofie, ale i českou básnířkou; přátelství k Nebeskému, jež doznívalo i po jeho odchodu do Vídně, mělo ráz vztahu milostného. Za pobytu v Domažlicích (1845—1847) studovala chodský lid, sbírala báchorky a konala dílo politického probuzení v duchu Havlíčkově, což zavinilo přeložení jejího muže do německých Všerub. Brzy potom, velmi stísněna duševně i tělesně a zklamána také ztroskotáním nadějí kladených do r. 1848, odešla s rodinou do Nymburka a do Liberce. Když pak její choť jmenován r. 1850 do Jageru a záhy na to do Miškovců v Uhrách, rozhodla se s dospívajícími dětmi zůstatí v Praze. Druhý její dvanáctiletý pobyt pražský, jež přerušila výletem do Drážďan a cestami na Slovensko a do Uher 1851, 1852, 1853 a 1855 a poslední návštěvou rodného kraje na podzim 1859, byl velmi neutěšený. Hmotné poměry rodiny Němcovy byly nuzné, zvláště když r. 1854 Josefu Němcovi plat zcela zastaven; časem byla nešťastná paní nucena prositi přátel o výpomoc a milodary mnohdy ponižující. Poměr manželů byl napiatý a od úplného vnitřního odcizení stupňoval se v brutalitu se strany mužovy, zvláště když vášnivá paní, krásná i v úpadku, opětovně zapřádala milostná přátelství s muži daleko vynikajícími nad úroveň jejího chotě; tak zasáhli do jejich vnitřních osudů Jan Ignác Hanuš, František Matouš Klácel, zvláště vášnivě pak Jan Helcelet a Dušan Lambl, posléze Václav Čeněk Bendl a Hanuš Jurenka. Ale z těchto dobrodružství srdce plných ilusionismu vracela se vždy s přeraženými křídly domů a tam u krbu vychládlého a v místnosti chudé a nehostinné nalézala svého sestárlého muže, mrzutého, lhostejného, hrubého. Jen horlivou činností literární, vzletáním do volných oblastí obraznosti a svědomitou výchovou vroucně milovaných dětí osvobozovala se Němcová z této životní tísně. Na podzim 1861, po krátkém pobytu v N. Bydžově a ve Chlumci n. C., odešla ještě, pozvána knihtiskařem Augustou, k vydávání svých děl do Litomyšle, leč vytrpěla tam mnoho muk nedostatkem a chorobou. Návratu svého do Prahy dlouho nepřezila, dne 20. ledna 1862 zemřela předčasně sestárlá a sešedivělá. Křížecí ráz měl pohřební průvod na Vyšehrad: platil ženě, jejíž poslední léta byla řadou zápasů s bídou, s ponižením, se zklamáním.

Literární činnost zahájila B. Němcová r. 1843—1845 lyrickými básněmi vlasteneckých námětů a milostně sentimentálního zabarvení. Kromě běžných motivů neurčitě slovanství a historicky uvědomělého češství hlásí se tu i požadavek politického projevu a ženiny účasti v bojích ná-

rodních: sebevědomí ženské osobnosti prosycuje tyto patecké a hluboce prožité verše. Ideově příklánějí se k vlastenecké poesii »Mladé Čechie«, hlavně k tendenční lyrice V. B. Nebeského, za jehož přímého vlivu a snad i slohové účasti vznikly.

K časovému vkusu a k literární módě přimykají se také »Národní báchorky a pověsti«, napsané v l. 1844—1847 a vydané Jar. Pospíšilem v VII sv. r. 1845—1847. (Diplomatický, otisk nepřístupného prvního vydání pořídil a úvodem i aparátem opatřil ve sbírce »Naše klenoty« V Tille 1905; Tille pojednal hlavně s hlediska látkového krásně o českých pohádkách B. Němcové v úvodě VI. sv. Laichtero- rova vydání 1908, o slovenských pohádkách tamže v úvodu VIII. sv. 1909. V monografii České pohádky do r. 1848 [1909] zařadil týž badatel báchorky B. Němcové do české souvislosti literární: podáváme tuto trest jeho výkladů.) České pohádky do 30. let jsou jen imitace a padělky idyl, kouzelných povídek, metamorfos, mravoučných povídek, lžilidových pohádek, vyrobené většinou z knižního materiálu a z neurčitých vzpomínek; to platí o Amerlingově »Květomluvě« z r. 1833 i o Jakuba Malého »Národních českých pohádkách a pověstech« z r. 1838. Za vlivu básnických výtvorů Čelakovského a Erbena dějí se pokusy o prosaický pohádkový sloh v duchu lidovém, a obrací se zřetel k pověstem; r. 1845 přináší celou řadu knižních publikací toho druhu. Krolmusovy (V. S. Sumlorkovy) »Staročeské pověsti, zpěvy« atd. přebarvují vše v pohansko-mytické vypravování; Jakuba Malého »Báchorky a pověsti národní« čerpají hlavně z knižních pramenů, ale zrudnou fantasií, nejapným humorem a falešným slohem svého upravovatele mění pohádky v nestravitelné novely; Matěje Mikšička (1815—1892) »Národní báchorky« zachovávají lidové látky v původní podobě, zabarvujíce je jen místy naivním realismem a živým veselím. Božena Němcová čerpala hojně ze vzpomínek a čtení, ale i z lidových tradicí na Domažlicku a nabyví postupně vyprávěcí lehkosti, vytvořila díla skutečně umělecká. Jsou to větším dílem volné fantasmie na lidové motivy, prodšené jak ohlasy nitra básnířčina, tak jejími mravně společenskými tendencemi; vzletný romantism, poetisující směle skutečnost, mísí se v nich s jadrným realismem, vystihujícím bezpečně byt lidový a oživeným často skvostným humorem. Naproti tomu lnou její pozdější »Slovenské pohádky a pověsti« (1857—1858) těsněji k předlohám lidovým; někde přejímala přímo z tištěné sbírky slovenských pohádek Jana Francisciho-Rímvavského a z rukopisného sborníku Samuela Reusze; tu pak jest dílem Němcové pouze převod jazykový a slohová úprava.*)

*) Pohádky a báchorky u nás byly až do 90. let vypravovány, obměňovány a stilisovány způsobem libovolným,

Další průpravou k realistické kresbě skutečnosti byly B. Němcové její národopisné studie, krajinářské popisy a cestopisy: tyto hlásí se etnografickým svým zájmem k romantické škole Erbenově, cestopisnou svou zálibou a žízniým zachycováním nejrůznějších jevů životních k literatuře nladoněmecké. Z nich obrázejí období domažlické a vše-rbské stati »Obrazy z okolí domažlického«, psané pro Havlíčkovu »Českou včelu«, »Královské hraničí město Brod v Lese«, »Z Neumarku«, »Selská

s větším nákladem básnického romantismu, tu se snahu moralisovati. Vypravovatelský způsob Erbenův a epické mění B. Němcové platily za vzor; nebyly však nikým z yprávěčů dostiženy. Beneš Method Kulda (1820—1903), pozdější kanovník vyšehradský a skladatel prostoduhých katolických říkánek, sebral, podnícen Sušilovou lákou k tradici lidové, na Rožnovsku »Pohádky a po-ěsti národní« (1854, rozmn. vyd. 1874—1875; doplňky d přátel sebrané až 1892 a 1894 jako III. a IV. díl); z kni-y vane porozumění jazykovému i zvykovému svérázu lidu, úvodnost podání není porušena mytologickými a antikvář-kými fantasiemi, místy proráží tendence moralistní. Josef ošín z Radostova (1832—1910) přenesl v »Národ-ích pohádkách« (1856—1858) báchorkové vypravování oblasti fantasie, bájí a divů na půdu střízlivé, často bur-eskní skutečnosti a dával před původními zdroji lidového ypravování přednost českým a cizojazyčným sbírkám po-ádkovým. Teprve od 90. let převládá při vydávání lidové radice pohádkové i pověstové vědecká přesnost, úzkostlivě ochovávajíc znění lidových vyprávěčů. — Na Slovensku ošťredovala se vždy po letech rozsáhlá sběratelská činnost olem rodiny evangelického faráře ve Velké Revúci Sa-nuela Reusze; na obrovském sborníku rodiny Reuszo-y a jejích přátel, »Prostonárodním zábavníku«, akládá se většina slovenských pohádek B. Němcové i je-ho dalšího pramene, jímž jsou Jána Francisciho Janka Rimavského 1822—1905) »Slovenskje po-ěsti« (1845). Těsnější přílnutí k podání lidovému než ve bírkách českých, charakterisuje také pozdější snůšky lido-ých báchorek, o něž má hlavní zásluhu Pavel Dobšín-ký (1828—1885), přední národopisec na Slovensku; ten vyk-lal »Slovenské pověsti«, I. »Pověsti prastarých bá-ečných časův« 1858—1861 s A. H. Škultétym, nové vyd. 1895—898) a »Prostonárodní slovenské pověsti« (1880—1883 na základě sborníků rukopisných.) [O sbírkách a bēratelích, vydáních a vydavatelích českých a slovenských ohádek viz kromě uvedených děl V. Tilla studii Jiffho Po-ívky v knize »Národní pohádky«, vybral Jan Satranský. 1911 str. 199—253.]

svatba z okolí domažlického« a »Selská politika«, »Různořečí domažlické«; k léčebnému období r. 1846 nesou se »Dopisy z Lázní Františkových«; na třech cestách po Slovensku a Uhrách načerpala materiál pro črty »Z Uher«, »Vzpomínky z cesty po Uhrách«, »Uherské město Darmoty«, »Kraje a lesy na Zvolensku«, »Obrazy ze života Slováků« a »Obrazy ze života slovenského«. Mnohé z těchto studií, posud národopisci ceněných, obsahují vedle bohatého materiálu etnografického i zárodky novelistických prací B. Němcové. (Úplný otisk vydání všech drobných statí a článků Boženy Němcové, i pokud dříve nevydány knižně, podává IX. a X. sv. vyd. Laichterova.)

Povídky B. Němcové počínají se novelistickými drobnokresbami čerpanými z Domažlicka »Dlouhá noc«, »Domácí nemoc« a »Obrázek vesnický« (vesměs 1846—1847) lišícími se od národopisných popisů jen slabou zápletkou dějovou. Na to kreslila rázovité ženské charakterly lidové; v »Barušce« (1853) předvedla v rámci vídeňského prostředí historii služky s temným sociálním pozadím; v »Sestrách«, jež jsou patetickou obžalobou tragického osudu svedené ženy, (1855) užila dějového paralelismu, užívajíc zkušenosti z ratibořického domova; v »Rozárce« (1855) původně pod jménem »Pomněnka šlechtné duše«, s lidumilnou citlivostí předvedla nešťastnou, životem odstrčenou, leč mravně nad jiné ušlechtilou postavu z maloměstské chudoby, podle modelu domažlického; v »Karle« (1855) s látkou chodskou s živou dramatickostí zpracovala vášnivý milostný motiv, sesílený tím, že setkává se v nevšedním konfliktě mužské osobnosti, pokládané dotud za děvče; »Divá Bára« (1856), vzniknuvší za vlivu »Malé Fadetty« G. Sandové, předvádí ostrými rysy a s jadrným humorem samostatnou dívčí povahu venkovskou. Ve všech těchto pracích hlásí se lidopisné studium hojností původních a malebných jednotlivostí, světový názor básniččin v společensko-mravní tendenci a v sympatiích pro vrstvy lidové, romantická četba hledanými zápletkami, umělecké nadání epickou živostí a šíř, dramatickou vzrušeností a zdařilou charakteristikou.

V dobách největšího hmotného strádání, vlastní choroby, zoufalé bolesti nad ztrátou syna Hynka, trpkého zklamání v lidech 1853—1854, vzkřísila si B. Němcová utěšené obrazy dětství a rodného kraje s osobou své babičky uprostřed a do díla takto osobně útěšného vpracovala částečně starší plán, doporučený zejména přítelem J. I. Hanušem, zobraziti všechny slavnosti a obyčeje lidové v obraze jednoho roku. Tak vznikla »Babička«, kterou 1855 vydal Jar. Pospíšil ve IV sešitech. (Ze samostatných vydání »Babičky«, jichž jest neméně než 20, vyniká Fr. Bartošovo 1887 pečlivým úvodem

a výkladem, trpí však libovolnou úpravou textovou; r. 1904 vyšlo krásné vyd. jubilejní s mistrovskou výzdobou i ilustracemi A. Kašpara; dokonalé edice knihomilská péčí M. Svobody r. 1912. »Babička« jest z českých knih v cizině nejrozšířenější, jež přeložena do všech jazyků slovanských, pak i do němčiny, angličtiny, francouzštiny, vlaštiny a rumunštiny. K velké její ceně výchovné ukázal K. Šmídek: Pedagogický význam »Babičky« B. Němcové, 1892.) Dílo, vzniknuvší z idealisující nálady vzpomínkové, básnicky obměňuje a zkrasluje osudy rodiny Panklovy (= Proškovy) v Ratibořicích, zejména pak babičky její Magdaleny Novotné, jakož i lidového a zámeckého okolí jejich, poměr Barunky, v níž se básnířka sama zpodobila, k babičce, dává dějový rámeček. Kolem skrovného epického děje, vyřešeného šťastně se slinou dávkou radostného optimismu, seskupila básnířka řadu nezapomenutelně životných lidových typů, celou galerii zvykových scén a přírodních výjevů, roztomilých dětských obrázků; rousseauism auktorčin vžil se do půvabného vystižení vztahu prostého venkovana k přírodě; romantika vyžádala si svůj díl v episodické postavě Viktorčině, jejíž osud vedle milostné zápletky Kristliny a Milovy dramaticky oživuje idylický tok děje. Tam, kde básnířka zdůrazňuje mravně výchovné působení babiččino na vnuky i na okolí, proniká vliv díla, jež na Němcovou zřejmě působilo, »Pěstounky« od moravského pedagoga Mošnera, ale jest vyvážen jednak skutečností mnohem silněji prolitou, jednak jednoduchým, čistě básnickým názorem na život, víře to ve sdružení všeho tvorstva v účinné lásce bratrské. Ač dílo není vlastně ucelená skladba románová, nýbrž spíše volná řada jednotlivých výjevů, přece »Babička« jest klasické dílo naší literatury novelistické: básnířka dovedla k němu mistrně sloučiti svoji osobnost s epickou objektivností, výsledky pozorování národopisného s rušným dějem, velké umění slovesné s národní původností, širokou malbu přírody s neobyčejnou znalostí lidského srdce: to uznali povolání posuzovatelé, na př. Erben, hned při vydání knihy, to potvrdil úspěch knihy doma i v literatuře světové.

Dopsavši »Babičku«, B. Němcová směřovala k jednotné koncepci románové, kde by spojila charakteristiku lidu s normními tendencemi společenskými; uskutečnění toho plánu přiblížila se nejvíce v rozlehlé, problematikou zatížené povídce však zcela vyrovnané povídce »Pohorské veselice« (1856), při níž užila jednak staršího náčrtu, jednak živou povídky »Drotaři« od Sylvy Taroucy. Umělem určením trojích živlů, české šlechty, chodského lidu na straně a slovenských drotarů, upravila si látku, kde mohla vyzníti své lidumilné řešení otázky po vztahu lidu ke společnosti a namnoze těžiti ze svých vlastních bolestných prožitků společenských. Poslední práce B. Němcové jsou veškeré skromnějšího rozsahu. »V z á m k u a v p o d z á m ě í

(1862) jest sociální kresba o vyrovnání rozporů mezi lidem a panstvem a vyznívá ostře vyhocenou tendencí. »Chudí lidé« (1861) ožívují dojmy z Červ. Kostelce se silným přízvukem humanitním a v jadrném realistickém podání; s jasnou plastikou nakreslený »Dobrý člověk« (1858) vrací se k tématu a ovzduší »Domácí nemoci« a »Barušky«. »Chýže pod horami« (1858) v utěšené zápletce milostné odráží svěží dojmy z druhé cesty po Slovensku z r. 1852. Poslední dokončená povídková práce básniřčina »Pan učitel« (1860) podřizuje dětské vzpomínky školské reformní tendenci vychovatelské. Zlomkem zůstaly skvěle vypravovaný počátek povídky »Cesta z pouti« a zběžně psaný úryvek románu »Urozený a neurozený«, vyvážený z mladosti jejich rodičů ve Vídni; autobiografickou cenu má vášnivě zoufalé vyzvání zhroucené ženské duše »Čtyři doby« (z r. 1855). Ve všech těchto pracích ukazuje se novelistické umění B. Němcové na vrcholu: na svěže a sytě vystiženém pozadí lidového života a přírodní malby rýsují se svérázné postavy jmenovitě ženské, typické pro svůj národ, mravně hluboké, nevšední osudem; jejich život podává často v zkratkách konflikty společenské, a básniřka, jež v milém idealismu podává pravidelně kladné a šťastné vyřešení sporů individuálních i rodových, naznačuje bez vtíravé tendence možnosti rozluštění. Živost epického vypravování, malebnost líčení, ryzost a rozmanitost jazyková, ušlechtilý humor a něžná poetičnost dodávají těmto dílům půvabu nehynoucího. Několikráté projevuje tu B. Němcová též své názory v ženské otázce: zdůrazňuje všestrannou výchovu pro život a pro domácnost, ale současně žádá pro ženu vzdělání rozumového; kult lásky, k níž předurčuje ženu právo šťastného sebeurčení, vrcholí u ní oslavou mateřství; manželství chce stavěti na základě vzájemné náklonnosti, úcty a porozumění; se sociálním smyslem všímá si otázky služkovské, ironisuje mělkost maloměstských žen, sní o úměrném typu aristokratek rodem, duchem, zásluhou.

Sebrané spisy B. Němcové počaly za její redakce vycházeti nákl. Augustovým v Litomyšli roku 1862—1863 a obsáhly VIII sv.; auktorka nedočkala se dokončení, ani neměla vlivu na uspořádání a úpravu dalších svazků, které sestaveny jsou zcela nahodile a libovolně. Přehledně a prakticky uspořádána jsou díla B. Němcové v Nár. bibl. 1869—1891 o IX sv. s poetisujícím životopisem od S. Podlipské, poslední díl obsahuje též ukázky auktorčiny pozůstalosti. Ve sbírce »Čeští spisovatelé XIX. stol.« vyšly v l. 1904—1920 spisy B. Němcové ve XIV sv. péčí M. Gebauerové, J. Vlčka a V. Tilleho s cennými úvody zvláště pohádkoslovnými; ve sv. X. a XI. četné drobnější práce dotud knižně neotištěné, v posledních 3 sv. korespondence, vzácně důležitá pro

poznání osobnosti B. Němcové; jiný soubor »Korespondence a zápisků« (do r. 1845) pořídil 1914 V. Vávra; přehledný obraz listovního umění B. Němcové ve Výboru z korespondence B. Němcové 1917 prací Zd. Záhoře; výběr Myšlenek pořídil V. Tille 1920.

Pro svůj životopis podala B. Němcová mnoho zpráv, ovšem ve volném a zahaleném zpracování básnickém, v dílech »Babička«, »Pan učitel«, »Čtyři doby«; zprávy ty dlužno však pojímati velmi kriticky a vždy přesně odlišovati fakta i jinak doložená od motivů literárních, podléhajících uměleckým zámyslům; kritiku takovou provedli v monografii svých Tille, ve »Sborníku B. Němcové« B. Kulíř, J. Ježek, V. Vávra a j. Velmi mnoho poskytuje pro životopis korespondence Němcové; ze zpráv jejich přítelkyň K. Světlé (»Z lit. soukromí«) a S. Podlipské (životopis) mnohé zabarveny osobně a přebarveny. Po J. E. Sojkovi pokusil se o životopis B. Němcové ve formě knižní Jos. Hanuš: B. Němcová v životě i ve spisech 1889, práce neobratná metodicky, nedostatečná v rozbořech, nesprávná v datech životopisných i literárních: dnes ceny nemá. Z pokladu osobních vzpomínek a dojmů, básnicky a nekriticky, ale velmi živě a názorně vylíčila svou přítelkyni S. Podlipská. Životopis B. Němcové (1891) dodatek k sebr. spisům Kobrovým. Co se nepodařilo Hanušovi, provedl lépe a kritičtěji v spisku určeném studentstvu Vincenc Vávra B. Němcová 1895, ale i on překonán základní novou prací V. Tille B. Němcová Zlatoroh V—VII, třetí přepracované vydání 1920. V Tille chce podati »kroniku života B. Němcové«, ale nezanedbává ani stránky estetické a lit. historické; zvláštní cenu má přebohatý aparát obrazový a vydatné využití korespondence; po té stránce doplňkem základní této monografie spis Josefa Leika, Božena Němcová 1920, osvětlující jmenovitě rodinné poměry básnířčiny. Pokus o lit. hist. zhodnocení B. Němcové učinil Arne Novák, Lit. čes. XIX. stol. III, 2, 1—117, co tam biografického, dnes již z části zrevidováno. Na pamět 50. výročí úmrtí B. Němcové vydala 1912 učit. jednota Komenských v Náchodě spis B. Němcová. Sborník statí o jejím životě a díle; důležitý hlavně pro poznání mladosti B. Němcové a prací mládostu zobrazujících, v závěru řada neznámých dokumentů životopisných; hlavní jsou statí tyto: o rodném kraji a mládí B. Němcové pojednali B. Profeld, B. Kulíř, J. Ježek, V. Vávra a přispěli tak ke kritice zpráv hl. »Babičky«, »Pana učitele« a »Chudých lidí«. Osobní vztahy B. Němcové doličují Fr. Bílý (k Boh. Rajské), L. Quis (k Havlíčkovi), J. Kabelík (ke Klácelovi), A. Pražák (k mladším literátům 50. let); jistou oblast snah B. Němcové rozebírají: J. Máchal, její poměr k slov. vzájemnosti, J. Roubal, její úsilí o vzdělání ženské. Poměrně málo statí lit. historických: Arne Novák analysuje

bázně, V. Vávra a K. Híkl »Chudé lidi«, M. Hýsek, Pramený příspěvek k »Babičce«, St. Souček některé pověsti z Náchodska; vedle toho řada vzpomínek, na př. z rodinných pamětí dcery Theodory a ze zápisků K. Světlé, též obrazový materiál hodnotný. Z jiných monografických studií: V. Tille, české pohádky do r. 1848, 1909; Fr. Wenzel, Pramen »Pohorské vesnice« v L. filolog. 1913; Vl. Kučerová, K historii ženského hnutí v Čechách 1914; J. Vondráček, B. Němcová v Nymburce 1915; Zd. Záhoř, B. Němcová a V. B. Nebeský 1920; Jos. Lelek, B. Němcová a J. Helcelet 1921; celková ocenění: Jar. Vlček v Několika kapitolkách z dějin naší slovesnosti, II. vyd. 1912; Šalda v knize »Duše a dílo« 1913, Arne Novák ve sbírce »Myšlenky a spisovatelé« 1914 a J. Voborníka přednáška o B. Němcové 1920; podrobný knižní popis prací o B. Němcové podal Zd. Záhoř v ČČM. 1921.

Současně s B. Němcovou staly se na třech různých místech oblasti československé pokusy zachytiti skutečnost lidovou; František Pravda kreslil podhoří na českém jihu-západě, Antoš Dohnal venkovany hanácké, Jan Kalinčák skutečný život uherského Slovácka.

František Pravda (1817—1904), vlastním jménem *Vojtěch Hlinka*, narodil se dne 17. dubna 1817 ze starousedlé rodiny v Nekrasíně u Jindř. Hradce; do škol chodil v Klášteře u Žďáru a ve Svitavách, na gymnasiu v Jindř. Hradci, filosofii a bohosloví vystudoval v Praze a ve Vídni. Byv vysvěcen, kaplanoval v Jarošově u Jindř. Hradce, v Kvílicích u Slaného, v ústavě slepců v Praze; r. 1847 odešel k trvalému pobytu jako hraběcí vychovatel na Hrádek u Sušice, kdež pobyl do smrti dne 8. prosince 1904. Do literatury vstoupil Fr. Pravda r. 1848 novelou »Dvě svatby najednou« v Štultcově »Blahověstu«, otiskoval pak až do konce 70. let hojně práce povídkové, jež vyšly ve třech souborech v »Povídkách z kraje« (1851—1853 v V sv.), »Sebraných spisech Fr. Pravdy« (1871—1877 ve IV sv. v »Nár. bibl.«) a »Sebraných povídkách pro lidi« (1877—1898 v XII sv.); k tomu druží se ještě výběr Pravdových povídek pro děti »Kytice« (XIV seš.). Z povídek Pravdových došly zvláštní oblíby »Matěj sprosták«, »Vávra kuřák«, »Žárlivý Adam«, Štěpánův Vít učí se na kněze«, »Matka studentů« a j. Literární osobnost Pravdova byla od počátku táž; s charakterní kresbou rázovitých postav prstonárodních, se široce epickým a jímavě primitivním vystihováním svěbytnosti venkovského lidu dovedl sloučiti důrazné moralisování a katolickou tendenci nábožensko společenskou; jádrný vypravovatel měl však u něho vždy vrch nad stranickým kazatelem; výborný znalec našeho venkova zastínil v něm učelivého žáka Auerbachova. (Fr. Pravda sám podal životopisný materiál v črtách »Z mého mládí na Moravě«, ve »Vzpomínkách na studie v Jindřichově Hradci« a ve »Vzpomínkách ze života v Hrádku«

tyto ve »Vlasti« 1891—1892, ony v »Sebraných povídkách«]; význam jeho ocenili Arne Novák v Literatuře české devatenáctého století III. díl, část 2. str. 118—136 a Fr. Holeček (knize Fr. Pravda. Obraz jeho literární činnosti. V Brně 1907.)

František Pravda zahajuje řadu katolických povídkářů českých, kteří v publikacích starodávného »Dědictví svatoanského« slučovali živé líčení českého lidu s tendencí nábožensky výchovnou a konservativně obrannou. Ze staršího pokolení náleží k nim Josef Ehrenberger (1815—1882) rodák z Korouhve u Poličky, dlouholetý farář v Solčici a od r. 1868 kanovník na Vyšehradě. Kromě dějepisných prací, prací homiletických a povídek pro mládež pěstoval lyriku vypravovatelsví historické (»Tataři na Moravě«, »Ostruha krále Jana«) a povídkové obrazy ze života venkovského: »Tři králové z Bukoviny«, »Medák a Voštinák«, »Excurrendo mládenec«, Staří Houkalovi na živnosti a na výminku« (zvl. rozlehlá skladba s pozadím rakousko-pruské války z r. 1866 »Rodina Čermáková«. Ehrenberger otrocky oresloval poměry na Solnicku a sledoval je spíše jako katolík než jako národopisný pozorovatel; rázovitěho svého omova dotkl se pouze v některých kresbách vzpomínkových na př. »Smutné posvícení«. Sebr. spisy 1875—1876 a nov. vydání péčí F. X. Dvořáka 1900, nekrolog od J. B. Třebízského v »Osvětě« 1882.

Antoš Dohnal byl pseudonym Leopolda Hansmanna (1824—1863), přítele Boženy Němcové, okresního kancelisty v Brně, jenž jako Klácelův spolupracovník, pak i samostatný redaktor »Moravských novin« (1853—1861) a pořadatel »Domácího přítele« získal si značných zásluh o novičtství moravské. Vedle eklektické lyriky a historických dramát psal L. Hansmann hlavně novelistiku: vycházel od r. 1860 v »Moravských novinách« a v kalendáři »Domácím příteli« s maskou venkovského souseda a písmáka Antoše Dohnala jeho povídky ze života hanáckých venkovanů na př. »Jak jsem dostal půllán« (1860), »Franta na bojné« (1861), »Na pazderně« (1862) a »Tonek« (1863 nedokonč.); jsou to jednoduše osnované povídky s plastickou charakteristikou lidových osob z Kroměřížska, psané velmi živě, prostou spisovnou mluvou, hojně zbarvenou dialekticky; moralistní tendence v nich není, takže, kromě své velké hodnoty etnografické, jsou oceňovány jako povídky vesnické naturalistické povídky moravské. Dlouho byly nepřístupny, až r. 1906 vydal je v Telči souborně Jan Šabelník, Antoš Dohnal, První povídky hanácké; od téhož vydavatele je i studie o Leop. Hansmannovi v Č. M. M. 1897, přehledné ocenění od M. Hýska v »Lit. Moravě« 1911, str. 40—45.

Jan Kalinčák (1822—1871), rodák z Horního Záturčí, po studiích v Levoči, Prešpurce a Halle stal se profesorem, později rektorem gymnasia v Modře, r. 1858 ředitelem slov. gymnasia v Těšíně, ale předčasně pensionován, odešel do Turč. sv. Martina, kdež zemřel. V mladistvém veršování jeho slučuje se vliv Máchův, Petöfiho a Heinův s ohlasy poesie prostonárodní, již hluboce v duchu Štúrově pronikal; pak přilnul k literatuře polské, kterou se zálibou napodobil. Originální notu našel teprve po r. 1848, kdy zahloubal se do vzpomínek na lidové poměry svého rodného domova, kdy vlastním zdravě reálním smyslem pozoroval zemanstvo a sedláctvo slov.-uherské; tu našel rázovité typy, které uměl se skvostným realismem zachycovati, tu našel uzavřený starosvětský svět, jež oživoval plasticky a humorně. Z novel těch klasický jest obrázek maďarských vobeb »*Reštaurácia*« (1860, nové vyd. 1907), k ní druží se ještě »*Svätý Duch*« (1848), velký historický román »*Orava*« (1870); méně zdařilé jsou dějepisné povídky z doby Korvínovy »*Knieža liptovský*« (1852), »*Láska a pomsta*« (1858) a »*Mnich*« (1864). (Autobiografii svou podal Kalinčák v »*Lípě*« 1862; sebrané novely jeho vyšly v Turč. Sv. Martině 1871—1873 v VII sv.; ocenění Jar. Vlčkem v »*Čes. lit. XIX. stol.*« III, 1, str. 489—496.)

Karel Havlíček a české novinářství.

České novinářství, které v 40. letech nahrazovala částečně literatura brožurková, začíná se teprve probuzením konstitučního života v Rakousku; do té doby byl v Čechách jediný časopis politický »*Pražské noviny*«, jež za redakce Lindovy a později Čelakovského měly význam literární (viz výše); r. 1846 stal se jejich redaktorem K. Havlíček, jenž tu podal základ a vzor českého národního novinářství.

Karel Havlíček Borovský (1821—1856) narodil se dne 31. října 1821 v Borové u Přibyslavě, kdež vychodil též školu utrakvistickou; doučiv se na německé škole v Jihlavě německy, přestěhoval se r. 1833 s rodiči do Německého Brodu, kdež studoval na gymnasiu do r. 1838. Tehdy odešel do Prahy na filosofii a tu hned v prvním roce stal se uvědomělým Čechem, horlivým všeslovanem, osvíceným racionalistou. Aby mohl úspěšně probouzeti lid, vstoupil r. 1840 do semináře, ale projeviv myšlení krajně svobodomyslné i v otázkách náboženských, byl 9. září 1841 vyloučen pro »nedostatečný prospěch a lehké zásady«. Doma připravoval se soustavně k činnosti spisovatelské, vzděláváje se hlavně v duchu slovanské vzájemnosti; i přijal radostně prostřednictvím Šafaříkovým vychovatelské místo na Rusi, i vydal se tam přes Vídeň a Lvov, kde K. V. Zap jej uvedl do studia života i písemnictví polského; v Rusku vytrval od počátku

do léta 1844. Tu poznal filosofii Hegelovu, kritiku mladeckou, ale i slavjanofilské hnutí na Rusi a brzy se přelíčil ze svého nadšení rusofilského. Nejmocnějším literárním dojmem byl ruský realism Gogolův, v té době vzdělával se Havlíček též na nejlepšího českého epigramatika. Vrátil se přes Polsko v létě 1844 do Čech, konal drobnou soudnickou práci v Něm. Brodě, r. 1845 upozornil na sebe jako kritik v »České včele«, počátkem 1846 převzal řízení vládních »Pražských novin« a »České včely«; tuto změnil v nejlepší list kritický a literární, a tak odevzdal po roce do rukou V. B. Nebeského, ony staly se za jeho vedení z opatrného vládního časopisu liberálním listem, který byl »svědomím celé vlasti«. R. 1848 vstoupil činně do politiky, zahajuje schůzi »Národního výboru«, záhy byl zvolen za Čáslav poslancem do zemského sněmu a pětinasobně do říšského sněmu ve Vídni, ale již v březnu 1849 skončil svou politickou praxi. České revoluční hnutí v duchu národně liberálním mělo v něm svého geniálního novinářského mluvčího; vzdav se vedení vládních »Pražských novin«, počal 5. dubna 1848 vydávati »Národní noviny«, jež do nastavení 19. ledna 1850 byly nejpobornějším listem politiky probuzeného českého národa. »Národní noviny« byly vystřídány »Slovane«, jež od 8. května 1850 do 14. srpna 1851 vycházel dvakrát do týdne a statečně potíral reakci. Ta však byla na postupu, list zakazován, Havlíčkovi zapověděna Praha, takže musel se odstěhovati nejprve do Kutné Hory, pak do Něm. Brodu. V listopadu 1851 postaven před porotu kutnohorskou, která jej však osvobodila; v prosinci téhož roku deportován do tirolského Brixenu, kam r. 1852 rodina ho následovala, ale po dvou letech odešla, nemohouc snésti drsného podnebí podalpského. Koncem 1855 směl se vrátiti do Něm. Brodu k nucenému pobytu, ale při návratu do vlasti nalezl ženu mrtvou, sám pak přinesl si tuberkulosu. Marně ji léčil v lázních šternberských; odešel do Prahy, zemřel tam 29. července 1856. Jeho pohřeb na Olšany uprostřed nejtuzší reakce stal se národu přece manifestací bolesti a lásky pro politického mučedníka.

Vlastní své povolání spatřoval K. Havlíček vždy v novinářství a tu stal se tvůrcem nejrůznějších druhů a útvarů; kromě toho však vynikl jako břitký prosaik a rázovitý překladatel, jako řízný kritik a výborný básník satirický a epigramatický.

Novinářská činnost politická vyplňuje pět let mužného života Havlíčkova a zahrnuje tři politické žurnály: vládní deník »Pražské noviny« (1846—1848), samostatný žurnál národní české strany liberální »Národní noviny« (1848—1850), k nimž družil se od ledna do dubna 1849 humoristicko satirický týdeník »Šotek«, a politickou revui »Slovane« (1850—1851); samostatně vydal Havlíček

dva svazky novinářských svých statí, oba na prahu politické reakce 1851, a to »Duch Národních novin« a »Epistolary kutnohorské«: v těchto otiskl a rozšířil na XXXI kapitolu své statí o otázkách nábožensko-politických ze »Slovana«, v oné knize vybral 81 nejdůležitějších statí z hlavního svého orgánu novinářského a věnoval je Fr. Palackému. Ve všech těchto statích hájil Havlíček neohrožené a důsledně program politického liberalismu a nacionalismu právě tak proti reakci vládní a německé nadvláde jako proti radikalismu revolučnímu; v základních otázkách politických hlásil se k Fr. Palackému. V otázce slovanské sympatisoval s Poláky a Jihoslavy a zavrhoval ruské samodržaví a snahy po nadvládě Ruska nad Slovanstvem ostatním; v otázce náboženské byl liberál a nepřítel klerikalismu, žádal reformu církve, odstranění jednoty církve a státu. Zásady tyto, k nimž družily se snahy o povznesení průmyslové, hospodářské, o zdokonalení školství, o probuzení veřejného života na venkově, hlásal K. Havlíček ve svých novinách způsobem několikerým; informoval formou všeobecně přístupnou a skutečně lidovou o základních otázkách veřejných, kritisoval ostře a spravedlivě politiku vídeňské vlády i revolučních stran, hájil postup strany národně liberální v Čechách, poučoval o politickém životě v cizině; přinášel statí praktické a všeobecně poučné; zachovával stále styk s českým venkovem. Jeho mohutná, rázovitá osobnost vystupovala za každou statí, jeho politicko-buditelskému programu podřízen byl každý článek, a veřejná kritika i uvědomělý racionalismus byly stále hlavními inspiračními zdroji novinářských orgánů Havlíčkových, které rovnaly se cizím liberálním listům svou pokrokovostí a mnohostranností, vynikalice nad ně neohroženou odvahou. Forma, na níž působili Voltaire a Börne, byla lidová: přesný a jasný způsob Havlíčkova myšlení, britký a úsečný jeho výraz, jadrný a ryzí jeho jazyk, snaha psátí srozumitelně a populárně výborně se tu slučovaly a způsobovaly neobyčejnou popularitu těchto časopisů. V tom Havlíčka nedostihl nikdo z jeho následovníků.

Britkým prosaikem ukázal se Havlíček ještě dříve, než nastoupil dráhu novinářskou. Toho dokladem jsou jeho »Obrazy z Rus«, vlastně troska zamýšleného obsáhlého díla o ruském životě, řada to národopisných a kulturně historických obrazů ze života současného Ruska, prodřených liberálním a demokratickým protiněmeckým názorem a dokládajících neobyčejné pozorovatelské nadání Havlíčkovo i jeho smysl realistický, ale i nedostatek pozornosti pro neimodernější proudy na Rusi a závislost na názorech slavjanofilských hl. moskevských profesorů Pogodina a Ševyрева. Havlíček otiskl je v různých časopisech, souhrně jich však nevydal; v knihu je sestavil a vydal r. 1904 v »Svět. knih.« Zd. Tobolka. Již K. V. Zap ve Lvově upozornil

Havlíčka na Gogola, jež sám byl r. 1839 překladem »Tarase Bulby« uvedl do české literatury. K zakladateli ruského novodobého realismu přilnul Havlíček ze spisovatelů nejvíce (o Gogolově vlivu na českou literaturu pojednal V. A. Francov ve studii vydané v Petrohradě 1902); z Gogola přeložil Havlíček řadu prací: velký humoristický román »Mrtvé duše« (1849, knižně až 1894); povídky »Nos« (1845), »Plášť« (1845), »Vij« (1846), »Pověst o tom, kterak se rozhněvali pan Matěj s panem Matoušem« (1847), »Starosvětská šlechta« (1845) a dramatickou črtu »Lokajs vo« (1849). Stanovisko osvícenské, ostří proti hierarchické, řízný vtíp, duchaplné pojetí pohnuly Havlíčka, aby podle německého přeložil z Voltaira XI menších prací s názvem »Některé pověsti« (1851, Tobolkův novotisk v »Svět. knih.« 1905).

Jako kritik vystoupil Havlíček poprvé slavnou recensí Tylova »Posledního Čecha« v »České včele« 1845, při čemž rozhodně zdůraznil právo bezohledné kritiky v českém písemnictví; na »Českou včelu« omezují se v letech 1845—1848 jeho projevy kritické neb literárně polemické. Kromě ostrého odsudku Tylovy novely, v níž odmítl zároveň celý pseudovlastenecký směr tehdejší české literatury, posoudil tu ještě kollárovske slovanství, Vocela, Kappera, Bož. Němcovou a její pohádky, V. Štulce, J. Malého, slovenské separatisty Hurbana a Štúra, filozofy Čupra a Aug. Smetanu; příležitostně psal i o zjevech divadelních, školských a literárně organizačních; názory své vyložil teoreticky v »Kapitole o kritice« v »České včele« 1846. Polemickou a kritickou řízností, útočností a neohrožeností tonu, živým odporem proti veškeré frásovitosti a sentimentalitě, zdravým smyslem pro organický prospěch literárně vynikl Havlíček, náš první kritický temperament, nad starší kritiky své doby, kteří se s ním shodovali v nejednom názoru, na př. nad Chmelenského neb Tyla a tvoří protiklad ke kritikům se snahami literárně-historickými, jakými byli tehdy Sabina a Nebeský. Jejich způsob psaní, subjektivní a duchaplný, odbýval Havlíček jako kritiku »šviháckou«. Sám byl přesvědčen o možnosti kritiky objektivní, zavrhoval zdůrazňování osoby kritisujícího; tím vším se blížil dogmatické kritice osvícenské, jakož Lessing byl mu nejvyšší auktoritou. —

Básník Havlíček počal za gymnasijských let německými verši, prošel za studií patetickým elegismem v duchu Kollárově a radikálním horováním vlasteneckým a protiněmeckým, až za pobytu na Rusi našel svůj vlastní genre, epigram a v něm vlastní svůj sloh. Z dochovaných asi 200 Havlíčkových epigramů třetina jsou překlady, a z nich poznáváme nejlépe cizí vzory Havlíčkovy; jsou to Martialis, Lessing, jehož se Havlíček přidržoval i teoreticky, pak Logau a Puškin. Soustavné studium jejich padá do doby ruské,

kdy složil většinu svých satirických nápisů. Pronikavým vtípem, sahajícím namnoze k formě parodistické, úsečnou řečí, vyškolenou na prostonárodní písně, bičuje Havlíček nemilosrdně soudobé neřesti a zlořády literární, politické, společenské, jmenovitě však hierarchicko-církevní. Epigramům, jimiž jako samostatný mistr obhroublé formy, ale řízného ducha se vyrovnal Kollárovi, a zejména spřízněnému Čelakovskému, blíží se dravé parodie literární a politické z let 1846—1848, na př. »První generální schůzka Českého Museum l. p. 1847«, »Citlivá večerní píseň à la Picek«, »Sušelka nám píše« a t. p. Havlíčkova satira a parodie byla po mnohé stránce v českém písemnictví novinkou, hlavně tím, že proti starší neosobně a matně typisující metodě běžné na př. Langrovi neb Koubkovi zahájil pojmenovanou satiru plastickou a reální. Z této půdy vyrůstají též tři větší básnické skladby Havlíčkovy. »Křest sv. Vladimíra« (psán 1848—1854, vydán v zlomcích 1860, celkově 1870 a 1877) jest nemilosrdná satira na ruský absolutism a zároveň na náboženství vůbec v libovolně vymyšlené groteskní legendě o caři Vladimíru na několik motivů Nestorových, ale v čistě moderním duchu Feuerbachovy kritiky náboženské. »Tyrolská elegie« (psány 1852, vydány až 1860 a 1861 úplně) líčí humoristicko-satiricky deportaci Havlíčkovu do Brixenu se spodními tóny bolestného citu. Rázovité zpracování midasovské látky v duchu prostonárodním podává »Král Lá v r a« (psán 1854, otištěn až 1870). Všecka poesie Havlíčkova, založená na důkladném studiu prostonárodní písně, uchvacuje tím, čím i ostatní jeho tvoření literární a žurnalistické: vnitřní pravdivostí, silou mužné a odhodlané osobnosti, osvícenským názorem, břitkým vtípem, jenž se neleká drsnosti, ba neomalenosti, přirozenou duchaplností, prostotou výrazu a lidovostí slohu. V době absolutismu, na počátku našeho konstitučního života, v naší přítomnosti soustředil se všecek nadšený zájem národní na Havlíčka jako na osobnost, veřejného bojovníka, politického hrditele a mučedníka; Havlíček-literát ustupoval před ním do pozadí. Ale i tento má v našich dějinách slovesných místo pevné, uvědoměle a promyšleně činí konec vlastenecké romantice a vytváří počátky literárního realismu českého.

Literatura o Havlíčkovi. Nejcenějším zdrojem poznání Havlíčkova života i jeho povahy jsou jeho listy, které vydal L. Quis, Korespondence Karla Havlíčka 1903: vedle toho nepozbylo ceny vydání V. V. Zeleného, K. Havlíčka Rodinné listy brixenské. V Hoře Kutné 1888. Sebrané spisy Havlíčkovy počal vydávati r. 1880 V. Zelený, po něm 1886 K. Tůma: ale díla jejich zůstala zlomky. Teprve z poslední loby máme nová úplná vydání: Karla Havlíčka Politické spisy. K vydání upravil Zdeněk V. Tobolka. Díl Pražské noviny. Díl II. Národní noviny. Díl III. Slovan a Epištoly kutnohorské. V Praze, nákl. J. Laichterovým 1900—

1903 (celkem 5 sv. o 2999 str. textu a LXXXIV str. přídavků) a *Básnické spisy K. Havlíčka*. K tisku upravil L. Quis. Díl I. Básně. Díl II. Belletrie. Díl III. Kritiky. V Praze, nákl. týmž 1906—1908. — Z celkových děl o Havlíčkovy nejdůležitější jsou: K. Tůma, K. Havlíček Borovský, V Hoře Kutné 1885; T. G. Masaryk, Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení III. vyd. 1920 pojetí osobité, protiliberalistické a značně přizpůsobené Masarykovým filosofickým a politickým názorům z r. 1896; proti Masarykovu výkladu čelí a k Tůmovi se vrací Em. Chalupný, Havlíček. *Obraz psychologický a sociologický* 1908; týž, Karel Havlíček 1911 [Zlatoroh sv. IV., stručná to trest spisů předešlého s cenným průvodem ilustračním] Zd. Tobolka, Karel Havlíček v Literatuře české devatenáctého století. Díl III., str. 538.—669. a Jan Jakubec, Karel Havlíček, básník, v témž díle, str. 670.—720; A. Procházka, K pramenům »Tyrolských elegií« v L. filolog. 1914, P. M. Haškovec, Rabelais a Havlíček v knize »V dvojím zrcadle« 1916, Arne Novák, Havlíčkova kritická mezihra ve »Zvonech domova« 1916.

Ostatní novinářství doby Havlíčkovy. Mezi novináři národně liberální strany stál politickými zásadami světovým rozhledem a duchaplným způsobem lidového podání nejbliže Karel Boleslav Štorch, jehož hlavní místo jest ve filosofii a kritice: nějakou dobu redigoval po Tylovi r. 1842 časopis »Vlastimil«, nedlouho před Havlíčkem »V čelu českou« od r. 1848 pak »Květy«, jež z beletristického listu učinil časopisem pro politickou výchovu lidu, takto držely se »Květy« i po revoluci s názvem »Květy a plody«, pokud reakce jich nepotlačila. Ani Josef Kajetán Tyl není jako politický buditel lidu Havlíčka daleko, když 1846—1849 redigoval »Pražského posla« a 1849 »Selské noviny«: čím více do konstituce, tím jeho tón nabýval odhodlanosti; projednáváje veřejné otázky, užíval vždy formy názorné a barvité. Vedle národně liberální strany, účastnily se politického ruchu r. 1848 v Čechách ještě strany dvě: strana vládní a strana radikálně demokratická. Strana konservativní a vládní dovedla pro sebe získati kdy i Havlíčkovy »Pražské noviny«, které od 2. července 1848 byly oficiosním orgánem a zůstaly jím i v době tuhající reakce: vůdčími hlavami byli v nich J. Jireček, V. V. Tomek, J. V. Pícek. Smýšlení konservativní šířil r. 1849 i populárně psaný časopis »Vlastimil«: tendenci polemické hlavně proti Havlíčkovi namířené sloužil r. 1851 orgán hr. Lva Thuna, »Viedeňský deník« (1850—1852). Výborně organisované novinářství měla strana radikálně demokratická; vedle denního »Pražského večerního listu« (1848—1851), který zejména za řízení Sabinova vyvíjel propagační silou i slohovou živostí, byla to »Lípa slovanská«, která se pak proměnila v deník »Noviny Lípy slovanské« (1848—1849). Vedle Sabiny, nejducha-

plnějšího a nejráznějšího ze všech, sloužili straně radikálně demokratické, vykazující již tehdy ne jeden prvek socialistický, ještě tito významnější novináři: Jan Knedlhan a Liblinský, Vincenc Vávra, pseudonym J. S. Haštalský (viz níže), dr. Josef Podlipský a Pr. Chocholoušek; většina z těchto novinářů stála později při kolébce žurnalistiky mladočeské.

Na Moravě přihlásil se nový ústavní ruch nejprve revuálním »Týdeníkem« (1848—1849), jenž za vedení a redakce Jana Ohéřala (1810—1868), žurnalisty spíše německého se silným zájmem sociálně reformním, a za ideového řízení Klácelova dovedl soustřediti veškeré pracovníky moravské pod prapor svobodomyšlného směru v zájmu osvětlení a poučení lidu; ač původní účel byl popularisační a beletristický, vnikala do »Týdeníku« vždy větší měrou politika. Ta našla své samostatné orgány postupně v listech »Moravské noviny«, »Moravské národní noviny« (do r. 1852), a v »Moravském národním listu«, který r. 1858 vrátil se k původnímu názvu »Moravské noviny«. Tyto časopisy v poměru k vládě dosti kolísaly; poslední z nich v letech 1861—1872, vysloveně hlásal rakouský centralism; nad Jana Ohéřala a Leopolda Hansmanna (viz výše) vynikli v těch časopisech hlavně dva osvětlení buditelé moravští, druhové i sokové v životě, důvěrní přátelé Boženy Němcové. František Matouš Klácel a Jan Helcelet. F. M. Klácel byl především filosofický snilek (viz níže); doktor lékařství a profesor techniky brněnské, Jan Helcelet (1812—1876), člověk velké kultury umělecké i literární a rozhledu světového, uměl silou své vášnivě a přece obzíravě bytosti změnit vše ve veřejný, svobodomyšlný, a moravským potřebám hovící čin. V období politického přerodu redigoval v Olomouci »Selské noviny« a »Olomoucké noviny«, později se zasloužil jako redaktor vůdčího moravského kalendáře »Koledy«; vlastní dráha jeho byla politická. O velké znalosti světa i lidí, estetickém i slovesném vkusu, bohatém životě myšlenkovém i osvětleném vlastenectví moravském svědčí jeho »Korespondence a zápisky«, jež vydal Jan Kabelík v Brně 1910.

Slovensko mělo ještě před revolucí v Štúrově deníku »Slovenskje Národnje Novini« s beletristickou přílohou »Orol Tatránski« (1845—1848), vynikající listy pokrokové, demokratické a v širokém smyslu národně buditelské; listy ty však zašly uprostřed povstání, když vůdcové, Štúr, Hurban, Hodža, byli za protimaďarské manifestace co nejkrutěji persekvováni a trestáni, a vláda mohla, ač na krátko, učiniti pokus o vydávání tří oficiosních listů pro lid slovenský.

Boj české filosofické myšlenky o duševní svobodu. Literatura pedagogická.

První období národního probuzení českého neseno bylo názorem osvícenským, filosofií racionalistickou, směrem wolffovským a leibnitzovským; nejprobudilejší duchové přiznávali se k anglicko-francouzskému deismu a mravnímu naturalismu. Na pražské universitě působili stoupcemí Wolfovi Seibt, Meissner, Cornova; veliký Dobrovský klonil se s celým názorem ke kritice Baylové; z díla Voigtova ozývá se dějinná filosofie Montesquieuova; Učená společnost v době rozkvětu byla baštou filosofického osvícenství; Jungmann byl stoupcem Voltairovým a Wielandovým, a ještě v době Havlíčkově Voltaire pomáhal k osvobození české myšlenky. Záhy však zaléhají také do Čech myšlenkové hlasy, odmítající názor racionalistický, jmenovitě filosof citu Rousseau a jeho žák Herder vykonávají od dob Durychových až po vlasteneckou romantiku hluboký vliv, hlavně v pedagogice a filosofii dějinné, kdež přejímají jejich myšlenky zvláště Kollár, Palacký a Šafařík, idealistické pojetí slovanského pravěku pochází právě z jejich školy, ale i nadšený kult citu a přerod běžný v našem básnictví od Lindy po Máchu a Němcovou temení z jejich zdroje. I ubývá úpadkem a rozkladem osvícenství v cizině mu také v Čechách půdy, ale jeho místo nezaujímá u nás plně kritická filosofie Kantova, ani další romantické školy německých myslitelů. Nejprve hlásí se mocnou měrou filosofie křesťanská, třeba že nikoliv církevně pravověrná, která dostí eklekticky přejímá jednotlivé prvky z filosofických nauk cizích a zabývájíc se hlavně filosofií praktickou, neuceňuje svého základu metafysického. Hlavním jejím nositelem na půdě české byl ušlechtilý kněz Bernard Bolzano (1781—1848), původem Vlach, profesor filosofické fakulty pražské, který, i když persekucí církevní vrchnosti r. 1819 byl pro svobodomyšlné zásady sesazen, působil mocně na pražskou mládež jak svou dokonalou osobností tak svým humanitismem rázu eudaimonistického a přízvuku vlasteneckého. Filosofické názory, vyložené hlavně v dílech »Athanasia« (1827—1838), »Wissenschaftslehre« (1837) a »Über den Begriff des Schönen« (1843) čerpal z křesťanství, z Leibnitze, Wolffa i Kanta a působil jimi mocně na Čelakovského, Palackého, na Havlíčka, na Jablonského. (Viz stať M. Červinkové-Riegrové v »Osvětě« 1881, spisek J. Durdíkův O filosofii a činnosti B. Bolzana 1881 a knihu H. Bergmanna »Das philosophische Werk Bolzanos« v Dobrosoli 1909.)

Působením, názorem, filiací jest Bolzano velmi blízek první český filosofický spisovatel, Vincenc Zahradník. Vincenc Zahradník (1790—1836) narodil se 29. prosince 1790 v Mladé Boleslavi, kdež vystudoval a připravoval se

jako piaristický klerik k učitelství. Vystoupiv však z koleje, dostudoval bohosloví a byl vysvěcen r. 1813 v Litoměřicích, načež stal se kaplanem ve Všejanech a Křinci. Osvícený biskup litoměřický J. F. Hurdálek povolal jej r. 1816 za svého knihovníka a r. 1820 jmenoval jej profesorem pastorkálky na theologickém ústavě v Litoměřicích, kdež působil s ním i bolzanovec Michal Fesl. Když počalo se v Praze stíhání Bolzanovo, byl i Fesl vyšetřován a sesazen; stejného osudu dostalo se též jeho příteli V Zahradníkovi, jenž zbaven byv profesury, odstraněn na faru do Zubrníc u Ústí n. L. R. 1830 stal se farářem v Křešicích, kdež 31. srpna 1836 tyfem zemřel.

Zahradník byl duch v pravdě filosofický; svědčí o tom i jeho činnost básnická. Z jeho básnických skladeb vynikají jmenovitě bajky, které, na rozdíl od bajek Puchmajerových, Chmelových, Langrových a Rubšových, přesně se přidržují klasické teorie a praxe Lessingovy a jsouce určeny pro čtenáře zralé, jadrnou a prostou formou, důmyslným vtípem a plynouou řečí vykládají zkušenosti morální a často i poznatky filosofické. Z 324 Zahradníkových bajek, jež zprvu psány německy, vyšla za života auktorova jen část: r. 1830 v ČČM. 25 bajek, 1832 v samostatné knize »Bajky Vincencia Zahradníka« o 161 čísle se zajímavou předmluvou teoretickou; z »Druhé sbírky bajek s připojenými aforismy o bajce«, k tisku r. 1834 přichystané, vydány byly jen některé ukázky. Teprve r. 1906 shrnul Ferd. Strejček v »Svět. knih.« veškeré Zahradníkovy Bajky a básně; do nichž poprvé souborně pojal i Zahradníkovy didaktické skladby, »Zábavné hodiny, navrátiv jim původní formu veršovou, z níž vydavatel v »Květech« r. 1834 převedl je do prósy. (Viz kromě obšírného úvodu Strejčkova diskusi o formální stránku těchto básní v »Besedách Času« 1906 a v »L. filolog.« 1906 [tuto od Fr. Cády].)

Jako filosof vycházel Zahradník od myšlení katolického, pokoušel se však opřítí jeho názor důkazy z jiných učení filosofických, hlavně populární německé filosofie XVIII. věku (jmenovitě Chr. Garveho); vždy snažil se »rozumově podepíratí obsah učení církve katolické, ukazovati k praktické jeho hodnotě« bez tvrdé nesnášenlivosti k jinověrcům. Hlavní zásluha jeho spočívá v přesném a jazykově ryzím tlumočení filosofických poznatků a pomyslů. Z jeho filosofických prací vyšlo za života jeho jen »Rozjímání o některých stránkách praktické filosofie« (v »Hlasateli« 1818), první to původní filosofické pojednání české; pak »O určitelnosti a svobodě vůle lidské« (v Čas. kat. duhovenstva« 1836), »O cestách ku poznání mravního dobra vedoucích« (tamže 1837), »Filosofická jednání o vnitřní a zevnitřní povaze ctnosti« (neúplné tamže 1836); nevydána

zůstala soustavná logika dle Bolzana, Kanta a Kruga sestavená, »Počátkové umění myslitelství«; a etická soustava Zahradníková »Jednání o svrchovaném zákonu ctnosti« (z r. 1829) ztratila se jeho Psychologie (1835); k tomu se druží sbírky homiletických rozprav a kázání, řada dogmatických, moralistických a pedagogických statí, psaných většinou pro Čas. katol. duchovenstva. (Jasný obraz o Zahradníkově, prvním filosofu českém, podalo teprve vydání Filosofických spisů V. Zahradníka, IV díly, jež podle otištěných prací i rukopisné pozůstalosti uspořádal, obšírnými úvody opatřil a ve Filosof. bibliotéce České akademie vydal Fr. Čáda, 1907—1908 a 1915—1917.)

Podobným postupem jako Zahradník ve svých »Počátkových myslitelství«, neprávem zapadlých, postupovali i *Antonín Marek* (v. v.), který dle Kruga a Kiesewetra vzdělal r. 1826 »Logiku čili Umnici«, jež r. 1844 s metafysikou vyšla jako »Základní filosofie«, a *K. Ferdinand Hyna* (1802—1881), který v »Empirické psychologii« kompiloval Lichtenfelsa a Herbarta (viz o tom spis Čáduv v Rozpr. akademie X.).

Největší filosofický duch této doby, *František Palacký* (v. v.), dobral se po stopách Kanta a anglických intelektualistů ve svých estetických studiích (1819—1828) i posledních resultátů noetických a metafysických, ale příliš záhy po prvním smělém rozletu uchýlil se od odborné práce filosofické a postavil své nadání myslitelské do služeb historie.

Zatím vedly v Čechách boj o nadvládu nad duchy filosofickými pókantovské směry německé: idealistická filosofie přírodní, hegelství a škola Herbartova.

Přírodní filosofii v Čechách představovali především *J. E. Purkyně* a *K. S. Amerling*. Hegelovými žáky byli *A. Smetana*, *J. I. Hanuš*, *F. M. Klácel* a *K. Štorch*, k nimž působením i názorem druží se *Jos. Fr. Smetana*, vědecký pracovník ve filosofickém duchu; Herbartovu nauku první k nám uváděl *Fr. Čupr*.

Velký fyziolog *Jan Ev. Purkyně* projevil své přírodně fyzické názory kromě německého spisku »Papierstreifen aus dem Portefeuille eines verstorbenen Naturforschers« (v. výše), jmenovitě statěmi »Člověk a příroda«, »O smyslech vůbec«, »Člověk přírody vládce a pán« (Živa I-II) a v odbornější stati »O ideálnosti prostoru zrakového« (v ČČM. 1837), kromě toho v několika přednáškách a referátech. Připínaje tu na vlastní naukové bádání fyziologické, dospíval, spojuje vědu s poesíí, myšlenky o oduševnění země, což jest obdoba Schellingova učení o totožnosti subjektu a objektu. (O přírodní filosofii Purkyňově psal *E. Rádl* v Čes. myslí 1901.)

Karel Slavoj Amerling (1807—1884) byl rodák z Klatov, a proto vedle zčeštěného jména Strnad užíval i pseudonymu Klatovský. Po gymnasijských studiích v rodišti a filosofických ve Vídni, vstoupil v Praze na medicínskou fakultu a

byl tu r. 1830 promován; v letech 1833—1837 byl asistentem Preslovým, konal estetické a zdravotně-přednášky, pomýšlel na habilitaci a stal se tajemníkem Kašpara ze Šternberka. Vykonal velké cesty, zahájil v Praze praxi lékařskou. Tehdy byl činný jako vědecký popularisátor, jako znamenitý přednášeč dorostu řemeslnickému, shromážděnému v »Průmyslové jednotě«, jako organisátor »Spolku ctnostných«. Plodem tohoto úsilí mělo býti velké encyklopedické dílo »Promyslný posel«, z něhož vyšly jen malé částky. Na to obrátil všechny své snahy k organisaci školské a výchově zvláště ženské. Když jeho velký podnik obsáhlého vychovatelského ústavu »Budeč«, který měl vedle lidové školy české a ústavu pro vzdělání žen také zahrnouti pedagogium pro učitele, se nezdařil, stal se Amerling ředitelem české hlavní školy v Praze, při níž podle Amerlingových plánů časem se vyvinul i učitelský ústav, poskytující jemu vítané pole činnosti vychovatelské v duchu Komenského; z této doby pocházejí i jeho spisy faunistické, chemické a názorně účelné. Amerlingův ústav pro vzdělání žen přešel do rukou jeho choti Františky Svatavy roz. Michalovicové, ale Amerling účastnil se tam (do r. 1879) činně výchovy dívčí. Byl r. 1868 z důvodů snad politických, snad pro vládní nesouhlas s jeho metodou, pensionován, oddal se fysiokraci, pro níž r. 1872 založil »Spolek fysiokratický«; od r. 1870 byl ředitelem a lékařem ústavu slabomyslných v Praze, kde setrval do smrti 2. listopadu 1884.

Literární činnost Amerlingova byla neméně obsáhlá než jeho činnost veřejná; v první periodě do r. 1848 převládají spisy přírodovědné popularisující, na to do r. 1868 díla pedagogicko-pansofická, v posledních letech přírodní filosofie, která ostatně u něho vystupuje již dříve. Filosofii náleží jeho díla: »Skizze zu einem biologisch harmonischen Natursysteme« (1852), »Orientierungslehre oder Diasophie« (1874), »Vermächtnis an mein engeres und weiteres Vaterland« (1877) a »Der Gott des Christentums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung« (1880); kromě toho česky psané stati »Duchovní život nynějších časů« (v ČČM. 1837—1838), »Člověk velká pohádka«. V Amerlingových dílech přírodně filosofických, jež právě jako jeho spisy popularisační trpí podivínstvím, temností a strojeností výrazu a slohu (odtud varovná slova Čelakovského v »Růži stolisté« b. 98), často i nesrozumitelnou terminologií, nalézají se ohlasy různých filosofů: pro svůj diasofický plán čerpal mnoho z Komenského snah pansofických, pro svou filosofii čísel, kterou vyvrchoval svou metafysiku, přijal podněty od pythagorovců, a motivy Schellingovy, Baaderovy, Krauseho, Okenovy vracejí se v jeho přírodní filosofii, která však samostatně slaví Boha nebo přírodu. Prvky ty Amerlingův hloubavý duch zpraco-

al samostatně a velmi směle, slučuje svou přírodovědeckou mystiku s hodnotnými reformami pedagogickými i sociálními. Byl však blouznílek a snílek, nepočítající s da-
 ými poměry, nepřihlížející k hmotným podmínkám a k do-
 ahu vlastních sil. Celá jeho osobnost, ozdobená vzácnými
 lastnostmi mravními, přímo typicky zobrazovala ráz pří-
 rodní filosofie německé do života přenesené. (Viz: Stručné
 ypsání života a působení K. Amerlinga 1885 anonymně,
 atrně od choti; J. V. Jahn, K. S. Amerling. *Obraz života a*
ráce, 1893; E. Rádl, *O české filosofii přírodní v České*
ysli, 1900; O. Kádner, K. S. Amerling v *Čech. Revue*, 1908;
 amátce Amerlingově, 1908, slavnostní sborník jubilejní, ob-
 ahující: 1. stať J. Dufka Amerlinga *Výchovny budečské a*
eneastr. a 2. Amerlingovy *Dějiny první hlavní školy*. [Vy-
 lo v *Dědictví Komenského*]; Fr. Čáda, *Amerlingovy názory*
edagogické, 1908, Vl. Kučerová, *K historii žen. hnutí v Če-*
ách, 1914.)

Hegelova filosofie zachvátila české myslitele ještě větší
 ěrou než německá filosofie přírodní; V. Zahradníkoví zdá-
 se sice Hegelova filosofie bláznovstvím a její vyznačiči
 emnými zmodrchanými hlavami. Jungmann varoval na
 klonku života před vpádem hegelství, ale záhy, někteří
 chellingovci, na př. Aug. Smetana, přechylovali se k He-
 elovi, a ač světská i duchovní vrchnost učence podezřelé
 hegelství pronásledovala a zbavovala učitelských úřadů,
 ě na druhé straně i horliví národovci podceňovali stou-
 ence německé filosofie jako škodlivé hloubálky; ač Her-
 artovo učení všeobecně nalézalo podpory a přízně, pře-
 ada vynikajících duchů přihlásila se k praporu velkého
 ruského myslitele, chýlíc se však spíše k jeho levici než
 pravici. Nejen filosofové z povolání, ale i literáti, na př.
 ebeský, Němcová, J. J. Kolar, Štúr, Hurban podléhali He-
 elovu učení; v díle Palackého ozývá se Hegelova filosofie
 lejinná, ano i V. V. Tomek přiklonil se v mládí na čas k fi-
 osofii Hegelově.

Ze hlásiti se důsledně k Hegelovi, bylo odvahou, ukazuje
 usud, jež měl *Augustin Smetana* (1814—1851). Rodák pražský,
 vstoupil r. 1832 do řádu křižovnického a byl tu r. 1837 vy-
 věcen na kněžství, na to kaplanoval na různých místech.
 stav se r. 1841 doktorem filosofie, působil od r. 1842 jako
 djunkt, od r. 1845—1847 jako Exnerův suplent na filosofické
 kultě v Praze. Vystoupiv pak z řádu a r. 1850 z církve
 atolické z důvodu filosofického přesvědčení, žil jako žur-
 alista. R. 1850 byl z církve exkomunikován, zemřel však
 ťž po půl roce v Praze. Augustin Smetana, smýšlením Čech,
 al svá díla německy. Jsou to jmenovitě »Die Bestim-
 ung unseres Vaterlandes Böhmen« (1848), »Die
 edeutung unseres Zeitalters« (1848), »Die Ka-
 astrophe u. der Ausgang der Geschichte der

Philosophie« (1850); úhrn jeho filosof. přemýšlení obsahuje posmrtný spis »Der Geist, sein Entstehen u. Vergehen« (1865), autobiografickou historii jeho boje s církví a o náboženství vydal A. Meissner, »Geschichte eines Exkommunicirten« (1863). Do češtiny přeloženy kromě »Zápisků z církve vyobcovaného kněze« (1863 Bambasem a r. 1901 L. Pohorskou) byly: jeho obšírná kritika Schellingovy filosofie (Jul. Glücklichem v České myslí, 1903), pak »Úvahy o budoucnosti lidstva« a »Obrat ve vývoji filosofického myšlení« (obě 1903 Jednotou filosof.). Smetana byl žák německých filosofů; od Schellinga přešel k Hegelovi a v jeho duchu myslil dále. V přírodní filosofii dospěl zajímavého idealistického pojetí vývoje, ve filosofii dějin důmyslně dovozoval, jak Slovanstvu nastává úkol převzítí souhrn kulturní práce Západu, prohlédnutí a uspořádati ji, hlavně pak ji prodchnouti humanitní láskou a sociální spravedlností: v oblasti myšlení náboženského žádal po filosofu důsledně zřeknutí se všeho náboženství a zakotvení v bezkonfesijní mravnosti. Vše, čemu učil, dotvrzoval Smetana svým životem, stav se mučedníkem svého přesvědčení a vzorem myslitele bez kompromisů. (Viz T. G. Masaryk, v Naší době, 1897; E. Rádl o jeho filosofii přírodní v České myslí, 1901; Fr. Krejčí o jeho náboženském stanovíšti tamže, 1905.)

Na rozdíl od metafysika a filosofa dějin Smetany, zabýval se filosofickou propedeutikou a dějinami filosofie eklektický hegelovec Jan Ignác Hanuš (1812—1869). Vystudovav v rodné Praze, byl od r. 1835 adjunktem filosofie na universitě ve Vídni, od r. 1836 profesorem filosofie na universitách ve Lvově, r. 1848 v Olomouci, 1849—1852 v Praze. Zbaven byv pro podezření z hegelství profesury, stal se r. 1860 universitním knihovníkem, jímž zůstal do smrti. Z let jeho profesorské činnosti filosofické pocházejí hojně německé spisy a příručky z oboru psychologie, etiky, logiky, dějin filosofie antické, vesměs v duchu idealismu německého; česky vydal v této době »Nástin duševědy« (1849) »Nástin logiky na základě metafysického« (1850), »René de Cartes« (v ČČM. 1851), »Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného« (1852). Později věnoval se hlavně filosofickému výkladu bájesloví slovanského, o němž již r. 1842 vydal »Wissenschaft des slavischen Mythus«, leč veškeré ty práce byly pouhá libovolná spekulace bez věcného podkladu a vědecké kritiky, tak »Bájeslovný kalendář slovanský« (1860), »Děva, zlatovlasá bohyně pohanských Slovanů« (1860), »Nástin báječných bytostí Báby a Děda« (1864); zásluhy si získal, že důvěrné přítelkyni své B. Němcové přiblížil hlubší podstatu národopisu. Povolání knihovnické obrátilo jeho pozornost ke knihopisu a dějinám literárním, ba i k spekulativnímu mluvnictví. V otázkách filosofie sta-

roslovanské, »Svatý Kyrill nepsal kyrillsky, než hlaholsky« (1857), v mluvnictví, »Procházky po oboré mluvozpytu a starožitnosti slovanských« (1856), »Zkouška, jak by skladba a tvarosloví české spořádati se daly« (1866), v stilistice, »Nástin slohovědy« (1864), nepostoupil nad nekritické důminky a samolibé diletantství; jeho studie o otázce podvržených Rukopisů, »Die gefälschten böhmischen Gedichte« (1868) trpí nesoustavností a nejasností; jeho edice »Malý výbor ze staročeské literatury« (1863) a »Die lat. böhm. Osterspiele« (1864) mají chatrné transkripce. Ceny dosud nepozbyly jeho životopisné historické studie o J. Dobrovském (1867) a F. L. Čelakovském (1855) a pak jeho knihopisné snůšky »Quellenkunde und Bibliographie der böhmischen Literaturgeschichte« (1868) a »Dodavky a doplňky k Jungmannově Historii literatury« (1869—1871). Velká vědecká píle Hanušova, jeho kombinační důmysl, jeho fantasmie vždy se ztroskotávaly o nedostatek přesné kritičnosti a prostého výkladu faktů i o nadbytek filosofického spekulování též v naukách pozitivních.

František Matouš Klácel (1808—1882), jenž pocházejí z Č. Třebové, podepisoval se též Třebovský, získán byl pro filosofii osvíceným svým profesorem litomyšlským, piaristou Bonifácem Buzkem (1788—1839). Vstoupiv r. 1827 k augustiniánům v Brně, stal se již r. 1835 profesorem filosofie na filosofickém ústavě v Brně; panteistický směr a hegelovský sklon učinily ho u duchovní vrchnosti podezřelým, takže r. 1844 odešel z kláštera, pobýval v Praze a v Liběchově, až přinucen vrátiti se do celly. R. 1848 a 1849 zúčastnil se politického i novinářského ruchu na Moravě (v. v.), snil o zřízení »českomoravského bratrstva« v duchu sociálního sjednocení všelidského, udržoval důvěrné styky s B. Němcovou; v letech 1852—1868 dlel zase v klášteře, jenž mu byl vězením. Boj s hierarchií, nevolnost politická, úplný rozmach vnitřní svobodomyšlnosti, zápletky milostné pohnuly r. 1869 60letého starce, že odešel do Ameriky. Tam pracoval pro svůj panteistický ideál společenské solidarity »vesměrnost«, jako redaktor »Slovana«, »Hospodáře amerického«, »Hlasu« a »Svojana« až do smrti v Belle Plaine dne 17. března 1882. Klácelova činnost literární byla dvojího směru. básnická a filosofická; jako básník odíval těžkou formou veršovou filosofické pomysly neb morální zásady, nikoliv bez satirických šlehů, opíraje se často buď o vzory neb i o předlohy cizí; jako filosof nejednou opouštěl pevnou cestu logického myšlení a bloudival v končinách utopických pomyslů tím spíše, že většinou zabýval se etikou. Veršované jeho knihy jsou »Lyrické básně« (1836), »Básně« (1837). Jasně tendenční než ryze lyrické, jdoucí po stopách Kollá-
Novák-Novák: Přehledné děj. lit. české.

rových ideí a Klopstockových forem k rozhodnému svobodomyšlnictví a horlivé oslavě české reformace; jen v rukopise zachována jest Klácelova smělá poesie satiricko politická tepající v době úplného absolutismu tyranii duchovní svetskou, výsady rodové i společenské, censuru i policii a hlásající slovanskou politiku, věrnost husitským tradicím sociální reformy. O deset let později vyšly: sbírka mravoučelné a politické didaktiky »Jahůdky ze slovanských lesů« (1845), volná parafrase Goethova zvířecího eposu »Ferina Lišák z Kuliferdy« (1845, nové vyd. v Svět knih. 1906 pořídil J. Kabelík), parafrase Wolffova něm. převodu »Bajek Bídpaových« (1846 a 1850 ve II. díl; nové vyd. 1893), konečně za života netištěné překlady Goethova »Fausta« a Immermannova »Tulipánka« (vydal v Svět knih. 1910 Jan Kabelík). Z filosofických spisů nejstarší jsou »Erklärungen der wichtigsten philosophischen Ausdrücke« (1836) příručka to pro posluchače; pak otisk v ČCM. řadu cenných psychologických a estetických úvah a kritik, vydal trest učení svého profesora B. Buzka jako »Mostek aneb sestavení skromných myšlenek o tom, na čem každému záležeti má« (1842); čistě hegelovská jeho filosofie řečí, »Počátky vědecké mluvnictví českého« (1843), vzbudila velkou diskusi. Byv sesazen, zpracoval svou původně německy psanou etiku česky jako »Dobrovědu« (1847), ale jeho estetika »Průprava k ladovědě« zůstala v rukopise. Poslední filosofické dílo Klácelovo byly úryvkovité »Enkyklopaedische erinerungen an fortraege aus logik ethik etc.« (1868) absurdní jak pravopisem tak seřazením. Z let jeho činnosti novinářské pocházejí zejména osvícené »Listy přítelkyni o původu socialismu« (1849), adresované B. Němcové. Četné nábožensko-filosofické práce Klácelovy z období amerického literární ceny nemají; ze všech však mluví volný, myslitel naplněný sociálním utopismem a idealistickou optimističností; všechny jeho snahy nesou se k velkému cíli »vesměrnosti«, jejím jménem nadepsáno i poslední dílo Klácelovo. Hegelství, je vedlo Augustina Smetanu ke kritice náboženství a k filosofii dějin, jež bylo Hanušovi vodítkem ve studiích o mythu bylo Klácelovi východiskem pro nadšené sny humanitně sociální. (Viz V. Brandl, Příspěvky k životopisu Klácelova ČMM. 1881; St. Souček, Klácelova filosofie řeči české v L. filolog. 1905; R. Dvořák, Klácel a založení Mor. Novin v ČMM. 1908; F. Čáda, Klácelova idea »Vesměrnosti« v Č. mysl. IX. 1908; J. Kabelík, František Matouš Klácel 1908; St. Souček, K dějinám naší politické poesie ve Sborníku Jar. Vlčka 1920.)

Filosofickou šíří naukových svých děl, ideovou náplní a skeptickou kritičností, soustavným bojem proti církevnímu a státnímu zpátečnictví družil se k Smetanovi a ke Klá

velovi muž, jenž nenapsal odborných knih filosofických, a jenž jako pracovník vědecky popularisační jest blížek Jungmannově škole, jako satirický básník pak spřízněn s Havlíčkem. Je to *Josef František Smetana* (1801—1861), rodák ze Sviníšťan u České Skalice. Vystudovav v Hradci Králové a v Praze, vstoupil r. 1823 do řádu premonstrátů v Teplé, r. 1825 složil slib řeholní, r. 1826 přijal svěcení kněžské. Po dvouletém kaplanování v Uterém u Bezdruzic, stal se profesorem fysiky na filosofickém ústavě v Plzni. Tam uprostřed vědecké a literární práce, budě řemeslnictvo přednáškami a ostatní občanstvo politickými podniky, usiluje o zavedení českého vyučování na školách obecných, účastně se r. 1848 horlivě ruchu konstitučního a klesaje pak pod tíhou reakce, jež jej pronásledovala, setrval až do smrti; v posledních letech byl poloslep. S učitelskou jeho činností souvisí jeho popularisační příručky vědecké. »O obraz starého světa« (1834), »Základy hvězdosloví čili Astronomie« (1837), »Síluzpyt čili fysika« (1842), i jeho učebnice fysiky a aritmetiky pro střední školy. Dlouho neznámy zůstaly jeho »Básně« (vydány souborně teprve r. 1905 Spolkem přátel vědy a literatury české v Plzni). Zprvu básník Smetana podobně jako Jungmann neb A. Marek idealistické ódy, pak pokoušel se o balady, o válečné epepeje, od r. 1848 stal se však téměř výlučně satirikem. Formami bajek, deklamovanék, básnických poslání, lidového popěvku, běžného říkadla obdobně jako Havlíček a Klácel stíhal duchaplný a neohrožený svobodomyšlník Smetana politickou reakcí, zvůli státníků, zlořády úřednictva, nenárodnost škol, hlavně však asketismus oficiální církve, scholastickou antropologii, zpozdilost celibátu, papežskou moc, zásady konkordátu, zvůli řeholí, protikřesťanství církevníků, kteří by odsoudili samého Krista: filosofova prozrazují promyšlené útoky na metafysický optimism a přírodní teleologii. Smetana satirik náleží k nejzajímavějším zjevům naší reakce: Smetana člověk, pravý filosof a humanista, neohlomný přes pronásledování vrchnosti církevní i světské, k nejušlechtilejším mužům své doby. (Viz F. Schwarze, J. F. Smetany literární a vlastenecké působení. V Plzni 1874; studie Jar. Štastného o Smetanově životě ve Věstníku čes. profesorů [1903—1905] a o jeho literární produkci v L. filolog., 1903 i ocenění Smetanových prací přírodovědeckých dr. J. Vykrutou v kalendáři Spolku na podporu mládeže v Plzni 1905.)

Z učení Hegelova vyšel také *Karel Boleslav Storch* (1812—1848), pražský účetní rada, jenž zasáhl do veřejného života nejmocněji r. 1848 (v. v.). Jako myslitel zdůrazňoval přes hegelovskou svou průpravu vždy nutnost osvoboditi se od jednoty a vrchního vlivu německého, sám se od Hegela dostal ke Krausemu; za hlavní předmět vybíralo si jeho myšlení vědy konkrétní, přihlížejíce stále k českým poměrům; světový

rozhled, iasnost podání, ušlechtilý vzlet vyznačují jeho úvahy. Vedle V. Zahradníka přiřadil se svými »Třískami« k prvním českým aforistikům. Hlavní zálibou Štorchovou byl dějepis se zeměpisem: tu vydal »Dějiny Německa a Francouzská« (1849) a »Zeměpis filosoficky pojatý«. Z literárních jeho statí, upínajících se spíše k obecným problémům než k drobné kritice, přední jsou: »Filosofie a naše literatura« (1848), »Velké i malé literatury s ohledem na naši« (1861) vyšly jako většina Štorchových prací v ČČM. K. B. Štorch byl z prvních, kdo se podrobněji zabývali filosofií Komenského. (Viz Jar. Vlček v Několika kapitolkách II, vyd. 1912, Fr. Čáda v České mysli 1913 a 1914 a Jos. Pešek v Osvětě 1915.)

Vláda, která stihala a s profesorských míst sesazovala vyznavače filosofie Hegelovy, chránila a propagovala naopak filosofický realism Herbartův, který od čtyřicátých let po celé půlstoletí zůstal rakouskou filosofií oficiální. Na pražské universitě přednášel hlasatel Herbartův zapřisáhlý odpůrce psychologie Hegelovy, Franz Exner (1802—1853), jehož stoupencem byl český myslitel

František Čupr (1821—1882). Narozen v Chrastí, studoval v Litomyšli a v Praze: r. 1846 byl promován na doktora filosofie, načež byl vychovatelem. V l. 1848—1853 působil jako profesor lycea malostranského a akad. gymnasia, r. 1848—1849 přednášel jako docent filosofie na pražské universitě. Pozbyv obou míst, řídil Čupr v letech 1854—1871 různé soukromé ústavy vzdělávací, r. 1861 zvolen za poslance, leč, ač podáním návrhu na revisi učebné osnovy středních škol vzbudil značnou pozornost, nenabyl politické popularity. R. 1872—1882, kdy ochabl i jeho smysl pro pedagogiku, žil v soukromí na statečku Kolčavce u Prahy, oddán svému dílu, tu i zemřel. Fr. Čupr, jemuž i česká pedagogika děkuje za řadu podnětů, byl uvědomělý herbartovec a jeden z prvních, kdož v Čechách přiznávali filosofií právo bez ohledů národně a veřejně utilitářských. To ukázal již v polemice, kterou ve spojení se Smetanou, J. Wotkou, J. J. Kolarem r. 1847 vedl proti Havlíčkovi a V. Gáblerovi pro oprávněnost filosofie v české literatuře, zejména pak pro oprávněnost směru Herbartova. Míňení své a svých stoupenců shrnul v památném spise zajímavého názvu »*Sein oder Nichtsein der deutschen Philosophie in Böhmen. Ein Beitrag zur Geschichte der utilistischen Tendenzen der Jetztzeit*« (1847). Důsledně své herbartovství doložil německou učebnicí, »*Grundriss der empirischen Psychologie*« (1852), později však hledal stanovisko samostatnější, jednak veden touhou po filosofií národní, jednak inspirován vlivem Schopenhauerovým, jež vedle Tyrše v Čechách ojedinele přijal. O tom svědčí hlavní jeho dílo životní »*Učení staroindí-*

cké, jeho význam u vznikání a vyvinování názorů zvláště křesťanských a vůbec náboženských (od r. 1874 ve IV sv.), řada volných kapitol svérázné kritiky náboženství, které se Čuprovi na základě jeho metody srovnávací jeví posléze dílem čistě lidským. (O Čuprovi srv. obsírnou studii M. Jaška v Č. myslí 1906 a 1907, stat J. Peška ve Věstn. čes. profes. 1912.)

Čuprem počíná se řada českých herbartovců, kteří až do doby Masarykovy ovládali naši filosofii. Výklad o nich školství přesvědčeno v rozumovém svém optimismu, že soustavnou studii Česká filosofie, již do Památníku Akademie napsal G. Zába.)

Pedagogická a školská literatura národního obrození. Osvícenské století XVIII. věnovalo veliký zájem výchově i školství přesvědčeno v rozumovém svém optimismu, že soustavná a promyšlená výchova plně rozvine schopnosti myslící v člověku tak, aby jich mohl plně užívat k blahu svému i k štěstí společnosti a aby jimi mohl ovládati své city a vášně. Výchova osvícenská byla proto jednostranně rozumová, utilitářská a eudaimonistická. Školství osvícenské bylo vedeno snahou vymaniti se z područí církevního a podříditi se státu; jeho působení mělo býti doplňováno lidovýchovou ve smyslu lidumilném. Velké školské reformy císařovny Marie Terezie, vykonané za podnětu J. J. Felbigera v Čechách Ferd. Kindermannem, přiváděly i k nám oficiálně nové ty snahy, s nimi pohříchu též germanisaci. Vysoko nad časové předsudky povznesl se nejušlechtilejšími dobovými ideály odchovaný český šlechtic, hrabě *František Kinský* (1739—1805), vzdělaný díly nejmodernějších pedagogů Rousseaua, Locka a Pestalozziho. V památném svém zrcadle výchovy šlechtické, »*Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*« (1773, po jazykové stránce viz výše), vede mladého šlechtice, určeného pro stav vojenský, od narození až k plnému rozvíti citové i rozumové bytosti v duchu snášlivosti, humanity, lidství; jako stoupenec autonomních snah české šlechty Kinský žádá po výchově kavalírské náležitý zřetel k národnosti a k jazyku. Jeho hlas byl výjimkou nejen mezi šlechtou, ale i mezi pedagogy. Typický mluvčí vládního směru, kněz *Aleš Pařízek* (1748—1822), organisátor obecného školství v Čechách a vydavatel pedagogického časopisu »*Der Schulfreund Böhmens*« (1816—1822), dlouho kolísal, než přiznal práva českému jazyku na školách obecných, ač sám byl českým spisovatelem. Teprve když r. 1816 připustila vláda češtinu do škol, připojil se Aleš Pařízek několika články k jejímu názoru a pracoval i o metodice českého jazykového učení. Jeho »*Pravidla české dobropísemnosti*« (1813) stojí na stanovisku staromilců proti reformám kruhu Jungmannova, jako Pařízek vůbec byl stoupenec školy Jana Nejedlého. Hlavní jeho spis pedagogický,

»Obraz dokonalého učitele« (1808, přel. do češtiny F. A. Vackem 1822), psán jest německy; překlady z němčiny jsou první novočeské spisy vychovatelské, kniha Felbigerova (1777) a Lehockého (1786).

Ve stopách Pařízkových, ale prodšen duchem vlasteneckým, kráčí národní buditel a literární organisátor dobranský, královéhradecký a posléze chrudimský, děkan *Josef Liboslav Ziegler* (1782—1846), (v. výše), jenž v časopise »Přítel mládeže« dovedl soustřediti všecky české pracovníky pedagogické i školské, Ziegler sám kromě spisů z metodiky mluvnické vydal »Věrného raditele rodičů, dítek a učitelů« (1824). Mezi spolupracovníky Zieglerovými vynikli ušlechtilý farář a proslulý kazatel, posléze žďárský *Matěj Sychra* (1776—1830), prstonárodní původce zábavných spisků veršem i prosou pro lid i mládež, pak kněz kopidlenský *František Alois Vacek* (1779—1854), překladatel Pařízkův a vzorný učitel v Chrasti *Jan Filčík* (1785—1837), který napsal řadu dobrých učebnic pravopisných, dějepisných, zeměpisných, počtářských i hospodářských, plně tak požadavek pedagogiky osvícenské, aby mládež byla důkladně též věcně vzdělávána a připravuje půdu promyšlené prvouce.

Vychovatelské snahy české vlastenecké romantiky lišily se podstatně od pedagogiky doby osvícenské. Romantické období vůbec položilo vedle výchovy rozumové mocný důraz na pěstění citové stránky dítěte, po stopách Rousseauových domáhalo se zpřirodnění výchovy, usilovalo o důkladné vzdělání jazykové ve smyslu národním a přičlo opět náboženství podstatnou účast v pedagogice. I u nás, kde většina pedagogů byla ze stavu kněžského, jest romantická výchova proniknuta křesťanským názorem, jenž souladně se pojí se silným duchem národnostním. Nejkrásnější formulací této pedagogiky dětí i všeho lidu obsahují názory *Jana Kollára* v »Kázních a řečech« (viz výše), i v jeho návrzích školské organisace, kde, v živém souhlase s Komenským, se žádá vybudování výchovy na ideji náboženství, národnosti, humanity a zdůrazňuje praktická potřeba výchovy v národním jazyce i vyučování věcného. Z podobných předpokladů, vážených z katolického myšlení a z populární filosofie německé, vycházel i *Vincenc Zahradník*, pedagogický eklektik, apriorista a křesťanský utilitář, který vychovatelské své názory vyslovil příležitostně v některých českých kázáních i zevrubněji v německých statích, otištěných v Jakschově »Schullehrer Kalender« 1835—1837.

Z praktických pedagogů přihlédala většina k vyučování jazykovému na školách národních; didaktických učebnic a pomůcek pravopisných, mluvnických, slohových a čítcích vyšlo v českém jazyce a v českém duchu do r. 1869, kdy nový zákon přetvořil naše školství, veliké množství. Kromě *Karla Vinařického*, jenž s velikým pochopením duše dětské a s opravdovým mistrovstvím slova stvořil české

čítanky, zasloužili se tu zvláště bratři-učitelé *Josef Množimav Bačkora* (1803—1876) a *Štěpán Bačkora* (1813—1887), onen pomůckami k učení mluvnického, »Počátky ve čtení« (1848) a »Návodná proprava k mluvnici« (1850), tento »Čítankou« (1848). *Štěpán Bačkora* dal »Poutí z domova po vlasti« (1849) šťastný vzor zeměpisné pomůcky; pro názorný přírodopis vytvořili je *Jan Pravoslav Přebík* (1811—1883) a imenovitě inspektor *Pavel Jehlička* (1826—1883), jehož »Svět v obrazích« (1863) jest cenným žitiím a rozvitím zásad Komenského o vyučování reálném.

Větší spisy pedagogické napsal po táborském profesoru živé školy *Janu Formánkově Činoveském* (1809—1878), spisovateli »Listů, týkajících se vyučování mládeže na školách venkovských« (1839), a po varšavském lektoru českého písemnictví, gramatikovi *Františku Boleslavu Květovi* (1825—1864), jenž vydal »Nauku prostonárodní o výchování« (1849), teprve na konci své činnosti *František Tesař* (1818—1885), náležeříci hlavní dobou své pedagogické dráhy do tohoto období. Vedle ušlechtilého kazatele, dlouholetého správce trestnic a účinného poslance, faráře *Františka Řezáče* (1819—1879), jenž se zasloužil jako redaktor pedagogických časopisů i spisovatel spisů mluvnických, pravopisných a zeměpisných, byl *František Tesař* přední náš organisátor školský Jeho život srostl úplně s osudem našich škol, jak o tom podává jadrné svědectví Tesařova autobiografie »Ze starého deníku učitele Zkusila«: na sklonku života vydané »Základové výchovávání« (1875) a »Moudrá kázeň ve škole« (1880) podávají trest Tesařových obsáhlých zkušeností. Nad jiné svérázným zjevem mezi učitelstvem předbřeznové doby byl *František Jan V Svoboda* (1803—1844): slovesná jeho činnost neztrácí nikdy souvislosti se školskou praxí, prořšenou zdravým realismem a věrnou láskou k dětem: vše, co zakladatel vzorné školy na Hrádku v Praze napsal, věnováno jest výlučně prvouce, ale pojaté všestranně na základě názornosti. Jsou to hlavně spisy: »Školka, čili prvopočáteční, praktické názorné, všestranné vyučování malých dítek« (1839), »Malý čtenář, čili čítanka pro malé děti« (1840), »První písař« (1841) a »Malý Čech a Němec« (1843). Hlavním následovníkem Svobodovým v propagaci názorné prvouky byl *Tomáš Vorbes* (1815—1888), spisovatel »Vyučování v první třídě« (1857) a auktor soustavného vychovatelství.

Kvasící doba přerodu z vlastenecké romantiky k novým útvarům myšlenkovým a životním zradlí se i v naší pedagogice čtyřmi rázovitými postavami, jež hledají a nalézají nevyšlapané dráhy a při tom sytí své veškeré snažení vlastní nevšední povahou; jsou to J. V. Rozum, K. Amerling, F. St. Kodym, Fr. Čupr. Profesor německé vyšší reálky *Jan Václav Rozum* (1824—1858) dovršil po svém způsobu úsilí a

zdokonalení učení jazykového, jemuž sloužili naši didaktické obrozenští; chtěl i do školy přinést výsledky hlubšího poznání jazykového, jež mu skýtalo jednak důkladné studium naší staré slovesnosti, jednak záliba v lidové gnomice; ve škole mělo se přihlížeti také k jadrnosti slohové. O tom svědčí kromě školských spisů, »Nauky o slohových videch« (1851) a »Krasořečníku pro mládež« (1858), samostatný podnik »Staročeská bibliotéka« (1853—1876), kde Rozum podobně jako kdysi F. F. Procházka otiskoval vzorná díla období Veleslavínova. Jako překladatel volíval Rozum nejraději německé spisy rázu populárně filosofického. Rozsáhlé a smělé své pedagogické plány, které měly sloužiti stejně mládeži jako učitelstvu, ženám jako řemeslnictvu, založil *Karel Amerling* (v. výše) na celé soustavě »diasofické« filosofie: slučoval se v nich s odvážným idealismem, jednotícím veškeru výchovu, zdravý a tvůrčí smysl pro reální poznávání, pro názorné vyučování, pro technický výcvik a pro užití praktických dovedností u výchově: ve všem tom byl Amerling posvěcený následovník Komenského. Amerlingovy hlavní spisy pedagogické, školské neb lidovýchovné jsou »Promyslný posel« (1839—1847), obsahující populární výklad lučby, »Přírodněna česká« (1851), »Orbis pictus čili svět v obrazích« (1852) a pak na základě náčrtů v pozůstalosti, Janem Dufkem vydané »Škola denní« (1885) a »Škola týdní« (1886). Ale jak v jazykovém výrazu jest i v pedagogickém tónu Amerlingově mnoho nejasného a podivínského; v tom byl jeho pravým opakem bystrý praktik, lidový mistr živého a prostého výkladu, lékař, národní hospodář a lidumil, *Filip Stanislav Kodým* (1811—1884). Vlastním oborem činnosti vzdělaného medika, jenž všemi kořeny tkvěl v přirozeném životě hospodáře a včelaře, byla lidovýchova, která jej často vedla i k novinářství. Přední jeho popularisační spisy jsou: »Nedělní zábavy čili Prostonárodní poučování v silozpytu« (1845), »Naučení o živlech« (1849), klasická »Zdravověda« (1853, nové vyd. v Svět, kn. 1898), »Tělověda čili fyziologie« (1862) a »Procházky v oboru přírodních věd« (1877). Kterak Kodým sledoval až do stařeckého věku vědecké pokroky, ukazují spisky »Čemu učí Darwin« (1876) a »Novější názory o stvoření světa« (1876).

František Čupr (viz výše), první uvědomělý herbartovec na půdě české, své snahy o prohloubení a znárodnění školství, jimž sloužil jako spisovatel pedagogických článků, jako průkopník odborně vychovatelského časopisectví, jako ředitel učebního ústavu, konečně i jako poslanec, neomezil na školu obecnou, nýbrž měl spíše na zřeteli gymnasium. Z jeho pedagogických statí, psaných jmenovitě v l. 1848—1853, vyšla jen část česky v ČČM.; v nich dává se zvláštní

důraz na výchovu citovou i na výcvik tělesný ve volné přírodě; školy mají býti naplněny nejen národním jazykem, ale i národním duchem; leckde — jako zejména v Čuprově vychovatelském ústavě »na Kolčavce« — prosvítá vzor vychoven Salzmannových.

Ani na výchovu dívčí nebylo zapomináno, a též literatura podává o tom svědectví. Prvním uvědomělým buditelem žen v Čechách a průkopníkem zdokonalené výchovy dívčí byl v 40. letech K. S. Amerling, jenž zdůrazňoval vzdělání rozumové i prohloubení mravní a ač nepouštěl se zřetele praktické přípravy pro domácnost, usiloval, »aby z žen člověkové byli, pak teprve ženštiny, panny a ženy, matky a babičky«. O to měla dbáti »Budeč« a později dívčí ústav Amerlingův. Jiný pokus o dívčí vychovatelský ústav v duchu národním a modernějším se pojí k osobnosti Bohuslavy Rajske a souvisí tím s vrstvou, kam náležela horlitelka pro osvobození bytosti ženiny B. Němcová. Leč nezdarem Amerlingovým a sňatkem B. Rajske pokusy ty se zmařily: neúplně a na krátko obnoveny byly r. 1855 *Honoratou z Wistnowských Zapovou*, (1825—1856), Polkou rodem, chotí vlasteneckého dějepisce (v. níže). O vlastenecko výchovných snahách útlocitné Polky, která vypravovala v několika článcích časopiseckých o lidu svého domova, svědčí i dívčí almanach »Nezabudky, dar našim pannám« (1859), kde formuluje své vychovatelské názory, namnoze v duchu konservativním. (Viz o ní K. Světlé »Z literárního soukromí« a monografii E. Jelínka 1894; o ženské otázce v této době Vl. Kučerové monografii k historii ženského hnutí v Čechách 1914.)

Pedagogické časopisy v době obrozenské (viz o nich monografii Jos. Peška v *Ped. rozhl.* 1911 a 1912) počínají se Zieglerovým »Přítelem mládeže« (1822—1835 a 1838—1848), pak následují »Posel z Budče« (1848—1851), založený Jos. Frantou Sumavským a vedený J. Řehákem a F. Tešákem, Havelcova »Škola« (1852—1854), katolicky zbarvený »Školník« (1852—1878), řízený královéhradeckým pedagogem a knězem J. A. Šrůtkem, »Škola a život« (1855—1869, s přílohou »Stěpnice«), vedená J. V. Rozumem a F. Rezáčem, jenž vydával také »Školou národní« (1863—1869).—

Literatura pro mládež nevytvořila dlouho spisů formou i duchem původních, nýbrž žila z překladů a napodobenin písemnictví německého. Zprvu to byly mravoučné povídky, prosycené osvícenským utilitarismem a lidumilstvím vtravé tendence a velmi schematického řešení dějového i charakterního, které k nám uváděny; pak v době romantiky byly vystřídány odvarem buď sentimentálních příběhů rodinných neb dobrodružných a fantastických povídek pravidelně s nábožensko-mravním náterem. Nejčastěji byli překládáni Krištof Schmid, František Hoffmann, Gustav Nie-

ritz; mezi překládateli byli nejplodnější *František Bohumil Tomsa*, *Josef Václav Zimmermann* (1804—1877), *Václav Filípek* a *Josef Pečírka* (1818—1870); v povídkách *Hýblových*, *Marie Antonté*, *Josefa Chmely* a *M. D. Rettigové* docházely německé vzory napodobení. O samostatnější práce pro děti se pokusili mnozí pedagogové, nejšťastněji *Jan Václav Rozum* a *František Jan Svoboda*, jsouce však bez vlastní vypravovatelské schopnosti, utkvívají zpravidla na suchém morallisování a vlasteneckém horování. Veršovanou literaturu pro mládež vytvořili *Karel Vinařický* a *František Doucha*, lehcí, jadrní, půvabní mistři drobných deklamovánek ze života dětského v rámci šťastné idylly; o pracích těch viz výše. Prvním časopisem pro děti byla Sluníčková »Včelka« (1850—1855), J. V. Rozum vydával »Zlaté klasy« (1854—1856) a *Štěpán Bačkora* »Buřečskou zahradu« (1850—1859). Z knihoven dětské literatury byly Pospíšilovy »Zábavy pro mládež« (od r. 1852) vyplněny namnoze překlady; v »Dědictví maličkových« (od r. 1859) dovedl královéhradecký pedagog a kněz *Josef Antonín Srútek* (1822—1901), dědic snah Zieglerových, shromáždit řadu českých dobrých spisovatelů katolické tendence, na př. Fr. Pravdu a Josefa Ehrenberga

b) Rozkvět tendenčního realismu.

Povaha doby.

Doba Nerudova a Hálkova vyplňuje dvacetiletí, ohraničené přibližně vydáním programního almanachu »Lady Nióly« roku 1854 a smrtí vůdce tehdejšího pokolení literárního, Vítězslava Háлка r. 1874. Zmíněným almanachem a ročenkami i časopisy, za ním záhy následujícími, soustředilo se mladé pokolení dvacetiletých spisovatelů a sjednotilo se s několika literárními i politickými revolucionáři z r. 1848: jak teoretickými staťmi kritickými a estetickými, tak zvláště vášnivou polemikou s představiteli starší konservativní generace rozrůznilo se od předchozí literatury. Založivší si záhy se značnou organizační schopností řadu časopisů, našlo pro sebe případné orgány, které, neméně než knižní bohatá produkce, poskytovaly jasný obraz o rušném životě této nové školy, postupující vědomě a úspěšně. Veřejné vítězství této nové školy literární má také pozadí politické. Reakce padesátých let dovedla stranu národně liberální umlčetí neb upoutati k odborné práci vědecké; pozavírala stoupence radikálního demokratismu do vězení neb vypověděla je za hranice; za to přívrženci vládní a zpátečnické politiky ovládli český život literární; nejsouce produktivní, doporučovali alespoň úzkostné lpění na slovesných tradicích, nevinné napodobování prostonárodní poesie, va-

ovali před novými směry cizích literatur, odkazovali k děním. Jakmile se mladé pokolení soustředilo, přijalo od svých spojenců ze strany radikální, kteří postupně, odpyavše si své tresty, vraceli se do veřejného života, jejich program politický a společenský a pracovalo soustavně pro reakci a za obnovení svobody konstituční. Jestliže v rvních bojích, jimž neočekávaný úspěch přinesl r. 1860, kdy vydán říjnový diplom, stáli staří radikálové i mladí literáti svorně po boku někdejších národních liberálů, odtrhli e r. 1863 od nich a založili nový útvar politický, demokratickou a svobodomyslnou stranu mladočeskou. Tak úspěch mladé literatury jest souběžný a souvislý s úspěchem obnoveného života politického, postupujícího za ideály konstituční cestou lidovosti a svobodomyslnosti.

Mladé pokolení lišilo se od generací předbřeznových. adou důležitých rysů, které různě bývaly vystihovány: dalo-li se koncem 50. let, kdy bojovány nejprudší boje bou směrů, že šlo o školu národní na jedné, kosmopolitickou pak na druhé straně, jeví se nám dnes tento spor píše konfliktem epigonů romantiky se zástupci tendenčně barveného realismu. Vycházejíce větším dílem ze školy Mladého Německa a ním sdružených politických básníků r. 1848; navazujícíe namnoze na veřejné i básnické snahy iterární Francie z r. 1830; žijíce též z některých podnětů poesie Byronovy; přichylujícíe se ve filosofickém názoru te kritickému radikalismu levice Hegelovy; přejímajícíe konečně i zásady revolucionářů z r. 1848, žádali tito mladí pisovatelé po básníkovi jednak vášnivý vztah k současnému životu, jednak mocné prožití veškeré poesie.

Vztah k současnému životu měl přinášeti zájem o dějové ideje a časové problémy v literatuře, sociální pojetí skutečnosti, hledisko pokrokové, namnoze však i nezahalenou tendenčnost, přímé zasahování literatury do veřejnosti, linorodé působení na mdlé obecnstvo; jako škola mladočeská, byla i generace Hálkova a Nerudova vyznavačtou společenské rovnosti, osvobození a povznesení pracovních tříd, ženské emancipace, náboženské svobody a protikřesťanského liberalismu. Tyto všesvětové ideály byly v protikladě s dotavadním národnostním programem českého písemnictví, a vskutku se zastanci tohoto směru svedli mladí spisovatelé nejednu hlučnou půtku za světoobčanství, mezinárodnost, ba nenárodnost básnictví později arciť dospěli v otázkách národních hledisk naprosto jiných. Požadovali i pak dále od básníka mocné prožití veškeré poesie, vyadřovali tím svůj důrazný individualism; básník bez ohledu na daná pravidla, dané tradice, dané útvary měl vysloviti celou svéráznost svého vniterného života, neohlížeje se na pravo ani na levo; zejména neměly ho odstrašovati předsudky náboženské a mravní: byl-li plnou individualitou, jistě zaznívala v jeho poesii také jeho doba, také jeho

národnost. Ježto pak celé toto pokolení raněno bylo zlou chimérou citové rozháranosti, světobolného zármutku, zoufalé rozervanosti, hlásí se tyto tóny opětovně v lyrice doby, proti nim však i drsná skepse, břitká ironie, kritická blaseovanost, sarkastické překonávání vlastního citu, boj chladného rozumu s prudkou vášnivostí; protiklad tento nejlépe představuje dvojice Pflieger a Neruda.

Slohově umělecká stránka literatury stála v tomto období až na místě druhém. Požadavek krajního individualismu, neváznost k estetickým pravidlům, tendenční názor o sociální účelnosti umění, konečně i sklon předních zástupců doby k žurnalismu, způsobily značné zanedbávání formy a uvedly do literatury namnoze improvisací; ani Hálek, ani Neruda nebyli mistry bezvadného verše, ryziho rýmu, slovní hudby. V poesii snaha po pravdivosti dovedla k drsné prosaičnosti výrazu, jenž nešťítíl se ani trivialismů, ani suchopárnosti; byla to však v jádře zdravá reakce proti prázdne uhlazenosti lyriky vlastenecké. Z domácích básníků působil Erben úsečnou stručností svých balad; jen nemnozí z mladých básníků, na př. Heyduk, dali se i slohově ovládati poesii prostonárodní. Z cizích umělců byli Heine a Lenau, Petöfi a Béranger vzory pro lyriku, Byron, Puškin, Lermontov pro epiku. V novelistice se velmi zřetelně ukazovalo vnikání žurnalismu do krásné prósy: drobná skizza, obrázek z cest, genrové zachycení figury neb výjevu z ulice, causerie v povídkovém rouše — toť byly zvláště oblíbené drobné formy novelistické. Ve větších skladbách románových ovládala tendence a řešení společenských problémů nad kresbou charakterů a stavbou dějovou; volná technika mladoněmeckého románu a přepjatá tendenčnost děl George Sandové působily velmi vlivně; ale ježto oba největší prosaikové této doby Hálek a Světlá šťastně pokračovali v tradicích B. Němcové a Fr. Pravdy, podařilo se jim vytvořiti díla národně ryzí a kmenově svérázná. Také drama dalo se ovládnouti cizími vzory a podřídilo svou tvarovou slohovost dobovým tendencím a přechodní módě, aniž dovedlo se vypracovati z tohoto područí.

Literární i politické orgány doby Nerudovy a Hálkovy.

První soustředění mladšího pokolení provedl ve svém „Lumíru“ (1851—1864; od r. 1862 redigoval V. Hálek) Ferdinand Břetislav Mikovec (v. n.); přinášel tam vedle hojných básní přeložených i verše původní, mezi nimi prvotiny Nerudovy, Hálkovy, Pfligrovy, novelistiku přeloženou i českou od mladších i starších spisovatelů, divadelní i literární kritiku, historické a umělecké drobnosti. Programně vystoupila mladá literatura ve Fričově almanachu na r. 1855 „Lada Nióla“, kde sice pozdější vůdcové nové školy

literární nebyli zastoupeni, kde však hlavní zásady její redaktorem byly formulovány; ostatně přispěli sem literáti starší. Lze říci, že »Lada Nióla« má význam ne tak obsahem, jako ruchem, jež vzbudila. Dědictví její přejal almanach »Máj« (1858), který vyšel za formální redakce Barákovy a za přispění Fričova, Sabinova, Hátkova, Nerudova, Heydukova, Mayerova, Světlé a Podlipské, věnován byl významně památce Máchově další ročníky (1859, 1860 a 1862) redigoval Hálek.

Radu časopisů mladé generace zahájil Neruda »Obrazy života« (1859—1860), kde bojoval hlavní boj proti odpůrci mladá literatury Jakubu Malému; následovala »Rodinná kronika« (1863). Hálek počal svou redaktorskou činnost v »Lumíru« po Mikovcovi; proměnil pak »Lumír« ve »Zlatou Prahu« (1864—1865) a po smrti nakladatelově založil s Nerudou týdeník »Květy« (1866—1872; od r. 1867 Neruda se již redakce neúčastnil). Po zániku »Květů« podporoval Nerudu r. 1872 při vydávání nového časopisu, jemuž dáno opět jméno »Lumír«, ten však záhy přešel do rukou jiných a stal se střediskem mladší skupiny básnické. Vedle těchto listů, které představujíce takřka program svých redaktorů, otiskovaly hlavní práce básnické i polemiky školy, sloužilo několik více méně nestranných, někdy i bezbarvých časopisů prostě zábavě a vzdělání čtenářstva, tak beletristický týdeník s obrazy a časovou látkou, »Svět ozor« (od 1867 potrval do r. 1899, redaktory byli postupně E. Tonner, J. J. Kořán, Sv. Čech, J. Jireček, Pr. Sobotka a M. A. Šimáček) a populární revue »Osvěta« (1862—1863, redaktor F. Schulz).

Novinářství od r. 1848 do let šedesátých a sedmdesátých.

K časopisům beletristickým a popularisačním družil se od r. 1860 hojně podniky žurnalistické, jejichž styk s literaturou, divadlem a kritikou v této době jest velice těsný. R. 1860 založen dvojitý politický deník programu liberálně demokratického »Čas« (1860—1863; od r. 1862 změnou redaktorovou politického smýšlení změněn i směr listu) politikem a advokátem drem *Aloisem Krásou* (1828—1900) a »Národní listy« (od 1861 doposud) Juliem Grégrem; Neruda s jinými mladšími svobodomyšlnými literáty pracoval v Krásově »Času«. Po změně v řízení »Času« přešli do nového krajně demokratického »Hlasu« (1862—1865); když tento deník sloučil se s »Národními listy«, odešla tam většina mladých spisovatelů a radikálních politiků. Sloučení toto souviselo s politickou rozlukou v českém dotud jednotném táboře českém, kterou uspíšila neshoda v otázce polské a v poměru k šlechtě a kněžstvu. Politická skupina kolem »Národních listů« nazvána byla r. 1863 *Mladé čechy* a vytvořila samostatný typ českého liberálního demokrata, jak si je představovala léta 60. a 70. Tento typ uvědomělou lidovostí,

mužným odporem k výsadním stavům, důraznou svobodou myslností, snahami protiklerikálními a proticírkevními sklonem k liberálnímu individualismu v politice i v hospodářství, důslednou opozicí proti vládě, neoblomným úsilím protigermanisačním byl mladé škole literární neobyčejně blízký, i přijali jej mladí literáti za svůj, prohloubili myšlenkově i umělecky. vedle politiků stojí v první řadě svého tábora i Neruda, Hálek, B. Smetana. (R. 1911 vydán na paměť padesátiletí »Národních listů« obsáhlý »Almanach »Národních listů«, obsahující hojnou vzpomínkovou látku k dějinám české žurnalistiky.) Vůdci politiky a žurnalisty mladočeského tábora byli kromě Sabiny zvláště:

Karel Sladkovský (1823—1880), advokát a poslanec, jenž r. 1848 stál mezi vůdci pražské revoluce, začež potrestán šletým vězením, prodělal přechod z »Času« do »Hlasu« a odtud do »Národních listů«, proslul jako publicista i řečník uchvacující citově mohutností obrazového výrazu i nadšeným patosem. Hlavní jeho právně vědecká práce, prozrazující vlivy předních myslitelů politického liberalismu hl. J. St. Milla, »Výklad voleb zástupců dle práva a spravedlnosti« (1875), zůstala torsem: »Slavnostní řeči« vyšly u výboru 1878, »Výbor z politických řečí a úvah« jeho vydán S. Hellerem 1899. (Skvěle charakterisující nekrolog napsal svému důvěrnému příteli J. Neruda, otišť. v XXI. sv. Sebr. sp.)

Julius Grégr (1831—1897), doktor práv a poslanec, byl za kladatelem a vůdčí duší »Národních listů«, pro něž opětovně byl pronásledován a trestán; programní jeho články i politické stati čekají posud souboru: jsou směsí demokratického liberalismu a vlasteneckého historismu. (Viz zvl. Karel Tůma, Život Jul. Grégra 1896 a Josef Holeček, Tragédie dra Jul. Grégra 1914.)

Eduard Grégr (1829—1907), bratr předešlého, doktor lékařství a poslanec, snažil se v 60. a 70. letech dát své skupině politické také základ vědecký, buduje jednak svobodomyšlnictví na moderních názorech přírodovědeckých jednak popularisuje poznatky naukové mezi lidem. Kromě soustavných přednášek, které měly ráz pozdějších universitních extensí, zasazoval se o podniky literární, r. 1866 založil lidovou lacinou knihovnu »Mátee lidu« (doposud vycházející) s programem svobodomyšlně propagačním r. 1876—1883 sbírku agitačních brožur protiklerikálních a in formačních »Epištoly svobody«. Jeho charakteristický »Deník«, významný pro historii a myšlenkovou náladu doby, vydal Z. Tobolka r. 1908 a 1914. (Viz K. Adámek, Mátee Ed. Grégra 1907.)

Darwinismus a positivismus, který Ed. Grégr hlásal proměnil se v materialistickou přírodní filosofii büchnerovského rázu ve svižně a bystře psaných proticírkevních :

protináboženských brožurkách agrárního politika a selského myslitele *Alfonse Štastného* z Padařova na Tábořsku (1831—1913). jež svou dobou měly značný vliv na myšlení českého lidu.

Josef Barák (1833—1883), žurnalista a buditel dělnictva, kromě činnosti v denících mladočeských založil r. 1867 list *»S v o b o d u«*, zastávající krajně protináboženské stanovisko. Byl znám jako populární řečník, jeho nadšené, ale frázovitě *»P ř e d n á š k y«* rázu hlavně příležitostně vydali J. Podlipný a V. Rezníček (1884). V 50. a 60. letech psal do almanachů a časopisů mladé generace milostnou a vlasteneckou lyriku, která souhrnně vydána až r. 1905 v knize *»V z p o m í n k y J o s e f a B a r á k a«* nákladem *»Máje«*.

Z mladších novinářů mladočeského směru vynikli zvláště:

František Schwarz (1840—1906), zakladatel *»P l z e ň s k ý c h n o v i n«* (1864, později přezvaných *»Plzeňskými listy«*), jež obrátil hlavní zřetel k samosprávě, hlavně na českém západě. Nejen založený jím (1879) *»S a m o s p r á v n ý o b z o r«*, nejen s jasnou přesvědčivostí psané *»L i s t y o z ř í z e n í o b e c n í m«* (1869), ale i dva populárně názorné spisy v rámci polobeletristického *»S t a r o s t a V á c l a v D o b r o v s k ý, r e f o r m á t o r o b c e N e z d a r o v s k é«* (1877) a *»P ů s o b e n í V á c l a v a D o b r o v s k é h o, o k r e s n í h o s t a r o s t y«* (1890) slouží příkladně výchově našich venkovských obcí pro rozumnou a uvědomělou samosprávu.

Karel Adámek (1840—1918), rodák a dlouholetý okresní starosta hlinecký, vyšel z důkladného a důvěrného poznání minulosti, hospodářského stavu i životních potřeb východočeského pohorského svého kraje; rozšířil svůj obzor studiem dějepisným a sociálním, jakož i obsáhlými cestami, na nichž si zvláště bedlivě všímal života národohospodářského a vyrostl posléze v znamenitého znalce autonomie i politického obhájce kulturních potřeb, zvláště školství. Jeho spisy, z nichž některé se zabývají v Čechách poprvé veřejně společenskými otázkami, na př. alkoholismem, obmezením denní doby pracovní, pojišťováním dělnictva, psány jsou s přesvědčivou živostí, lidově, názorně a upoutají zejména zvláštním spojením evropského rozhledu a východočeského svérázu: množství osobních vzpomínek a vztahů naplňuje je působivou bezprostředností. Z obrovské řady jejich uvádíme několik významnějších. Populární vyprávěč historický promlouvá v knihách *»P a m á t k y č e s k ý c h r e f o r m á t o r ů«* (1874), *»Č e c h y a I t a l i e v X I V. s t o l.«* (1875), *»Č t r n á c t ý v ě k«* (1878), *»D o b a p o r o b y a v z k ř í š e n í«* (1878), *»Z v ě k u r o b o t y«* (1888), *»Z d ě j i n o s v o b o z e n í r o l n i c t v a«* (1899) a *»Z d ě j i n o k r e s u h l i n e c k é h o«* (1909): žatvou Adámkových cest jsou knihy *»P a ř í ž«* (1872), *»R ů z n é l i s t y z c e s t N ě m e c k e m a F r a n c i í«* (1874), *»Z U h e r«* (1894), *»Z N ě m e c k a«* (1903), *»N á r o d o p i s n é*

rozhledy z Rusi« (1904) atd.; veřejnému a hospodářskému životu věnovány zvláště sborníky »Naše rolnictví« (1884), »Z naší doby« (1886 ve IV sv.). Z řečí Adámkových vydány zejména jeho promluvy parlamentní (1880) a řeči školské (1883, 1890). V posledních letech napsal Adámek své živé paměti politické, kde pevnou rukou nakreslena nejedna rázovitá podobizna: cenný a charakteristický rozbor těchto vzpomínek, z nichž nejrozsáhlejší jsou »Me paměti z doby Taaffovy« (1910), podal v »Přehledu« (1911) R. Urbánek.

Gustav Eim (1849—1897), do r. 1874 přední spolupracovník Šimáčkův, pak vůdčí novinář v »Národních listech« a od r. 1891 význačný mladočeský poslanec oportunního směru v říšské radě, vynikl slovesnou virtuositou nade všechny publicisty soudobé. Překotný temperament až umělecky vznětlivý, pronikavá znalost lidí, národů, poměrů, dějin, smělý a výbojný rozhled evropský byly duševní podmínky oslňujícího spisovatele, jenž psal jazykem řečnický účelným, sršícím vtípem, žertem, slovní hříčkou, ale i sarkasmem a satirickou vervou namnoze za vlivu novinářství vídeňského. Jeho zprávy o parlamentě, kam vkládal břitké charakteristiky politiků, i jeho studie situační postihovaly trest politických dějů: skvělé byly i jeho řeči v poslanecké sněmovně a před voliči od r. 1891. »Politické úvahy G. Eima«, vydané (1898) J. Penížkem, obsahují kromě toho také cenné studie historickopolitické, mezi nimiž zvláště cyklickou úvahu o veřejném životě v l. 1848—1879 »O nás pro nás«, pak řadu historických podobizen a monografií, kde Eim zpodobil utkvívajícími rysy Bismarka, Carlosa Auersperga, Taaffeho, Tiszu, Andrassyho a j. (Viz J. S. Machar v Knihách feuilletonů II. a Arne Novák, G. Eim, spisovatel a charakter, Česká revue 1912.)

Proti těmto mladočeským publicistům, zakotveným pevně v přítomnosti a proniknutým věcným i odborným studiem hospodářských i společenských věd, značí spoluredaktor »Národních listů« *Karel Tůma* (1843—1917), starší typ vlasteneckého liberála z rodu Fričova a Barákova. Překladatel svobodomyšlných písní Petöfiho, skladatel hlučných chanson politicky sentimentálních, miluje prudký rozmach demagogické fráze, která burcuje, rozněcuje, přehlušuje. Hledaje velké, zjednodušené typy liberální a národní rozhodnosti, obrací se k minulosti, kterou si sentimentalizuje, a tu nachází v zápase Irů za národní bytí, Američanů za ústavu, Italů za sjednocení vlasti příklady pro svůj národ. Jeho lomozivé úvodníky dávaly »Národním listům« po čtvrtstoletí ráz: žurnalistickým způsobem jsou psány lidově výchovné obrazy životopisné a historické »O Jiřím Washingtonu« (1872), »Apoštol svobody« (G. Mazzini 1873), »Dějinné charaktery« (1881), »Potlačený národ (irský, 1882), »Karel Havlíček Borovský«

(1883), »Leon Gambetta« (1883), »Život Jul. Grégra« (1896) a »Garibaldi, bohatýr svobody« (1908); nejdůležitější jest životopis Havlíčkův, pojatý v duchu mladoleském, o Havlíčka zasloužil se Tůma též jako vydavatel jeho spisů. Groteskně se odrážejí od Tůmovy patetické činnosti publicistické jeho boдрé pošetilé a směšné humoresky »Z českých mlýnů« (1885 a častěji).

V počátcích, kdy Hálek a Neruda psali do »Národních listů« feuilletony, posudky literární, divadelní i výtvarné, měly »Národní listy« zvláštní váhu kritickou; r. 1863 redigoval při nich Ed. Grégr »Kritickou přílohu k »Národním listům«, jež pod změněnými názvy, »Literární příloha k »Národním listům« a »Literární listy«, vycházela do r. 1865 a pak (1867—1868) byla nahrazena »Českým obzorem literárním« za redakce F. Schulze. Velmi působivou zbraní obrannou a pomůckou politického probuzení byly od r. 1858 »Humoristické listy«, založené švižným publicistou J. R. Vilímkem (1835—1911), jež v duchu svobodomyšlném pěstovaly dravou politickou satiru.

Strana konservativní neměla tak čilého života novinářského jako její mladočeští odpůrci. Vůdcové její vynikli spíše jako činní politikové a státovědci, než jako žurnalisté; především agitace mezi lidem byla straně staročeské cílem cizí. Listy její v době této jsou německá »Politika«, založená 1862, (1907—1918 se změněným jménem »Union«) Janem S. Skrejšovským (1831—1883) obratným a jiskrným novinářem, jež straně vytvořil i český orgán »Národní pokrok« (1867—1886, pak změněn v »Hlas národa«); populárnějším směrem nesl se »Národ« (1863—1866), redaktorem jeho byl výtečný hospodářský organisátor a buditel hmotného i spolkového uvědomění v lidu českém

František Šimáček (1834—1885) písaří i se jménem Vojtěch Bělák; jeho dovedně redigovaný hospodářský list »Posel z Prahy« (1857—1883), jež z měsíčníku stal se posléze deníkem, patřil k nejzajímavějším zjevům českého novinářství.*)

Politicky nejvýše stáli ze staročeských publicistů mužové, jichž vlastní pole nebylo novinářství: historik Fr. Palacký (v. v.), státník a řečník Fr. L. Rieger a státovědec a právník Fr. A. Brauner.

Františka Ladislav Rieger (1818—1903) po předešle r. 1843 od počátku ústavnosti do r. 1891 politický vůdce národa, uznáný ve Vídni i za hranicemi, zasáhl do všeho kulturního

*) Choť jeho Ludmila Šimáčková, roz. Křížková (1844—1879), zakladatelka »Libuše« (1872), proslula jako buditelka žen k podnikavosti a neodvislosti, jak svědčí i její spis »Vynikající ženy mimo kruh rodinný« (1872 a 1909).

života jako organisátor. Původně cíle jeho byly právně vědecké; jeho odmítnutá habilitační rozprava „O státcích a pracích nehmotných“ (1850) náleží k nejcennějším českým starším studiím právním, jako již jeho promoční tése o svobodě tisku, namířená proti censuře, ukázala nové proudy v české mladé generaci právnické. Oddav se politice hned od počátku obnoveného života konstitučního — již r 1848 byl mezi nejhorlivějšími účastníky revoluce — vynikl jako parlamentní i lidový řečník, výborný debatér, pronikavý státník, obratný diplomat a všestranně informovaný zákonodárce. Literárním ovocem jeho parlamentní a sněmovní činnosti jsou „Řeči dra F. L. Riegra a jeho jednání v zákonodárných sborech“ (1883—1885), podle stenogramů a náčrtů vydané J. Kalouskem. Přehledný obraz politické činnosti jeho podává Langnerův výběr, Politické výrokky a zásady dra F. L. Riegra ve Svět. knih. 1898. Spisek „Rakouští Slované a Maďaři“ (překlad z francouzštiny 1861, a v Svět. knih. vydal Zd. Tobolka) jest vzorem jadrné informace ciziny o rakouských poměrech. (Hlavní pomůckou k poznání života Riegrova jsou jeho „Vzpomínky z mladých let“ [1818—1848] vydané M. Červinkovou-Riegrovou v „Osvětě“ 1903 a „Vlastní paměti“ [1849—1850 a 1865—1867] uveřejněné R. Riegreem tamže 1906; životopisný obraz Riegrův nakreslil J. V. Jahn 1861 a 1890; výraznou charakteristiku podal v přednášce Národohospod. ústavu Čes. akademie 1918 Jan Heidler, jenž připravuje velké dílo o Riegrovi.)

S literaturou, do níž vstoupil v družině Tylových „Květů“ a jako ctitel Máchův, kromě některých překladů, také již z V. Huga a několika jadrných balad a písní — z nich „Kovářská“ znárodněla — stýká se ještě Riegrova účast při zbudování Národního divadla, (v dole) a jeho redakční působení při vydání „Slovníka naučného“.

Snahy o vydání české encyklopedie sahají do samých počátků našeho probuzení: pomýšleli na ni F. F. Procházka, Jungmann s Preslem a s Purkyní; v letech 1829—1831 nabývala myšlenka za vedení Palackého pevnější podoby, a z příprav k ní vzešla „Matice česká“. V čtyřicátých letech s novým zápalen vrátili se k myšlence Amerling s Čeikou. v padesátých obnovil ji Palacký. Tehdy konaly se v „Matici české“ nové soustavné přípravy. Havlíčkův přítel, historik Vilém Gábler (1821—1897), sestavil seznam hesel celého slovníka; ale pak „Matice česká“ z důvodů hmotných i z nedostatku přispěvatelů plánu nechala. Teprve r. 1857 ujal se podniku jako nakladatel J. L. Koher, jako redaktor F. L. Rieger, jenž za redakce nahrazoval si kulturní organisaci znemožněnou činností politickou, a v přípravách na základě Matičním pokračováno. R. 1859 s heslem „V práci a věděni jest naše spasení“ vyšel I. díl „Slovníka naučného“, záhy do redakce vstoupil k Riegrovi Jakub Malý, a

sbor redakční rozmnožil se o V. Safaříka, J. Gebauera, J. V. Jahna, J. Perwolfa, J. Emlera a M. Koláře. Brzy po r. 1860 vzdal se Rieger redakčních prací, vyhradiv si vrchní dozor; poslední veliký jeho příspěvek do Slovníku vyšel jako samostatná kniha »Čechy, země i národ« (1870). R. 1874 byl »Slovník naučný« XI. dílem ukončen; pak následovaly ještě 3 svazky doplňků. Stručnější výtah z této encyklopedie pořídil její spoluredaktor Jakub Malý »Stručným všeobecným slovníkem věcným« (1874—1885) v VI.I svazcích.

František August Brauner (1810—1880), pražský advokát a vůdce staročeské strany, vynikl v politice hlavně jako průkopník myšlenky státoprávní a ochránce práv lidu selského. Také literárně propagoval již před r. 1848 osvobození selského stavu cennými spisy právníckými »Böhmische Bauernzustände« (1847) a »O vykoupení se z roboty« (1848), kde syn východočeského rodu selského podává též pro literaturu zajímavý obraz hmotného bytí našeho lidu před r. 1848. (Viz o něm články L. Machače v »Pokrok, revue« I. a II.)

Nejplodnějším novinářem staročeské strany, jejím popularisátorem a obratným nástrojem, byl *Jakub Malý* (1811—1885). Byl rodák pražský a již za gymnasijských i právníckých studií seznámil se důvěrně s vůdci českého národního i literárního obrození. Stav se žurnalistou, záhy pracoval v nejrůznějších časopisech a denících směru vlastenecko-konservativního, r. 1848 psal proti revolučnímu křídlu českému, v době reakce redigoval »Pražský prstonárodní list« směru konservativního, a obracel se proti Havlíčkovi, r. 1859 svedl jako zastánce vlasteneckého idealistického směru ostrou polemiku s předbojníky nové školy, Hálkem a Nerudou, a stal se takměř typem literárního zpátečníka. Jeho nesčíslná díla jsou různého druhu, ve všech leží mnoho literární píše, ale málo původnosti, málo vyššího názoru; horlivě psával v l. 30. až 50. posudky nových knih i úvahy esteticko-literární do různých časopisů, zvl. do ČČM.; projevuje se tu opožděným jungmannovcem. Z politických jeho děl obrážejí »Politické zlomky« (1862) jeho názory z r. 1848. »Úvaha Čecha o novém zřízení Rakouska« (1853) jeho stanovisko k centralismu a autonomii; velké dílo »Naše novuzrození« (1880—1884 v VI sv.), podává obšírný, ač povrchní obraz obrodného procesu politického a kulturního, jež zrcadlí i jeho »Vzpomínky starého vlastence« (1872). Z četných jeho historických kompilací došly zvláštního rozšíření »Dějepis národa českého pro čtenáře každého stavu« (1863—1865 ve II d.), »Vymožení Rudolfova majestátu« (1849, 1862 a 1872) a »Mezi vzkříšením 1848—1860« (1863); z jeho statisticko-národopisných snůšek »Amerika od času

svého odkrytí« (1853—1857 v VI sv.), »**Soustátí Severoamerické a jeho soustava**« (1872); k literatuře a estetice vztahují se kromě pohádek (v. výše) »**Soustavný nástin slovesnosti**« (1848), »**Úvod k estetice**« (1853), »**W. Shakespeare a jeho díla**« (1872). O slovníkářské činnosti J. Malého v. výše; r. 1877 vydal kromě toho »**Vlastenský slovník historický**«. Velmi horlivě J. Malý, jenž r. 1854 teoreticky promluvil o významu překladatelství, překládal z němčiny, francouzštiny a angličtiny; nejcennější jsou jeho překlady mnohých děl **Shakespearových** (v. n.), pak populární převody historických a národopisných spisů Mignetových, Hellwaldových, Hübnerových a Stanleyových. (»**Výbor drobných spisů J. Malého** vyšel v Nár. bibliot. 1872—1873. Charakteristika od Jar. Vlčka v **Nových kapitolách** 1912 str. 121—128, od M. Hýska v **Jungmannově škole kritické** v **Listech filolog.** 1919 str. 212—218.)

Morava neměla v 50. letech politického časopisu nezávislého na vládě až »**Morava**« (1863) učinil pokus toho druhu, leč nevytrval a vystřídán byl dvěma konservativními listy, brněnským deníkem »**Moravskou orlicí**« (od r. 1863 podnes) a »**Olomouckými novinami**« (od r. 1865), které nahradil záhy »**Našinec**« (od r. 1869 doposud). Zábavným časopisem malé, hodnoty slovesné a rázu prstonárodního byla »**Hvězda**« (1859—1863), jejíž zakladatel profesor **Václav Žirovnický** (1818—1888) shromažďoval také v několika almanáších literární mládež moravskou, probíjející se ze sušilovského úzkoprásého cyrilometodějství k názorům nábožensky i politicky svobodomyšlnějším. Kromě bystrého satirika veršem i prósou, lipenského advokáta **Františka Brzobohatého** (1838—1914) vynikl z moravských novinářů této doby **František Jaroslav Kubiček** (1838—1895). Plicní neduh přinutil hanáckého studenta z vídeňské školy slavistické, aby zaměnil profesuru za olomoucké a brněnské novinařství, v němž řídil se příkladem Havlíčkovým a neušel ani persekuci; nemoc sklála jej do předčasného hrobu. Kromě věcných úvodníků psal i vtipné besídky pod čarou a stal se zakladatelem místního feuilletonu brněnského. Z jeho veršování vyniká jen politicko-satirický fragment »**Roze smáliáda**« (1864 a 1865); zlomky zůstaly i jeho oba romány ze soudobé městské skutečnosti moravské »**Přímé povahy**« (1864) a »**Metamorfosa života**« (1862); z polského povstání vyvážena historická skladba »**Ušlechtilé duše**« (1864). Výbor **Kubičkových drobných prací** veršem i prósou s úvodem, roznámkami a knihopisem vydal M. Hýsek ve »**Svět. knih.**« 1921.

Ve **Slezsku** vznikl k podnětu Jana Lepaře a zásluhou jazykového buditele a filologa **Antonína Vaška** (1829—1880) první časopis počátkem 60. let, »**Opavský besedník**« (1861—1865); na jeho místo nastoupil roku 1870 »**Opavský**«

týdeník« (do r. 1914); celá tíha listu spočívala na obratném lidovém novináři *Janu Zaccpalovi* (1844—1888).

Na Slovensku potkáváme se s podobným ruchem mladých směrů a proudů jako v Čechách, sotva že probudila se země z kruté reakce, doplňující staré maďarštění novou germanisací. Politicky budily a jednotily slovenský lid některé časopisy, tak Ondřeje Radlinského ve Skalici »Cyrillo-Method« (1857—1891) s pedagogickou přílohou »Priateľ školy a literatury« (1859—1861), Jana Francisciho-Rimavského později Mikuláše Ferienčíka »Pešťbudinské vedomosti« (1861—1869), jež proměnily se v »Národné noviny« a přešly z Budapešti do Turč. sv. Martina, kdež vycházejí dosud, pak lidovýchovný čtrnáctidenník »Národní hlásnik« (od r. 1867), založený M. Ferienčíkem. V literatuře vůdčí postavení zaujímal báňsko-bystřický časopis »Sokol«, založený Pavlem Dobšínským a vedený od r. 1862 v Budíně Viliamem Paulinyem-Tóthem a vedle něho Paulinyho humoristicko-satirický »Černokňazník«. Kromě nich soustřeďovaly se mladé síly v almanaších, prozrazujících vzory pražské, v »Concordii« (1858) a v »Lípě« (1860—1864), které v duchu československé vzájemnosti vydával budínský kněz Josef Viktorin (1822—1874). Tu všade hlásil se vedle uvědomění národního, vedle odporu proti maďarskému centralismu i duch politické konstituce, smýšlení demokratické, náboženská i politická snášenlivost, osvícené uvědomění slovenské, ale literárně nepokročilo se v 60. letech nad ideály školy Štúrovy. Největším vzplanutím tohoto veřejného probuzení Slovenska bylo »Slovenské národné shromáždenie« v Turč. sv. Martině v červnu r. 1861, kdež nadšeně přijato Štěpána Marka Daxnera proslulé »Turčiansko-svatomartinské memorandum«, jež přímo panovníkovi tlumočil velký buditel slovenský biskup Štěpán Moyzes (1797—1869). Konstituční a národní sny slovenské se však nesplnily, za to kromě hojných pokroků ve školství vyšlo z tohoto ruchu velké osvětňé a literární středisko »Matica slovenská«, která, ustavivši se r. 1863 v Turč. Sv. Martině, zvolila Št. Moyzesa svým předsedou. Kromě hojné činnosti popularisační a školské vydávala i práce odborně vědecké, které soustřeďovaly se kolem »Letopisů Matice slovenskéj«. Krutá persekuce ohlásivší se r. 1868 národnostním článkem uherského zákona, r. 1874 zrušením slovenských středních škol, posléze pak v r. 1875 rozpuštěním »Matice slovenské« zdusila však násilně všecek slibný duchovní a veřejný život pod Tatrami: vládní rozhodnutí o »Matici slovenské« prohlásilo výslovně »v Uhrách slovenského národa není«. (O tomto období kulturního života slovenského v. spisek Jar. Vlčka, Slovensko od reakce Bachovy do zrušení Matice slovenské, 1913).

Hálek a Neruda i básnictví jejich doby.

Mocně rozvitý individualism tohoto období projevoval se značným rozkvětem subjektivně citové lyriky: tu do čistého vznětu citového a dojmového pronikala namnoze rozumová skepse, intelektuální ironie a časová tendence; i v nejlyričtějších sbírkách veršů ozývají se tóny sociální, nábožensko filosofické ve smyslu moderní přírodovědy a skepse protikřesťanské, politicko-národní: avšak též pro tyto zvláštní náměty volí básníci s oblibou formu popěvku, jak ji Heine z lidové písně přetvořil. Subjektivní individualismus rozlamuje i pevnou formu epickou, vynikaje po způsobě Byronově do t. zv. básnické povídky, v níž vracejí se vždy tytéž schématické typy, ale pokaždé v jiném exotickém rámci dobovém a místním, plnými proudy reflexe o všemožných otázkách, hýbajících svědomím i útvarem doby. Nejhlubší z básníků tohoto období vypracovali se od kosmopolitického názoru i uměleckého směru k poesii charakteristicky národní.

Na rozhraní mezi pokolením přechodním a novou generací politickou a zároveň na rozcestí byronismu a tendenční poesie stojí vydavatel »Lada Nióla«, *Josef Václav Frič* (1829—1890), jenž narodil se dne 15. září 1829 v Praze z přední rodiny vlastenecké. Jako student kolísal mezi filosofií a dějepi sem, leč záhy oddal se výlučně literatuře a r. 1846 odešel přes Hamburk do Londýna a do Paříže, aby unikl útlaku absolutismu. Záhy po návratu zúčastnil se jako člen křídla radikálního revoluce, což mu vyneslo vyšetřovací vazbu na Hradčanech a pak žalářování v Komárně. Vyšel r. 1854 z vězení, žil pod policejní dohlídkou v Praze a shromažďoval kolem sebe zástupce nového pokolení literárního: odtud vzešla »Lada Nióla«. Ale r. 1858 vypovězen úplně bezdůvodně policií z Prahy znovu, vězněn v Sedmihradech a pak nastoupil dlouholeté vyhnanství v Paříži, v Berlíně, v Pešti a v Petrohradě, kdež všude působil jako novinářský dopisovatel a pořadatel přednášek v zájmu věci české i slovanské. Teprve r. 1879 vrátil se do Prahy, stále srše temperamentem a podnikavostí, kterouž zasáhl do života politického, novinářského, studentského, divadelního a literárního. Zemřel dne 14. října 1890.

J. V. Frič, který vstoupil do literatury jako romantický nohsled Schillerův, byl z nejdůslednějších českých žáků lorda *Byrona*, z něhož přeložil »Nevěstu abydskou« i »Manfrédá«: později vedle V. Štulce a K. Sabiny uváděl do Čech horlivě poesii Krasiňského. V mladistvé lyrice, dodatečně shrnuté jako »Rozprawy duševní«, ozývají se všechny tóny byronského světobolu: pesimistické zoufání nad vlastními silami, rozpiatými k titanským cílům, věčný neklid, otrásající celou bytostí, náboženský rozpor mezi kosmickou hrůzou a temnou smyslností těla, vzdor proti Bohu a touha po zmaru. Hlavním, až otrocky napodobujícím

dílem Fričova byronismu jest »romantická báseň« »Upír« (1849), kdež vinu vampyrského přesycence rozkoší snímá syn upíra Mojmír, když hyne v boji za svobodu, ale provedení básně, spojující vývojově a motivicky Hálkova »Alfréda« s Máchovým »Májem«, jest matností dějovou a křiklavým nekusem bědné. Později přes ráznou drobnou epiku, namnoze z bystře pojatými náměty z české reformace, J. V. Frič dospěl poesie politické, jejíž vzdorný patos, revoluční nálada, protivládní útočnost jsou protikladem, ale i doplňkem prstonárodním a posměšné Havlíčkovy časové lyriky. Frič ztotožňuje život a poesii, krásu činu a pádnost slova, ale leckdy již v těchto prožitých a protrpěných verších projevuje se záliba v malebné frázi, v divadelním gestu a mnohoslovním řečňování. Revolučního Friče obrážejí nejlépe »Písně z bašty«, psané v l. 1849—1860, ale nevydané. R. 1861 vyšel teprve »Výbor z básní« a do fragmentárních »Sebraných spisů veršem i prosou« (1879—1880, v Ženevě, ve IV sv.) vřazeny »Různé básně«. Celistvý obraz jeho veršového tvoření podává teprve výbor »Odkaz J. V. Friče« (1898, s úvodem a v uspořádání Jar. Vrchlického); básně podávají se tam však v definitivní, valně změněné a zlepšené úpravě spisovatelově.

Bez významu jsou Fričovy »Povídky a fantázie« (1880); zprvu psal historické obrazy v duchu starší romantiky české, později pokoušel se o společenskou novelu s hojnými tendenčními odbočkami (tak v »Životě svátečním«, otišt. v »Ladě Nióle«.) Hojně jsou Fričovy práce dramatické, vyplňující podle vzniku celou dobu jeho slovesného tvoření, jen některé byly provozovány, některé zůstaly v rukopise. Jsou to historické hry většinou z dějin českých neb slovanských, nepevné v stavbě charakterů, chudičké v malbě dobové, ale účinné patosem, který se nejednou dotýká otázek časových; Neruda chválil u Friče takt ve volbě předmětu, obratnost scénickou a ohebnou řeč (Krit. sp. sv. VII., str. 381); sem náleží »Kochan Ratibořský«, »Václav IV.«, »Řetislav Bezejmenný«, »Taras Bulba«, »Ivan Mazepa«, »Libušin soud«, »Svatopluk a Rastislav«, »Asjenův pád«, »Pobělohorec«, »Hynek z Poděbrad« a »Ulrich Hutten«; též překládal dramata z polštiny a francouzštiny.

Hlavní dílo Fričova života jsou jeho »Paměti« (počaty 1884, vydané 1885—1891 ve 4 sv.); v nich zachytil živě a barvitě prostředí doby, nakreslil řadu bystrých charakteristik svých současníků, vyprávěl šťavnatě mnoho pointovaných příběhů zvláště milostných a zachoval cenný pramen k poznání roku 1848; historickou hodnotu jejich oslabuje okolnost, že »promítal názory a hodnoty let 80. do revoluce r. 1848«. Frič jest tu svědkem a divákem ne sice hodnověrným, avšak velmi názorným, nejčastěji se mýlí v analýse

vlastní své osobnosti, kterou stále zveličuje a idealisuje. Nikdy nebyl Frič tak významným činitelem politickým, jak snaží se čtenáři dokázati; nemaje smyslu pro skutečnost zůstal vždy překotným a výbušným básníkem i demagogem, nadšencem i organisátorem, revolucionářem a frázístou, byronovcem a osmačtyřicátníkem velkého chtění, ale malé schopnosti tvůrčí. (Nejobsažnější charakteristika u Jar. Vlčka »Několik kapitolek«, II. vyd. 912; Jan Heidler v kritice »Paměti« J. V. Friče [Čes. čas. hist. 1912, viz i Traubovu apologetickou stať v »Naší době« 1913] podává obraz celé osobnosti Fričovy; markantně nakreslil figuru Fričovu J. S. Machar básní »Jednomu z r. 1848« v knize »Bez názvu« 1889).

V čele básníků celého pokolení stáli jako obecně uznávaní vůdcové Vítězslav Hálek a Jan Neruda.

Vítězslav Hálek (1835—1874) narodil se 5. dubna 1835 v Dolinku u Mělníka. Po odstěhování se rodičů z Dolinka, chodil do školy do Zálezlic, do Jestřábí a ke Trinitářům do Prahy. V letech 1847—1885 navštěvoval akademické gymnasium v Praze a za vlivu Svobody, Štulce a Klicpery stal se vlastencem a básníkem; r. 1854 vystoupil poprvé veřejně básní »Nekřtěncova dušička« v Mikovcově »Lumíru«; r. 1858 vydal první knihu »Alfréd«. Od r. 1855 studoval tři léta filosofii, ale nestal se, jak původně mínil, profesorem. Nýbrž oddal se cele literatuře a novinářství. O redaktorské jeho činnosti v různých listech i almanaších viz výše. Od r. 1860 až do své smrti byl členem redakce »Národních listů«. R. 1862 a 1865 vykonal dvě větší cesty, prvou do Tater, druhou přes Kras až do Cařihradu a Malé Asie a Uhrami zpět, dojmy této cesty zaznamenal v krásných feuilletonech, jinak psal pod čáru hlavně o divadle a literatuře. Oženiv se s Dorotkou Horáčkovou, založil šťastnou a bezstarostnou domácnost, a maje jako čelný člen výboru »Umělecké besedy«, tehdejšího skvělého střediska literárních a uměleckých kruhů českých, i značný vliv společenský, žil v Praze uprostřed plodné a lehké tvorby, všeobecně vážen a milován až do náhlé smrti dne 8. října 1874.

Básnické nadání V. Hála vynikalo neobyčejnou všestranností, která obsáhala nejrůznější druhy literární; nepojilo se však ani s uvědomělou autokritikou, jež by dovedla jednak rozeznati mezi hodnotným výtvorem a nezralou skizzou ani s ryzí původností, jež by uměla se zhostiti mocných vlivů cizích. Podléhaje takto jednak překotnému vlastnímu daru básnické improvisace, jednak silnému působení velikých, leč vnitřně nezažitých vzorů; dává se dále zmitati různými, namnoze protichůdnými proudy myšlenkovými, na př. básnickou romantikou a tendenčním realismem, nevytvořil, Hálek díla plně mistrovského. V jeho díle, přetrženém předčasnou smrtí, lze však přece stopovati vývojový vzestup, který se zračí pevnějším zakotvováním

v básnické i životní skutečnosti, jakož i pronikáním k českému životu a k české přírodě, takže pozdní jeho lyrika přírodní a jeho povídky vesnické z posledních let stojí nejvýše, třebaže ani tu nepodařilo se mu vyrovnati moderní náplň myšlenkovou se zastaralými formami umění romantického.

Básnickou svou činnost zahájil Hálek drobnými baladami námětů domácích namnoze za vlivu Erbenova, vyšlo jich v letech 1854—1861 patnácte, v knize souborně vydány nebyly. Na to opouští jeho epika půdu domácí a poddává se vzoru Byronovu a Máchovu: v epických povídkách zapletené a nejasné osňovy s bujnou přítěží pestré krajinomalby a výmluvné lyrické reflexe opěvuje Hálek příběhy lásky a bojů za svobodu, klada děje do exotických končin a různých dob; osobité charakteristiky postav a míst, poměrů a prostředí nedbá, nýbrž spíše napodobuje, často až otrocky Byrona. Chronologicky za sebou následují: »Alfréd« (1856 a 1857), skoro parodistický ohlas Máchova »Máje«; »Krásná Lejla« (1859), fragmentární zpěv o sile lásky a vznešenosti svobody: »Mejrima a Husejn« (1859), oslava Albánců, zápasících s Turky za samostatnost; »Goar« (1864), matně inscenované epos o někdejším tyranovi očistěném láskou: »Černý praporek« (1867), do jižních krajů položená apoteosa boje za státní svéprávnost domova: konečně »Dědicové Bílé hory« (1869), alegorické ztělesnění našich pobělohorských zápasů se silnou notou vlasteneckou; stranou těchto patetických skladeb stojí idylické epos s povšechným rámcem taterské přírody a původního života lidu slovenského »Děvče z Tater« (1871). Návrat k rodné půdě, značený již oběma posléze uvedenými skladbami epickými, jeví se i v řadě drobných baladických a anekdotárních obrázků z českého venkova »Pohádkách z naší vesnice« (1874 posmrtně).

Ve všech těchto skladbách zaznívá, často na úkor epické stavby, silná struna lyrická, zvučící silně na témata přírodního nadšení, milostné vášně a lásky k svobodě; vskutku byl Hálek vlastně rozený lyrik. Záhy po »Alfrédu« vyšly jeho »Ve černí písni« (1858), čtyřicetšest drobných básní posvěcených oslavě lásky a přírody; lehký zpěvný tón, plnost vroucího citu, něžnost šťastné milosti upoutaly obecenstvo, které shovívavě přehlédlo chvatnost a povrchnost slohového provedení i příliš hojné ohlasy daleko hlubší poesie Heinovy. Naproti této mladistvé nezralé a mělce naivní lyrice ukazují pokrok tři řady básní »V přírodě« (1872—1874) skládané v posledních letech života Hálkova. V radostné dětinské důvěře obrací se básník k přírodě jako idealista, nalézající v přírodním dění samu moudrost božskou a pravdu mravní i nejvyšší pravidlo estetické, ale spíše než pro svoje neucelené a příležitostné přemýšlování

umí získati čtenáře pro svěží a původní, kouzlem nálady o-
rosené obrázky z lesa i s pole, z háje i se stráně, zachycené
okem vpravdě malířským a chvílemi tryská i šťastný hu-
mor, buršikosní vtip, milá ironie. Prosaickým doprovodem
knihy »V přírodě« jest několik cyklů rozkošně svěžích obráz-
ků z přírody, psaných v l. 1866—1873 pod čáru »Národních
listů«, jež jako »Pohádky z přírody« 1820 vydal Artur
Novák.

Jednotvárností a nedostatkem vývojového vzestupu trpí
Hálkova veršovaná dramata, jež v 60. letech uvedena s pro-
středním zdarem na české jeviště. Jsou to, datujeme-li je dle
prvního provozování: »Carevič Alexej« (1860) z ru-
ských dějin; »Záviš z Falkenštejna« (1860) z českého
středověku »Král Rudolf« (1860, leč neprovozován) z
dějin XVII. věku v Čechách; »Král Vukašín« (1862) ze
srbských národních bojů ve XIV. stol.; »Sergius Cati-
lina« (1863), sociální tragédie plná divokých vášní, polo-
žená do doby rozkladu římské republiky: »Ammon a Ta-
mar« (1866) s nepřesným dějištěm v Itálii; konečně drama-
tický zlomek »Jiří z Poděbrad« (1874). Všecky tyto dra-
matické básně Hálkovy podléhají vlivu Shakespearovu v
stavbě, v charakteristice i v jednotlivostech, nedostatečnost
jejich dušemařby zvyšována jest i tím, že do vzdálených,
historických období staví upřílišující básník lidi vlastně
moderní, zmítané problémy a krisemi soudobé společnosti.

Odkloniv se od básnění dramatického, Hálek obrátil
tím větší zřetel ke tvorbě novelistické, o níž se pokoušel
již od svých literárních počátků. Román napsal jediný:
jest to »Komediant« (1861), s nejedním rysem auto-
biografickým a s hlubokými pohledy do uměleckých názo-
rů básníkůvých. Povídky Hálkovy odehrávají se většinou na
českém venkově, jež znal auctor z domova, a jejich časov-
vý postup ukazuje, jak básník se povznesl od novelistické-
ho obměňování vlastních bolů k rázovité kresbě lidových
postav a k zajímavému řešení mravních a společenských
konfliktů našich vesničanů v kraji, v leccčems mu ukázal
nové cesty Turgenjev. Do starší skupiny náleží drobnější
povídky »Rajrama« (1857), »Jiřík« (1858), »Přívozník«
(1858), »Kovařovic Kačenka« (1859), »První
láska« (1859), »Muzikant« (1859), »Samička« (1860),
»Muzikantská Liduška« (1861), »Mariška« (1862).
Ze skupiny mladší přiblížíme novely »Náš dědeček« (1863),
»U panských dveří« (1866), »Zapomenutý« (1867),
»Domácí učitel« (1867), »Pod dutým stromem«
(1872), »Poldík rumaf« (1873), »Student Kvoch«
(1874) a »Husar« (1874, poslední nedokončená práce Hálko-
va) k osobité charakteristice figur, kdežto největší povídky
Hálkovy vesměs z posledních dvou let života, »Na vej-
mínku« (1873), »Na statku a v chaloupce« (1873).

a »Pod pustým kopcem« (1874), šťastně do širokého rámce dějového, vyplněného bohatstvím postav typických, umísťují řešení všeobecných problémů.

Neméně plodný než Hálek básník byl Hálek žurnalista; jeho jiskrné a svěží divadelní a literární posudky přihlédaící důmyslně k životním potřebám národní kultury, jeho barvitě a živoucí cestopisné obrázky, hlavně z Tater, Jaderského moře a Balkánu, kde kulturní myslitel Neruda nedostihuje, ale výtvarný pozorovatel nad něho předčí; jeho výmluvné a citově překypující úvahy národně výchovatel-ské, psané pod čarou »Národních listů« 1861—1874, byly vy-dány teprve v přítomné době; nejprve J. Vohorníkem, jenž je též ocenil v »Almanachu Nár. listů«; úplněji A. Hartlem v IX—XI sv. Laichtrova vydání. Z nich bystré »E pi štoly k našemu studentstvu« (1873) došly zvláštní popu-larity. —

Sebrané spisy Hálkovy vyšly redakcí F. Schulze v le-tech 1878—1887 v XI svazcích, nyní kritičtěji je vydávají v »Českých spisovatelích XIX. stol«, Jaroslav Vlček a Ant. Hartl (dosud XI sv.); v Košho »Knihovně českých klasiků beletristů« vyšly něčí Jana Vohorníka. Obširnější životopis Hálkův podal v XI. díle »Sebraných spisů« (str. 239—319) r. 1887 Ferdinand Schulz; vědecky rozebral Hálkovy povídky i dramata v několika studiích L. Čech, jichž výtěžek pře-šel do díla »Literatura česká devatenáctého století«, díl III. č. 2, str. 194—270; tři řady literární dějepisných studií o Hálkovi básníku, novináři a kritikovi podal Jar. Vlček v »Několike kapitolkách« 1898, II. vyd. 1912 a »Nových kapi-tolách« 1912. Hálkovi dostalo se záhy kritického ocenění a to Nerudou, jenž pronikavě posoudil »Večerní písně«, »Mejri-mu a Hušejna«, »Goara« i »Pohádky z naší vesnice« (viz Krit. sp. VII), Josefem Durčkem, který rozebral důmyslně knihu »V přírodě«, J. E. Kosinou, jehož »Hovory olympské« obsahují řízné posudky lyricko epických básní i dramát; přes tato doložená omezení byla Hálkova hodnota přeceňo-vána. (Viz i úvahu Josefa Holečka »V literárním odboru Um. besedy«, v »Památku Um. besedy« 1913). Reakcí proti kultu Hálkovu ve veřejnosti ozvala se r. 1894 stať J. S. Macharova (otišt. v »Knihách feuilletonů«, II. 1902), která roznítla vel-ký boj literární, stanovila správně význam básníkův a se-tkala se tak v důsledcích s řadou studií mladších literárních historiků; v literárním sporu z ní vzešlém doceněn byl však zároveň Neruda, a posléze odvážen spravedlivě umě-lecký význam Hálkův, jehož vážnost nyní znovu roste; viz i úvod F. V. Krejčího k vyd. »V přírodě«, »Svět. knih.« sv. 420—422 a studii Arna Nováka, »Hálkův malířský zrak« v »Cestě« (1920).

Ačkoliv Hálek a Neruda byli od literárních svých za-čátků druhy a přáteli, ač spolu redigovali tytéž časopisy a

podniky, ac ve sporech se starším pokolením a zastaralými uměleckými zásadami stáli verně při sobě, přece již za života bylo mezi nimi zvláštní napětí, které bylo pak přeneseno do literárních dějin při posuzování obou. Kořeny tohoto poloukrytého antagonismu obou básníků hledati dlužno v povaze jejich: proti naivně prekypujícímu, citově prekotnému, stále dojatému a vzrušenému miláčku osudu a obecenstva, jakým byl Hálek, jevil se Neruda rozumovým skeptikem, ironickým pozorovatelem a soudcem života, upíjatým pochybovačem, k němuž štěstěna, láska a úspěch byly nevlídný. Kdežto Hálek neúnavnou a lehkou svou improvisací obecenstvo strhoval a průzračnou formou i populárním, až banálním idealismem čtenáře oslňoval, Neruda, produkující těžce a zápasící s formou veršovou, vzbouzel pomalým svým uzráváním a nezvyklým svým vzestupem pochybnosti o mohutnosti uměleckého svého fondu. Jestliže však Hálek měl v táboře svých obdivovatelův celé čtenářstvo současné, dostalo se Nerudovi, jehož práce též v cizině jsou chápány a ceněny, zvláštní cti, že pokolení, vystoupivší po jeho smrti, včetně se zbožně do jeho děl a našla v jejich původci svého předchůdce a svého miláčka.

Jan Neruda (1834—1891) narodil se 10. července 1834 z chudičkých rodičů Antonína a Barbory v újezdských kasárnách na Malé straně v Praze; r. 1841 přestěhoval se s rodiči do Ostruhové ulice pod samý pražský hrad a zažil tu kromě hojné bídy dítěte proletářského i mnoho svérázných dojmů staropražských. Vychodiv metropolitní školu u sv. Víta a německou školu malostranskou, vstoupil r. 1845 na německé gymnasium malostranské, kdež vytrval až do r. 1850. Tehdy, přiblížen jsa Koubkovými přednáškami české národnosti a literatuře, přešel na gymnasium akademické, aby tu r. 1853 maturoval. Do této doby spadá nejen počátek jeho tragické a nenaplněné lásky k Anně Holinové, s níž udržoval milostné styky do r. 1860, nýbrž i seznámení se s mladšími spisovateli. Po maturitě dal se zapsati na práva, avšak vstoupil na čas i do služby kancelářské, leč pak vstoupil na fakultu filosofickou, kde absolvoval filologická studia r. 1857. Mezitím však uvedl se do literatury básní »Oběšenec« již r. 1854 s pseudonymem Janko Hovora uveřejnil v *Měrově* »Lamiru«, a jako lokálkář, literární i divadelní referent v »Tagesbote aus Böhmen« 1856 a 1857 do novinářství. V prosinci 1857 vyšla jeho první kniha »Hřbitovní kvítí«. Dostudovav filosofii, Neruda byl nějakou dobu učitelem na soukromých ústavěch, r. 1858 suplentem na německé reálce v Mikulandské ulici; současně zúčastniv se r. 1858 čině a manachu »Máje« a vydav r. 1858 veršovaný pamflet »U nás« namířený proti literárním zpátečnickům a jejich typickému představiteli Jakubu Malému, zároveň hlásající rozmarný způsobem umělecké a společenské zásady mladého pokolení, stanul v popředí mladého pokolení, jemuž poleh-

ky i propagačně sloužil jako redaktor »Obrazů života« (1859—1860) a později »Rodinné kroniky« (1863). Žurnalistou stal se opět r. 1860, vstoupiv do Krásova »Času«, z něhož . 1862 přešel do »Hlasu« a konečně do »Národních listů«. Tu jako feuilletonista, kritik divadelní a literární zůstal lo smrti; svými výbornými příspěvky psanými pod šifrou \ založil takměř českou feuilletonistiku. Do r. 1862 spadá milostné přátelství Nerudovo s Kar. Světlou, jež na duši ásníkovu měla obrodný vliv, do r. 1864 a 1865 láska ke rásné Teréze Macháčkové, jejíž smrt pohřbila na podzim 865 poslední milostnou naději Nerudovu. Jinak přerušil o amělý svůj život řadou delších i kratších cest: r. 1861 byl e Vídni, r. 1863 Německu a ve Francii s Paříží, r. 1870 a Balkáně a v Cařihradě i v Egyptě, r. 1875 znovu v Ně necku a v českých lázních; cesty ty jsou předmětem jeho lasických cestopisných děl. Od r. 1879 těžká choroba zvý ila Nerudovu samotu a odvedla jej od kritiky. R. 1883 za ožil sbírku veršovaných prací »Poetické besedy« a osvědčil e tu šťastným soustředitelem mladšího pokolení básnické o. R. 1888 zhoršil se jeho neuh, a Neruda až na malé vý imky upoután na pokoj ve svém skromničkém bytě ve Vla islavské ulici v Praze, kdež zemřel dne 22. srpna 1891.

Nerudův umělecký význam tkví v jeho šesti knihách ásnických, jejichž vývojový poměr patří k nejzajímavějším jevům naší slovesnosti. »Hřbitovní kvítí« (1857), vě ované památce předčasně zemřelého přítele Antonína Toll nanna, podává v 59 úsečných čísel krajně upřímnou zp oved mladého, hrdého srdce, které po způsobě posledních ásní mužného a trpícího Heina vyzbrojuje se proti světu roní a skepsí a pře se s marnou láskou, s prolhanou spo ečností, s panstvím fráze a pokrytectví. Rámec sbírce dává větobolná a zatrpklá poesie hřbitovní, zbavená všech pří dob; vlastní lyrika, překvapující drsností výrazu a neu nělostí formy veršové střídá se s genrovými obrázky a rpkou společenskou reflexí: místy skřípe i prudká nota iterární polemiky. Z první své sbírky, kritikou odsouzené i čtenáři nepovšimnuté, pojal Neruda výběr o 26 číslech lo rozsáhlých »Knih veršů« (1867, 2. vyd. rozmnožené 873; jádro knihy hotovo již asi 1862). Jest to vzácně bo atá sbírka, značící i formálně smělý vzestup: epika má nutnou a názorovou plnost, kdežto v lyrice překvapuje ne bývalá teplota výrazu a melodičnost slova. V »Knize veršů výpravných« Neruda shrnul balady složené v duchu Erbe ové, sociálně a lidumilně prosycené skladby z hmotné i nravní bídy velkoměstské: konečně i několik čísel západ oevropské inspirace. V »Knize veršů lyrických a smíšených« pokračoval na cestě zahájené »Hřbitovním kvítím«, vyzná raj se upřímně z krisí milostných, rodinných, národních i mravních v soustředěných popěvcích lidové čistoty a

spolu moderní náladovosti. Z lyriky té znárodněl cyklus »Matičce«, k němuž řadí se hluboké básně připsané »Otec Růženec básní »Anně«, založený na sporu horoucího srdce a nedůvěřivého, pyšného intelektu milencova, zahajuje nové období české erotiky. V oddílech »Elegické hříčky« a »kraje« ukázal Neruda poprvé své rázovité umění, jež je notí vášnivě prožitý duševní stav a prudce zachycený obraz přírodní. V úchvatných skladbách »Všim byl jsem rád« a »Našel jsem se« opisuje velkými rysy vnitřní děje tragické. Posléze v »Knize veršů časových a příležitostných« propuká vedle fízné kritiky mdlé doby a chabého pokolení velkolepě výmluvná a horoucí láska k národu, k Slovensku a k politické volnosti.

Teprve po 11letém mlčení, za něhož zastínila nová generace básnická starého mistra, ozývá se lyrik Neruda »Písňmi kosmickými« (1878). Vyzbrojen poznatky moderní astronomie a kosmogonie, prodšen názorem o nekonečnosti vesmíru, o pluralitě světů, o mechanickém původu světa i pohybu planetárního, vyznává hrdý optimismem přírodovědecký, Neruda pozírá odvážně na zhvězděnou oblohu a provádí důsledně vážné i rozmarné analogie mezi zjevy kosmickými a lidským životem. Ale myslitele a učenice stále provází básník nadaný smělou obrazností a volným humorem i vtipnou vervou: humanista, vlastenec, života zkušený muž dávají dílu posvěcení mravní. Kniha spočívá na umění zlidšťovati záhady vesmíru a povyšovati naopak děje našeho skrovného žití do výšin kosmických; svobodná myšlenka vznáší se svrchovaně mezi hvězdami, a vlivný humor hraje si mudřecky se žaly, nadějemi, touhami i stesky člověka. V 38 číslech této reflexivní lyriky vládne stále střídání: za číslem rozmarně žertovným, ba rozpustilým následuje kontemplativní óda těžkého chodu, pak veršovaný feuilleton, opět didaktická báseň vážného závěru: vedle vlasteneckých chansón ozve se výjimkou i hluboký tón intimní. V některých skladbách podlehl Neruda na čas hymnickému a patetickému verbalismu, jaký pro opojení skutečnosti i myšlenkou koncem 70 let uvedli k nám Čech a Vrchlický; jinde však vítězí čistě nerudovská uzavřená skoupest a zluštěná jadrnost výrazu českého, původního a plného do nejjemnějších odstínů. Knize dostalo se z veršovaných děl Nerudových nejpronikavějšího úspěchu zevního (dosud 6 vyd.). I látkově stojí zcela na půdě domácí »Ballady a romance« (1883), jimiž Neruda zahájil »Poetické besedy«: z 13 básní odehrávají se pouze tři čísla mimo lidový domov český. Neruda, stejně jako Goethe, nezná rozdílu mezi baladou a romancí; liše se od formálního svého mistra Erbena, vymyčuje z děje namnoze temní živly demonické; podává vlastně nejčastěji katolické legendy ze života Spasitelova a svatých, kdež v obdivuhod-

ném objektivismu zaujímá stanovisko prostého, zbožného, takměř dětinského člověka z lidu. Prostonárodní tento primitivism s jistotou stilisuje celek do tvarů a postojů, do nálad a rozmarů české balady a legendy lidové, ale Neruda nejednou prozrazuje vztahy a tužby nejintimnější: lásku k matce, něhu k dítěti, nadšení pro politickou svobodu, pevnou víru v národ; tím knihu protepluje živel lyrický. Ve výraze leckdy Neruda staví hned vedle částí vzrušeně dějových partie zálibně popisné a všude podmaňuje bohatostí formulovitých výrazů, jadrností obrátů vytvořených v duchu národní poesie, ryzí českostí skladby i slovní malby. Neruda šel tu cestou Erbenovou, ale zák byl nad mistra, dospěv vyššího umění, vlídnější a lidštější etiky, teplejší a hlubší gracie. Epik, humanista a humorista srostli tu v šťastnou, přímo klasickou jednotu.

Pravým opakem této drobné, přísně věčné epiky jest Nerudova nejsubjektivnější lyrika »Prosté motivy« (1883), básnikovo to privatissimum. Básněny většinou za rozkladné choroby a kvapného stárnutí, vyvěraly tyto písně a malby z dočasného omládnutí poetových smyslů a jeho srdce, zač děkovali jednak prudkému dobrodružství pozdní erotiky, jednak omlazujícímu pobytu v Pošumaví, které poskytl scenerie zálibnému samoučelnému popisu básnickému i hlavní motivy překvapujícím analogiím přírodním. Neruda založil knihu jakožto uměle a soustavně komponovaný lyrický cyklus o čtyřech oddílech pojmenovaných podle ročních časů a hlavními náměty jsou nálady z přírody, pojaté se všemi jemnými kouzly světla, barev, vzduchu a vůní. Avšak, věren své metodě z »Knih veršů«, básník se jí nevzdává se šťastnou naivností venkovského dítěte V. Háčka, nýbrž reaguje vůči ní nedůvěřivou a nervosní myslí skeptického velkoměšťáka. Bezprostřední čistota přírodního postřehu, dokonalá souběžnost zevního pozorování a vnitřního dojetí, svěžest v podání krajinných zvláštností a barevných i vzdušných odstínů, bohatství tónů, se vzácnou kázní laděných od letní slasti splývání s přírodou až po zimní mdlobu pomíšenou s tušením konce a s hrdým odezdáním se do tvrdé vůle osudu — to vše staví drobnou knižičku do nejpřednější řady české náladové poesie, českého básnického impresionismu a to dříve, než ono heslo bylo vysloveno. Formálně dospěl Neruda v »Prostých motivech« krajní jednoduchosti a klasické úsečnosti, plastiky verše a prostoty písňového rytmu. Poslední Nerudovou básnickou knihou jsou pohrobní »Z pěvy páteční« (1896), vzniknuvší v létech 1880—1887, jež slohově tihnou jako část »Písní kosmických« k těžkému patosu hymny neb modlitby. Všech deset básní tlumočí pašijovou náladu vášnivého, ba mystického vlastence, který jest tragicky hrd na plemennou příslušnost k národu těžce zkoušenému a obětujícímu se mesiášsky za celé lidstvo. Ná-

rodnost posvěcená krví a slzami jest spolu zdrojem nejopojnějších nadějí v příští velikost a v slavné poslání dějinné. Zde, v knize lyrického i lidského paroxysmu, vrátí se Neruda leckde k starším svým motivům citovým a látkovým, smísil národnost a náboženství a napsal svůj odkaz vlastenecký.

Nerudova básnická pozůstalost otištěna jest v II. a XXXII. díle sebraných spisů. K humoristickým baladám řadí se těsně veršovaný malostranský feuilleton »Letní vzpomínky« (1888), kde v zdobném rámci staropražském ververě zachytil šumné kouzlo jinošství opoieného první láskou. Velký jest bohatství Nerudových epigramů. Neuzívají nikdy formy elegického disticha a odchyľují se i od Čelakovského i od Havlíčka. Lehce improvizovaná jejich forma srší nápady, které nelekají se triviálností a jindy koupají se v lyrické náladě; pointy míří proti nešvarům národním i politickým, proti slabostem ženského pohlaví i malým směšnostem společenským. Osobní polemice i literární satire se Neruda zpravidla vyhýbá. Některé epigramy jsou však též elegické a intimně rozjímavé, pak shrnují co nejstručněji citovou a mravní zkušenost srdce životem otuženého. Bez významu jsou četné Nerudovy příležitostné projevy osobní i veřejné, psané veršem. Sto stran XXXII. sv. zaujímá soubor Nerudových překladů básnických, většinou z dob »Knih veršů«: lví podíl mají tu ukázky z romancí Petöfiho, z Hugovy »Legendy věků« a ze severské epiky národní; slohově stírá Neruda osořitým svým tlumočením ráz originálu.

Dramata Nerudova nenáleží v blízkost jeho poesie; jest to povrchní a jen pokleslému vkusu doby odpovídající inscenování cizích, bezvýznamných námětů, a schází jim i divadelní obratnost a situační vtip, jež by zastřely nedostatky invence a poesie. Kromě pěti veseloher provozovaných s úspěchem, »Ženich z hladu« (1859), »Prodaná láska« (1859), »Žena miluje srđnatost« (1860), »Mrenda nestřídmych« (1860) a »Já to nejsem« (1863), náleží sem i tragické zpracování motivu Dantova »Franceska di Rimini« (1860), jež pro své groteskní upřílišení charakterů a absurdní dušemalbu nedovedlo si získati přízně ani obecnstva ani kritiky.

Dříve než básník pronikl Neruda prosaik a novelista, neboť v drobných genrových obrázcích, novelistických figurkách z ulice, úsečných povídkových studích, nepatrných, leč bravurně vyprávěných anekdotách záhy ukázal svou původní svéráznost. Vyšed z feuilletonistického pozorování obkličující jej skutečnosti, vzdělav se na novinářské, tendenčně podmalované drobnokresbě »Mladého Němce«, odpoutává se postupně od romantických zápletek a charakterů, byl Neruda z prvních u nás, kdož uváděli do literatury

postřeh realistický, odvahu nezastřené pravdivosti, schopnost vystihnouti tvárlivý povrch moderního života. Práce jeho povídkové vznikly většinou z přímého dojmu naturelu lačného po zkušenosti a vynikají zvláštní svěžestí náladovou, zřídka pokusil se figuru plně rozvíti neb děj šířeji zaplésti, spokojuje se většinou buď genrovým obrázkem neb povídkovou mosaikou; náběhu k románu ne učinil, odhaduje dobře směr svého nadání. Valná většina Nerudovy povídkové beletrie tkví v rodném ovzduší pražském, hlavně pak v původním, maloměstském a velice svěrázném bytí Nerudových malostranských rodáků, jak mu je připomínaly dětské vzpomínky, i jak oživovalo je vlastní bystré pozorování; některé novelistické motivy nachytil Neruda na svých cestách. Když byl v »Arabeskách« (1864), kolísajících ještě mezi novinářstvím a novelistikou na jedné a mezi konvenční romantikou a svěžím realismem na druhé straně, oživil řadu pražských typických postavíček, promísiv je s rozmarnými causeriemi, zpodobil v zhuštěných a břitkých »Různých lidech« (1871), cestovních to episodách pouti dunajské a levantské, rozmanité figury mezinárodní, jak se mu namanuly na cestách. Po výtečných novelistických náběžích realistických, psaných počátkem 70. let a zařazených do sbírky feuilletonů »Studie krátké a kratší«, »Pražských obrázcích« (1872) a »Trhanech« (1868—1871), kdež v látkové smělosti odvážil se sestoupiti se vzácným smyslem pro skutečnost až na společenské dno, dospěl Neruda k nejzralejšímu svému dílu v próse, »Povídkám malostranským« (1878; druhé rozšířené vyd. r. 1884), z nichž nejstarší mosaiková práce s autobiografickými jednotlivostmi, »Týden v tichém domě«, sahá až do r. 1867. V tomto klasickém díle české literatury podařilo se Nerudovi uvéstí řadu nezapomenutelně svérázných postav staropražských v souvislost s dobovou náladou, s jednotným životem osobitého celku kulturního, ožíviti v dokonale plnosti celou svébytnou čtvrt v důvěrném osvětlení lásky a soucitu, spojití život lidí s životem věcí, leč i obklopiti vše kouzelným přísvitem elegické vzpomínky diskretní bolesti vlastního osudem zklamaného srdce, která tak jemně kontrastuje s hlubokým a vzácným humorem rozprostřeným nad povídkami. Větší práce, jako zmíněný »Týden v tichém domě« neb pozdní »Figurky«, trpí nedostatkem epické jednoty a pevné stavby, za to několik drobných čísel, spíše náladových než dějových, na příklad »Hastrman«, »Svatováclavská mše« neb »U tří lilii« náležejí k vrcholným číslům české prósy. Z Nerudovy povídkové pozůstalosti otiskl v XV. sv. sebr. spisů »Povídky, arabesky a pražské pověsti«, L. Quis drobnější práce vzniklé v sousedství slohu a motivů »Arabesek«.

Z Nerudových feuilletonů nejvíce uměleckého posvěcení

mají jeho cestopisy, seřazené do svazků »Pařížské obrázky« (1864, později pojaty do »Menších cest«), »Obrázky z ciziny« (1872) a »Menší cesty« (1877). Vypravuje o svých dojmech z Francie a z Itálie, Říma a Paříže, Egypta a Palestiny, Východu i z Německa, z českých lázní i světové výstavy ve Vídni, všímá si historických památek i moderního života, lidového ruchu i politické přítomnosti; dává propukati svému vroucímu citu, promlouvati své osvícené inteligenci, posmívati se říznému vtipu a spojuje tak stanovisko opravdového a osvíceného Čecha se širokým rozhledem dobrého Evropana, kulturně citícího moderního ducha. Barvitost podání, jemnost provedení, mistrovství jazyka staví tyto skvělé feuilletony na první místo mezi causeriemi Nerudovými. Nové vydání spisů Nerudových přineslo ještě (sv. XVI.) »Z domova i ciziny, Za války r. 1866«, trest to Nerudova novinářského zpravodajství a doplňky ke dvěma dílům cestopisů.

Nerudovy feuilletony vycházely v letech 1860—1891 mnohdy vícekrátě týdně v denících »Čase«, »Hlase« a »Národních listech«, vedle toho i v jiných časopisech a dostoupily počtu 2260. Neruda však neurčil všech pro vydání knižní. První výbor 1876—1880 vyšel v V sv., z nichž první dva nadepsány byly »Studie krátké a kratší« (1876), třetí »Žerty hravé a dravé« (1877), kdežto ostatní díly zahrnuly feuilletony cestopisné. Později (1886) vyšly některé feuilletony v novotisku, mezi nimi význačná mosaiková studie »Báby a baby«. V závěti stanovil Neruda, že pro sebrané spisy má býti z feuilletonů psaných po r. 1876 pořízen výběr v rozměru asi 30 tiskových archů; leč vydavatel I. Herrmann a po něm K. Rožek i A. Wenig překročili ten rozměr, pojavše kromě dvou svazků »Studíí krátkých a kratších« (díl VIII. a IX.) a jednoho svazku »Žertů hravých« (díl X.) ještě »Drobné klepy« (díl XI—XIII), »Proti srsti« (díl XIV), »Kroniku satirou a vtipem« (díl XVII—XX), »Prahu« (díl XXIV), »Studie vážné i humoristické« (díl XXVI a XXVII), »Žertem do pravdy« (díl XXVIII—XXX); uspořádání těchto souborů jest většinou chronologické. Samostatnými celky jsou ony svazky, kde Neruda vystupuje jako novinářský polemik, mladočeský straník, odpůrce vlády, Němců, Židů, Staročechů a klerikálů, »Politik pod čarou« (díl XXI) a »Satiry« (díl XXII a XXIII). Kulturně dějepisnou cenu má paběrkující díl XXXI »Nekrology a feuilletony časové«.

Po skromných náběžích Tylových, Havlíčkových a Nebeského uvedl Neruda feuilleton, vypracovaný ve Francii a v Německu, do české literatury, a vtiskl mu na dlouhou dobu svůj vlastní charakter: bujný groteskní humor a národně výchovnou tendenci. Vycházejí pravidelně z dojmů a rozmarů denního života v Praze, připínají své úvahy a

nápady na kalendář a roční čas, dává se vzněcovati požitky stolu a kuchyně, rozohňovati společenskými zábavami i veřejnými slavnostmi, čerpaje podněty z lokálkářských částí novin, Neruda rád hromadil kulturně historické drobnosti, jak si je vypsal a skoro metodicky sestavil a tak proměňoval denní causerii často v humoristickou retrospektivu dějinnou, neb v rozmarnou, až marnotratně doloženou studii o tématech nejvšednějších. Těká s předmětu na předmět, střídá pozorování Prahy s jednotlivostmi z venkova, pohrává si hned botanikou, hned kuchařstvím, vrací se s rozkošnictvím a se žiravým vtípem vždy znovu k tématu ženy, lásky a manželství, vždy však pouští otěže svému výbornému humoru, vzdělanému ve škole Jeana Paula a »Mladého Německa«. Rád baví se se čtenářem, leč častěji posmívá se lehce neb povážlivěji sám sobě; miluje nadsázku a bujnou karikaturu; rozhorluje se na oko a vypráví anekdoty; hromadí citáty, ano sám je vymýšlí; navrhuje a přepíná slovní hříčky a žertovné etymologie, nevyrovnatelnou vervou dotýká se nejchoulostivějších předmětů a hned zas upadá v citové rozehvění. Humor Nerudův, ne vždy přirozený a ne vždy původní (jako vůbec feuilletony jeho zakládají se na řadě pramenů) podřízen je vždy tendenci, v níž Neruda shoduje se celkem s mladočeským stanoviskem listu, jehož feuilletonistou byl; jest osvíceným liberálem, nenávidějícím státní i církevní tyranie, modernum člověkem odmítajícím zjevení a auktoritu, mužným demokratem hájícím práva lidu a odsuzujícím hierarchii i šlechtu, vlastencem a Slovanem bojujícím proti Německu, při tom široce vzdělaným a snášelivým kosmopolitou. Tendence tato uplatňuje se často na úkor duševní rovnováhy ve feuilletoně, podobně jako nevázanost humoristova škodí mnohdy umělecké zaokrouhlenosti. Pokud se týče způsobu Nerudova tvoření, bývají (jmenovitě O. Sýkorou, viz níže) lišena dvě období. V šedesátých a sedmdesátých letech pracoval Neruda celistvěji; sebrav a srovnav mosaikovou látku, vyčerpál ji na dno a soustředil organicky koleni jednoduché myšlenky základní. V létech osmdesátých, kdy umdlával jeho vtíp, úplně se vzdával lehkému rozmaru a z kaménků nahodile sebraných skládal mosaiku libovolnou, nesouvislou a povrchní. Vůbec pozdější feuilletony Nerudovy nemohou se nikterak rovnati jeho causeriím z mladších let. —

Od počátku své spisovatelské dráhy zabýval se Neruda posuzováním a studiem divadla. R. 1857 psal do »Tagesbote aus Böhmen« divadelní posudky; na to referoval r. 1859 a 1860 v »Obrazech života«, r. 1860 a 1861 v »Času«, r. 1862—1865 v »Hlasu«, konečně v létech 1865—1880 v »Národních listech«; vedle toho psal o divadelních otázkách v beletristických časopisech, »Literárních listech«, »Květech«, »Lumíře« a »Osvětě«; malý příspěvek dramaturgický ke charakteristice her-

ců podal za jejich přispění také v knize »Divadelní téčky« (1881), nový otisk zároveň s dokumentárním souborem divadelních studií, povídek, glos a polemik, nazvaných »Pro české divadlo« vyplňuje XXV. díl sebr. spisů. Nerudovy stati o divadle jsou trojího druhu: všeobecné úvahy a studie o dramaturgických otázkách a o aktuálních potřebách českého divadelního života, životopisné charakteristiky umělců výkonných a posléze denní kritiky a posudky, jež Neruda věnoval nejen činoherním novinkám domácím a přeloženým, nýbrž i zajímavějším reprisám, hereckým výkonům, ano i operetě a hudbě. (Tu byl laikem, leč získal si zásluh jako průkopník Smetanův.) Neruda ani nerozvíjí ve svých divadelních kritikách přesně promyšlené a soustavně učené estetiky dramatické ani nesoudí s jednotného hlediska literárně kritického, nýbrž kolísaje mezi tendenčními názory mladoněmeckými, mezi romantickým idealismem a ohledy národně praktickými, byl vždy ochoten činiti hojně ústupky. Ale jeho bystrý vtíp, jeho jasný smysl pro potřeby doby, jeho ostrý dar pozorovací, jeho neumdlévající zájem o dramatiky a herce, konečně též jeho břitký způsob psaní činí tuto divadelní kroniku, obímaající 20 let českého dramaturgického života, posud cennou. Soubor divadelních feuilletonů a kritik Nerudových vydal L. Quis 1907—1910 (V sv., z nichž I. obsahuje obecnější stati a charakteristiky, II.—V. referáty), jako II. řadu Nerudových Sebraných spisů.

Souběžná s kritikou divadelní jest Nerudova kritika literární. Do prvního období Nerudovy činnosti náleží programní úvahy rázu všeobecnějšího, otiskované v »Obrazech života« (1859 a 1860); v nich, jakož i v současných polemikách, jmenovitě s Jakubem Malým, vyhranily se neostřeji umělecké zásady nového pokolení, které tíhlo k literárnímu světoobčanství, sociálnějšímu pojetí básnictví a k tendenčnímu realismu, zamítajíc rozhodně idylické a konvenční písemnictví vlasteneckých epigonů. Později psal Neruda obsáhlejších článků o literatuře, do »Času«, »Hlasu« a »Národních listů« jen poskrovnu, z podnětů čistě příležitostných: důvěrností podání, životu charakteristikou a vzácnou schopností vystihnouti specifické ovzduší generace, vynikají životopisné, příležitostné studie, jichž celou řadu napsal pro »Národní listy« (na př. o R. Mayerovi, V. Šolcovi, G. Pflégrovi Moravském, A. Markovi, S. Kapperovi a j.). I charakterisační doprovody, jež psal po řadu let pro »Humoristické listy« pojaté dnes jako »Podobizny a karikatury« do XXXIII. sv. sebr. spisů, podávají pěkné doklady, jak Neruda dovedl blahovonně a sympaticky s hlediska národní myšlenky oceniti každou osobnost. Nade vše zajímala Nerudu otázka národní literatury české, již se zvláště důkladně zabýval v polemicky přístřeném článku »Naším kosmo-

politům v »Nár. listech« 12. list. 1874 a v situační studii tamže 25. září 1887, kterou vzbudila smrt Rudolfa Pokorného. V příkrém odporu k mladistvým útočným článkům žádal Neruda velmi rozhodně od naší literatury národní svéráz, právě charakteristicky: »Vychovali jsme literaturu moderního Čecha, ale často zapomenuli, že Čech ten má být ovšem roven všem lidem ostatním, nikoliv ale s ostatními stejný. Odívali jsme se v jakous básnickou uniformu světovou, a oni jsou zatím do té velké básnické armády, do toho básnictví světového přijímáni jen ti, kdož přicházejí v kroji svým osobitým, řekněme národním.« (Vyd. Quisovo, řada II., sv. VI., str. 98.) Tento postup od kosmopolitismu k literatuře osobitě (nikoliv tendenčně) národní, zračí se i ve velké řadě Nerudových referátů a kritik, jež na nepatrné výjimky věnovány jsou literatuře české (z cizí posuzoval Neruda velmi zajímavě na př. Bret Harta a první drama Ibsenova). Nejvíce posudků napsal Neruda do »Obrazů života«, kdež posoudil na př. pronikavě Hálkovy »Večerní písně«, »Mejrimu a Husejnu«, Pflégrova »Pana Vyšínského« a první povídky K. Světlé. Pak psal v politických denících literární referáty nesoustavně až do r. 1883, mimo to i v »Osvětě« (1879—1881); hlavní díla naší poesie nikdy nešla jeho pozornosti: knihy Heydukovy, Sládkovy, Zeyerovy, Čechovy, Vrchlického, přede všemi však románová prósa K. Světlé, našly v něm pozorného čtenáře, jemného vykladače, osvíceného soudce, který nerad pronášel odsudky zcela odmítavé. Stanovisko těchto pozdějších referátů formuloval Neruda nejurčitěji v slově o české kritice, kterým zahájil své referáty v »Osvětě« r. 1881. (Vyd. Quisovo, sv. VII., str. 399—408.) Soubor Nerudových statí literárních vydal L. Quis 1910—1911 v II. řadě Nerudových Sebraných spisů (II sv., z nichž I. obsahuje úvahy a životopisy, II. kritiky a referáty).

Výtvarné stati Nerudovy (I. Quisova vydání II. řady Nerudových spisů sv. VIII.) jsou až na několik časových článků hlavně kritikami pražských uměleckých výstav a opírají se většinou o literární kriteria, upadající nejednou do pouhého zábavného feuilletonismu; dobrým svědectvím pro Nerudův vkus bylo, že při veškeré zálibě pro výtvarné genry ocenil umělce, jako V. Levého, J. Manesa, A. Chittussiho, Jar. Čermáka a J. Myslbeka.

Z potřeby chvíle vznikly svobodomyšlné tendenční brožurky »Pro strach židovský«, »Kalendářík lidstva« a »Šílení v klášteřích«, psané pro mladočeské »Epištoly svobody«. Hlubší pohled do Nerudových názorů poskytují kromě »Krátkých les Confessions kohokoliv z nynějších českých Jean Jacquův« (v »Arabeskách«) hlavně »Skromné myšlenky« (otisk. po léta v časopisech). Z korespondence Nerudovy otištěno po-

sud málo; obsáhlejší soubory jsou: rodinné dopisy »Nerudovy z let 1878—1891 neteři Aniče vyd. v »Srdci« (1904) Mil. Sísovou a listy Teresii Macháčkové z r. 1864 a 1865 vyd. v »Manesu« r. 1907 V. Tillem; dopisy Nerudovy K. Světlé v dochovaných zlomcích otištěny A. Čermákovou-Slukovou v knize »K. Světlá ve stycích s J. Nerudou« 1912; rozsáhlou korespondenci Nerudovu s rodinou Šemberovou uveřejnil u vyňatcích V. V. Škorpil ve »Zvonu« 1913 a 1915.

Sebrané spisy Nerudovy vyšly neúplně a nekriticky redakcí I. Herrmanna ve XIII. sv. r. 1892—1905; úplností přesešným vřočením, udáním pramenů a pěknými rejstříky vyniká nad ně vydání nové, pořizené v l. 1906—1915 péčí L. Quise, K. Rožka a Ad. Weniga: první pořadí (XXXIII sv.) zahrnuje spisy básnické a feuilletonistické, druhé (VIII sv.) práce kritické; k němu se nese naše bibliografie.

Z vydání děl důležité jsou edice ve Strejčkově »Sběrce souvislé četby školní«; mají podrobné literárně dějepisné úvody a cenné poznámky: »Kosmické písně«, »Balady a romance«, »Prosté motivy« a »Tři povídky malostranské« vydal tu Arne Novák, »Hřbitovní kvítí« Fr. Trnka. K německému překladu »Zpěvů pátečních«, pořizenému R. Traubem, napsal Alb. Pražák zevrubný a vyčerpávající úvod. Z výborů pozoruhodny jsou: Arna Nováka »Vybrané spisy J. Nerudy« ve 4 dílech (1. Díla básnická, 2. Výbor z povídek, 3. Výbor z feuilletonů, 4. Spisy kritické a smíšené) 1921; a dva menší, Jana Kabelka Výbor z prósy Jana Nerudy v »České knihovně zábavy a poučení« r. 1902 a F. V. Krejčího trojdílný, obsahující básně, povídky i různou prósu ve »Svět. knih.« (sv. 286—287, 292—293, 338—340) r. 1902.

Obširná studie B. Čermákova o Nerudovi v »Květech« (1895) sahá jen do 70. let a není než snůškou životopisného materiálu, po stránce literární doplňují ji četné podrobné stati Alb. Pražáka o Nerudovi do r. 1874, shrnuté posléze v »Literatuře české XIX. stol.« dílu III. č. 2. na str. 271—413 a 486—598; Arna Nováka »Studie o Nerudovi« 1919; Jar. Vlček v »Nových kapitolách« 1912 o Nerudových počátcích: částečně i Lad. Quis »Jan Neruda« v »Mor.-slez. revui« (1908); rovněž cenné jsou téhož auktora vzpomínky na Nerudu otištěné ve »Knize vzpomínek« (1902). Celkové ocenění Jana Nerudy podal přehledně F. V. Krejčí knihou Jan Neruda. Studie jeho vývoje a díla 1902 a essayisticky Arne Novák v monografii Jan Neruda. Zlatoroh (3. vyd. 1921). Jednotlivé stránky tvorby a významu Nerudova oceňují studie tyto: Nerudův význam básnický Jar. Vrchlický, O poesii J. Nerudy (v knize »Nové studie a podobizny« 1897, též úvodem k I. sv. druhého vyd. Nerudových spisů), F. X. Šalda, Alej snu a meditace ku hrobu J. Nerudy (v knize »Boje o zítřek« 1905), Jiří Karásek ze Lvovic, J. Neruda (v knize »Renaissanční touhy v umění 1902 a samotně rozšířeno v »Pestré kni-

hovně« 1910 sv. 42); Nerudu jako povídkáře Arne Novák. Večerní dialog o J. Nerudovi (v knize »Mužové a osudy« 1913); Nerudu feuilletonistu S. Heller, J. Neruda a jeho feuilletony (v »Lumíře« 1876), O. Sýkora, Humor Nerudových feuilletonů (1905 v »Krit. knihovně« sv. XXIV.)

Nerudův význam zůstal za života básníkova nedoceněn, a teprve po smrti byla pochopena jeho lidská i literární osobnost v celé své moderní složitosti a typičnosti. Kdežto současníci většinou zapomínali pro novináře na básníka, pro rozmarného humoristu na lyrika tragických tónů, pro lehkého kreslíře drobných arabesk na pravdivého epika, vysvítl po jeho skonu zcela jasně jeho zjev, vyrůstající z dobového a modního směru školy mladoněmecké k čisté národní kráse a plné lidské opravdovosti. Statečný a přímý, jadrný a originální hledatel literární pravdy, jímž byl Neruda, našel ve své krajině upřímné a zajímavě prosté lyriky pravdu osamělého, zrazeného srdce: našel ve své obdivuhodně syté a kypící povídkové próse realitu staropražského života; našel, alespoň z části, na nejlepších stranách svých feuilletonů moderní skutečnost velkého města a pracující společnosti našel však i skrytou a téměř tajemnou pravdu račové krve a národního smyslu; našel konečně umělecky a slohově pravdu a ryzost básnického výrazu českého. V tomto ve všem Neruda, jinak romantický hlasatel národnosti jako posledního smyslu života, byl předchůdcem realismu literárního, časným hlasatelem pokrokových společenských snah, typickým Evropanem v době nejistě kolísající mezi vlastereckoidealistickými tradicemi a mezi nevykvašenou dotud moderností. Nerudův význam stává se vždy samozřejmějším a příkladnějším, ačkoliv školy ve vlastním smyslu nezaložil a nemohl ani pro složitou svou rázovitost založiti. Jednostranní jeho následovníci, L. Quis v prostonárodní baladistice, I. Herrmann v pražské genrové drobnomalbě, H. Wunsch v rozmarné feuilletonistické mosaice, nedostoupili literárně Nerudy a nerozvíli možnosti vývojových od něho daných. V lyrice přimkl se však k Nerudovi velký a původní básník J. V. Sládek, blízký svému učiteli kypivým životem vnitřním pod drsnou korou málomluvného výrazu a úsečného i sporého verše. Z mladších lyriků jediný J. S. Machar přiblížil se útvaru, v němž Neruda ukázal se mistrem, intimní lyriky složitě náplně a prosté formy, došel tam však svými cestami.

Nejvěrnějším Nerudovým přítelem vždy byl básník kruhu Májového, jenž v mnohém ohledě jeví se přímo Nerudovým protikladem, *Adolf Heyduk*. Vedle pravého velkoměšťáka stojí tu naivní syn přírody a venkova, vedle ducha složitě kultury prostě dětinské srdce, vedle následovníka západoevropského umění rozený žák národní písně, vedle výsměšného a pochybovačného samotáře šťastný a klidný idy

lik rodinný, vedle těžce bolestně pracujícího umělce lehce-zpěvný improvisátor; tedy značnou měrou blíženců Hálkův, který však nepodlehnuv tolik cizím vlivům, záhy našel svou individualitu. Heydukovi bylo samojedinému z okruhu Májového přáno plně vyžít život a plně vypětí poesii, a přece jeho činnost nevykazuje takměř vývojového vzestupu.

Adolf Heyduk narodil se 7. června 1835 na Rychmburce u Skutče a ze zachovalého kraje východočeského, z dávných tradic rodiny mlynářské i z reformačního povědomí matčiných předků přinesl si nejednu věčný podnět a motiv. Vykonav reální studia v Poličce a v Praze, technická v Brně a Praze, seznámiv se tuto s básníky kruhu Májového, stal se r. 1860 profesorem kreslení na reálce v Písku. Tu ztrávil ostatek života s jednoroční přestávkou působení v Praze, zpestřiv svůj písecký pobyt jen opětovnými poutěmi na Šumavu a na Slovensko (poprvé r. 1854), pak delšími cestami po Alpách, Italii, Porýní a Černomoří. Za významnou událost svého života pokládá sám sňatek s Emilií Reinerovou, narození dcerušky Lily (r. 1880) a její předčasnou smrt (r. 1884); hluboké stopy toho nacházíme v jeho intimní lyrice.

Neobyčejně rozsáhlá básnická činnost Heydukova počíná se v literárním okruhu Májovém, jehož Heyduk byl velmi horlivým členem. První Heydukovou tištěnou básní byla píseň v prstonárodním duchu »Kukačky« (v »Humorist. listech«, 1858); první ročník »Máje« přinesl tři básně »Rybíčky«, »Stůj« a »Matce«, a již r. 1859 vychází první svazek »Básní«. Zde, jakož i v obou svazcích »Básní« z r. 1864 a 1865 Heyduk se posud neosvobodil básnických, zahraničních vzorů svého pokolení od Lenaua, Heina a Freiligratha v lyrice, od Byrona v povídce básnické; také nestal se ještě pevně na domácí půdě, hově v melodiích cikánských a v motivech italských módnímu exotismu. Ale silněji než vzory cizí proniká již v těchto prvotinách vlivuplné studium Erbena a poesie prstonárodní, záliba pro lid a píseň na Slovensku, živý zájem o národní dějiny a silná tendence vlastenecká. Již tehdy má Heydukova lyrika více strun než Hálkova, ač se nemůže měřiti s bohatstvím Nerudovým, také formálně vyniká zpěvný a uhlazený Heyduk nad Hálka, jsa zvláště mistrem lehké písně. Po desetiletém odmlčení nastává v 70. letech pro Heyduka období básnické plodnosti; uvádějí je dvě lyrické knihy zvláště význačné: v »Letním kvítí« se hlásí nadšený malíř přírody zejména šumavské.

»Cymbálu a huslí« zpívá, horlí a touží plamenný Čech a rozhodný Slovan do útisku slovenského lidu v Uhřích a užívá forem, místy i slovníka prstonárodní písně lidové na Slovensku. Na rozhraní 70. a 80. let dospívá Heyduk básnického vrcholu; k útvarům lyrickým, jež potud pěstoval, druí se nyní teplotá poesie intimní, tu idylická, tu elegická,

vlastenecká chansóna plného zvuku, leč často zvrhající se v prázdnou deklamaci a veršovaná krajinomalba, místně barvitější než byly první horské a lesní obrázky. Také epik Heyduk, s lyrikem nikterak rovnocenný, hlásí se řadou knih, v prvotinách sotva napověděných. K baladám podle lidových zkazek a ke kratším skladbám dějepisným s tendencí vlasteneckou druží se veršované povídky z venkova a rozměrné komposice z dějin národních; zvláštností Heydukovou jsou básnické pohádky, kolísající mezi epikou a lyrikou. Výpravné práce Heydukovy jsou vůbec promíšeny živlem písňovým, pasážemi krajinářskými a hojnými reflexemi a prozrazují rozeného lyrika. Knihy, jimiž v l. 1879—1884 Heydukovo dílo vrcholí, jsou v oboru intimní lyriky »V zátiší« a »Zaváté listy«, v malbě přírodní »Hořec a srdečník«; z epiky pak báchorka »Dědův odkaz«, historická skladba »Píseň o bitvě u Kressenbrunna« a veršovaná povídka ze Šumavy »Pod Vítkovým kamenem«. Koncem 80. let zdá se býti básníkův vývoj dovršen, ale Heyduk bije tu neočekávaně na nové struny: elegie za ztracenou mladostí, stesk osamění, tucha smrti, teskná touha po bytostech zemřelých, náhlá nedůvěra k mateřské přírodě, stupňující se až v prudký odpor hučí ze sbírek sestárlého básníka, z nichž »Černé růže« a »Z deníku toulavého zpěváka« jsou psychologicky i umělecky přední. V epice mají převahu kratší ostře pointované dějepisné básně a úsečné, zaokrouhlené oprázky lidových postav a dějů; z těchto knih, nevalné hodnoty, jsou zvláště příznačné »Bohatýři« a »Zpěvy pošumavského dudáka«.

Od r. 1897 vycházejí v Praze Heydukovy sebrané spisy básnické — posud 55 sv. Do nich básník zařadil nejen nová a obměněná, někdy doplněná, jindy zkrácená vydání spisů starších, nýbrž sestavil do cyklů básně sice původu dřívějšího, leč potud neseřazené v celky (tyto básně vyčítají se tuto nikoliv podle postupu vznikového, nýbrž podle chronologie knižního vydání, rozvrhnuty v přehledné skupiny látkové).

Heydukova lyrika intimní objímá sbírky: »Básně« I (1859 s oddíly »Cigánské melodie«, »Básně smíšené« a báchorkovitá povídka veršem »Růže povážská«), »Básně« II (1864 a 1865 o 2 sv. ve skupinách »Jižní zvuky«, »Dozvuky vlašské«, vesměs z cest po severní Itálii v l. 1860—1864, »Vlast«, »Znělky«, »Milostné« a elegický »Ohlas«); tři svazky mužné erotiky, poesie rodinné a elegické »V zátiší« (1883), »Píseň« (1885) a »Zaváté listy« (1886), »Nové cigánské melodie« (1897, složeny koncem 70 let; od prvního pořadí liší se silnou strunou sociální); teskné dílo stesku za životem »Dumy a dojmy« (1899); knihu vzpomínek na domov a rodiče »Rosa a jíní« (1890, složena v l. 1877—1889); podobně tklivě laděné »Parnassie« (1900, z let 1887—1896) a zachmuřené »Černé růže« (1900, slož v l. 1889—1900);

knihu ohlasů »Lotyšské motivy« (1900); vzpomínkové a elegické »Pohádky duše« (1901), »V samotách« (1901, z let 1886—1894); »Ritornely« (1902), »Cestou« (1903, psáno v l. 1878—1888); poslední ohnivý, ale trpký výtrysk básnickova prudkého temperamentu »Z deníku toulavého zpěváka« (1904, skládáno v l. 1896—1900); ohlasy slovenské poesie »Od Tater a Dunaje« (1910), a volné, místy však beztvárné verše »Co hlavou táhlo« (1911). obrážející vyjasněný obzor Heydukova kmetství.

Heydukova lyrická krajinomalba, jejíž kusy jsou ovšem vloženy i do sbírek intimní poesie, lne zprvu k matnému a krajově málo výraznému způsobu Hálkovu, jemuž se blíží i úvahami o věsteckém poslání básníkovi i jarým humorem; tak ve sbírkách »O ddech v lese« (z r. 1866, mimo sebr. spisy) a »Lesní kvítí« (1873). Později dobývá si Heydukovy poesie výlučně Pošumaví a Povltaví; v knihách »Hořec a srdečník« (1884), »Na potulkách« (1894), »Ptačí motivy« (1897), »V polích« (1900, vzniklo v l. 1878—1892), namnoze cyklicky sestavených vedle krajinného líčení jsou zařazeny drobnokresby vtipně neb tklivě přihrocené, reflexe i písňové improvisace. Sbírkka »Ptačí motivy« jest nad jiné příznačna pro Heydukovu přírodní lyriku z pozdních let: básník nadaný zbožnou úctou k nepatrněstem kreslí na štatnatém pozadí pohorské krajiny v květu neb v jesení nekonečnou řadu zjevů ptačích, jež zná nejen podle doby, ale i podle hlasu a mravu, a každý z ptáků, s kterými cítí vnitřní spříznění, vyvolává v něm citový vzruch, smyslové rozechvění, tklivou vzpomínku, nejmocněji tehdy, když poeta připomíná si ztracený domov, zemřelé děti, kdž opájí se přírodou neb velebí kouzlo básnictví. Vůči tomu jest pouhou přechodní výjimkou přírodní pesimism vyslovený ve »Znělkách« (1905, druhý díl jest dějepisný). Z cizích krajů Heyduk opěval Vlchy v »Básních« II a v části sbírky »Na potulkách«; ovocem černomořské plavby jest kniha »Z pouti na Kavkaz« (1902, psána 1885): zde i v italských motivech ozývá se zvláště chvála moře.

Vlastenecká lyrika Heydukova zaznívá poprvé šesti čísly v »Básních« II; jsou těsně spřízněny s Nerudovými »Českými verši«, ale projevují silnější povědomí historické. Celé svým jest Heyduk v »Cymbálu a huslích« (1876, o 3 dílech), knize to, jež po Kollárově »Slávy dceři« znamená nejvýznamnější projev básnické vzájemnosti československé: Heyduk líčí přírodu i lid pod Tatrami, notuje písňě milostné i pijácké, zachycuje památné krajiny i rázovité genry, ale nadě vše zaznívá protest proti bezpráví maďarskému a nadšená výzva k sjednocení s Čechy. Vlastenecká deklamace a rozhorlená polemika proti odpůrcům zevním i vnitřním vyplňuje »Šípy a paprsky« (1888) a zasahá i do prvního oddílu »Zpěvů pošumavského dudáka«, ostatkem vý-

pravných V celku proběhla vlastenecká lyrika Heydukova drahou, již opsal tendenční verš český vůbec, od Nerudova mládí přes Sv. Čecha po El. Krásnohorskou: vnitřní hutnosti a myšlenkové síly ubývá v témže poměru, v jakém přibývá hlučného patosu a rozbujelosti citové; svěžšího spádu a mladistvé říznosti »Cymbálu a huslí« Heyduk později již nedosáhl.

Heydukova epika již záhy rozbíhá se trojím směrem sleduje př: tom tradici českého výpravného verše soudobého: v delší veršované povídce jde po stopách našich byronistů, v dějepravných romancích vlasteneckého přízvuku přiklání se ke způsobu českých romantiků z generace předbřežnové, v lidových baladách a charakterních obrázcích z naší vsi ubírá se cestou vedoucí od Erbena k Hálkovi. Tyto druhy pěstuje Heyduk vytrvale i později a připojí k nim rázovitý útvar veršované pohádky. Povídka básnická zhostí se u něho vlivu Byronova a vyvine se ve dvě samostatné odrůdy: rozsáhlá dějepravná skladba z minulosti domácí nesena jest tížností přiblížiti se epice velkého slohu někdy národní, jindy umělé: veršované romány ze života našeho lidu rostou do šíře a pokoušejí se, bez zvláštního úspěchu, aby spleť děj, kreslený na propracovaném pozadí přírodním, zdůvodnily psychologicky a prohloubily řešením mravních i společenských otázek. V posledním období Heydukovy činnosti úží se značně jeho epická oblast: převládají v ní historické deklamovánky, vážené většinou z doby národního utrpení; k nim druží se hlavně motivy biblické.

Mezi drobnějšími epickými pracemi Heydukovými lze počítat většinu k životu našeho lidu, z něhož vybírá rázovité postavy neb zkazky pohádkové: tak v knihách »Na přástkách« (1884), »Obrázky« (1888), »Za dlouhých večerů« (1899, z let 1885 a 1886), »Na černé hodině« (1900, slož. v l. 1884—1886), »Z rodných hor« (1901) a »Několik pověstí z Pošumaví« (1913); sem řadí se i titěrná národopisná hříčka »Dudák« (1881), suchý to výčet lidových tanců. Na delší skladby rozrostly se pohádkové látky »Růže povážská« (1859, v »Básních« I, báchorka to slovenská látkou i duchem) a »Tři zkazky« (1898, psány v l. 70. obsahují »Braček-ptáček«, »Záměny« a »Sudice«). Lidové to pohádky podané prostoduše za Erbenova vlivu.

Nejstarší dějepravné romance Heydukovy přinesl svazek »Básní« r. 1865: pokrok proti Janu z Hvězdy značí vedle zhuštěnější formy láskyplný důraz, jež básník klade na dobu husitskou. Tento zájem proniká i v knihách »Bohatýři« (1894), »Zpěvy pošumavského dudáka« (1899), »V zášeru minulosti« (1900), »Škúdcové a dobrodruzi« (1908), »Rozmanité zvěsti a různé děje« (1913); »Oběti přesvědčení« (1920), »Sny královské« (1920); první a čtvrtý svazek náleží těsně k sobě.

jakožto řada ponurých, až křiklavých obrazů pobělohorských vlastenecké tendence. Z rozměrnějších historických skladeb Heydukových psána jest každá v jiném slohu: »Milotota« (1875) přenáší techniku byronské povídky do látky ze XIV. věku; »Píseň o bitvě u Kressenbrunn« (1877, knižně 1888, v Sebr. sp. pod jm. »Píseň o bitvě na Moravském poli«) usiluje přiklonit se stůj co stůj k slovan-skému eposu lidovému; přeslazená idyla lásky »Oldřich a Božena« (1883) rozpadá se na drobné písně; pobělohorské epos »Za volnost a víru« (1881, knižní vydání z r. 1883, báseň jest rozšířena o celý zpěv a epilog) kupí kolem ústředního děje, jimž jest selské povstání na Kouřimsku, řadu podružných náboženských, vlasteneckých i lidových motivů v neurovnaný celek rozdělující s naivní křiklavostí světlo a stín. V několika knihách zasáhl Heyduk i do dějin cizích; pouze byronisující epos o dobyvateli Cařihradu »Mohamed II.« (1878), podobný psychologicky »Milotovi«, jest rozměrnější a netoliko nadšením pro Srby, ale i formou stýká se s jihoslovanskou epikou. Sbírký »Biblické zvěsti« (1902) a »Východ i západ« (1906) mají převahou náměty starozákonní a orientální; v II. oddílu »Znělek«, jenž jest epický, převládá antika.

Samostatnou skupinu skládají básnické povídky z lidového života v Povltaví a v Pošumaví děje často složitého a nejednotného s napínavými zápletkami romaneskními. Prosté, namnoze trpné povahy jednoznačných lidí spiatých s přírodou, rozestavené v účinných kontrastech ocitají se tu v rozvratu a na samém srázu tragičnosti, ale básník posléze umožňuje přece smírné vyznění. Velmi obšírná líčení přírodních krás, hojné rozpravy a úvahy prostupují děj, a ani žvlů lyrických nechybí; celek však zpravidla trpí ne-jednotností slohovou. »Kresba ze Šumavy«, »Dřevorube« (1880, knižně 1882) založená na příkrém protikladu povahovém, vypráví o rozkladu rodinného štěstí šumavského horalá bídným zlosynem: od patriarchálního klidu šumavského pralesa a jeho ryzích obyvatelů odráží se podnikatelské hmotařství podnikatelů dráhy a mravní drsnost pruských příchozích, což zavdává Heydukovi podnět k přímé polemice. I povídka »Pod Vítkovým kamenem« (1881, knižně 1885), vypravující romaneskní osud ve vášni poblou-dilé ženské bytosti, má podtitul »kresba ze Šumavy«, ale jednota prostředí jest porušena silně zdůrazněným živlem slovenským a cikánským. »Idyla z Povltaví«, »Běla« (1887, knižně 1886) jest prostoduchou tragedií mateřského srdce hrdinkou jest něžná a ctnostná kojná z lidu. »Román veršem z Povltaví«, »Sekerník« (1893), nejdelší a nejsložitější básnická povídka Heydukova, má děj dvojí: která hrdina pracovitostí a dobrotou smývá mladistvou vinu a jak jeho zvrhlý pastorek uvádí rodinu na pokraj záhuby.

dvoji jest též prostředí, které básník líčí, život mlýnský a svérázné bytí vorářů, v tomto Povltaví, v onom básníkův rodný kraj dávají pozadí. Zcela jiné povahy jest »román v písních« *»Na vlnách«* (1886, knižně 1889), idylka to nevinné lásky zasazená do rámce líčení Černého moře a jeho břehů podkavkazských.

Svérázné místo v tvoření Heydukově zaujímá alegorická báchorka veršem *»Dědův odkaz«* (1879), nejčastěji vydávaná a většinou kritiků stavěna na vrchol Heydukova díla. Epika slila se v této pohádce na oslavu prostoduché písně a něžné lásky s lyrismem, šťastná obraznost dokreslila motivy lidové, nálada báchorkovitá splynula s napověděným jinotajem: celek má dívčí, lehounké kouzlo, které se nad skutečností vznáší jako harevná pára a sváteční melodie.

Z prosaických prací Heydukových jest vzletné líčení Šumavy a Povltaví v I. a II. díle Ottových *»Čech«* komentářem jeho poesie; bez významu jsou dvě studie o slovan-ském bájesloví a o stavitelství, vzniklé z účelů praktických; *»Vzpomínky literární«* (1911) důležitý jsou zvláště pro historii kruhu Májového a pro životopis i povahopis Nerudův. Veršem přeložil Heyduk *Baumbachovu* romantickou pověst *»Zlatorog«*.

Heyduk jest především básník písní: celý jeho sloh (až na neveliké knížky znělek a ritornelů) nesen jest živly melodickými, nikoliv ornamentálními, odtud improvisační bohatství jeho rýmů, odtud zvonivý spád jeho rytmů, odtud i sklon k pointování závěrečných veršů a slok. V tom jest žákem poesie prostonárodní, již od mládí studoval, napodobil až do přízdob slovních a obrazových. Lehká a průzračná píseň hodí se mu jako případný prostředek výrazový zvláště proto, že rád zobrazuje nesložitý život citový v jeho základních hnutích, jmenovitě radostnou a šťastnou vášeň mladé, výbojné lásky, tanečního opojení, sladkou pohodu rodinného života, prudce se deroucí žal nad ztrátou bytostí milovaných, důvěrnou lásku k rodné půdě a ke kvetoucí přírodě, nespoutanou touhu po svobodě, hrdý vzdor proti utiskovatelům, nepotlačitelný nával prudké pomstychtivosti vůči škůdcům, později však i stesk za prchlou mladostí, hrůzu osamění, tušení konce. Zná bolest a oddává se jí ne-jednou vášnivě, ale přece zůstává optimistou z citové nutnosti. Nedovede ztratiti sebe ani Boha, jehož nejvyšší zárukou jest mu příroda prožívaná v pantheismu stejně naivním jako opravdovém. Heyduk jest vedle Háška a i nad něj ve své generaci nejnadšenějším malířem přírody a malířem krajin, ale na rozdíl od Háška nevnáší do přírody apriorních konceptů myšlenkových. Maluje stále a bez únavy drobné krajinky, jichž půvab jest někdy konvenční a jindy idylický; líčí do skrytých podrobností les, lučinu, říší květin a plectva. Nikde není šťastnější a bezpečnější než

dotkne-li se slovenské, šumavské či pootavské půdy, kterou pojímá v těsné souvislosti s jejím lidem.

Složitější oblasti poesie, do nichž nedoletí píseň, jsou Heydukovi nedostupny; z myšlenky vystihne toliko její citový přízvuk, postavu svede na jediný, primitivní rys. děj se mu pod rukou rozpadne v řadu výjevů, z nichž idylické okouzlení, dramaticky pohnuté však nepřesvědčují — odtud nepatrná hodnota Heydukovy epiky, již se nedostává při vši popisné dekoraci i při veškerých lyrických vložkách skutečných výpravných hodnot. Adolf Heyduk nebyl nikdy básníkem ideí a ztroskotal vždy, kdykoliv se pustil do řešení jakýchkoliv problémů; bohaté srdce, spíše ženské než mužné, není u něho provázeno mozkiem vyšší intelektuálnosti, a vždycky mladistvá vnímavost pro záchvěvy přírodní nemá ve své družině smysl pro kulturní dění. Tento nedostatek umělecké kultury projevuje se u Heyduka také skrovnou básnickou kázní. Většina prací Heydukových uvázla na stupni pouhé improvisace; lehkost formy zavedla nejednou k povrchnostem veršovým i jazykovým; kde šlo o skladbu složitější, selhal um Heydukův nadobro. Platí-li o kom rozluka »básník, nikoliv umělec«, platí ve vrchovaté míře o Heydukovi.

Uprostřed svých kosmopolitických druhů Adolf Heyduk se jevil vždycky představitelem »umění národního« a byl proto nejednou přeceňován. Vyšel z národní tradice, volil si valnou většinou české látky, byl věrným žákem poesie lidové, osvěžil svou básnickou mluvu výrazy z lidové mluvy a zvláště slovakismy, byl nadšen pro naši minulost a nikdy nespořil výrazem vlastenecké tendence — toto vše bylo u něho přímočaré a jednoznačné. Leč to jsou vesměs rysy tkvící při povrchu, které dovedli snadno napodobiti někteří epigoni, zvl. R. Pokorný a na začátku své dráhy R. Jesenská; velkým básníkem národním rodu Nerudova neb Sládkova Heyduk nemůže býti nazýván pro primitivnost duševního života a malou rozlohu své poesie.

Heydukovu literární slávu založily blahovolné, ba nadšené kritiky Nerudovy »Básní I i II«, »Cymbálu a guslí« a »Dědova odkazu«, nyní otištěné v VII. sv. krit. spisů Nerudových; je doplňují vzpomínkové »Rozmanitosti o Ad. Heydukovi« z r. 1885, tamže sv. VI. str. 329—345. Mnoho nadšené lásky, ale málo kritického soudu obsahují i úvahy El. Krásnohorské o Heydukovi, zvl. v »Osvětě« 1895, podobně i oba jubilejní příspěvky Alb. Pražáka ve »Zvonu« a v »Čas. čes. mus.«, oba 1905; náběhem k učlenění Heydukova díla jest článek Vrchlického v »Máji« 1905. Cenným pokusem o popsání utřídění Heydukovy činnosti jest stať Fr. Křemena v progr. reálky v Písku 1906—1908; jubilejní monografie Fr. Tichého. Ad. Heyduk a jeho dílo, v Praze 1915. Kriticky ocenil lyriku Heydukovu Arne Novák v knize »Zvony domova« 1917.

Do poznání díla Heydukova uvádějí případně také dvě antologie z r. 1915, Fr. Tichého v 1186.—1187. sv. »Svět. knih.« obsahuje pouze lyriku, Ferd. Strejčkova v »České knih.« ukázky z celého tvoření.

Dvěma zvláště nadaným básníkům Hálkovy a Nerudovy skupiny, kteří s jejími vůdci souviseli spíše ideově a literárně než osobně, nebylo přáno vyvinouti se a dospěti; stihlat je předčasná smrt, sotva jejich verše vzbudily neobyčejné naděje. Jsou to Rudolf Mayer a Václav Šolc; onen pozdní a ryzí pěvec světobolu v Čechách, tento předchůdce básnických snah a veřejných tendencí Sv. Čecha.

Rudolf Mayer (1837—1865) narodil se 13. října 1837 na Nové hospodě u Skránčic na Klatovsku a vykonav se vzácným prospěchem ve Vídni a v Praze studia právnická i dovršiv je doktorátem, podlehl uprostřed příprav k akademické dráze právovědecké plicnímu neduhu v Loučimí u Klatov 12. srpna 1865. Ve svých »Básních« (1873, vyšly redakcí Jos. Durdíka, nově v »Našich klenotech« I, 1903). Mayer ukazuje se hlubokým a vzácně melodickým pěvcem beznadějného světobolu, jenž objímá básníka, celé lidstvo i všecko tvorstvo. kale rozkoš z přírody i štěstí lásky; není z něho ani útěchy ani uzdravení. Tento nekonečný smutek rád se utíká samotářsky a beznadějně do podvečerního neb nočního ticha, jehož poesii hudebně náladovými verši Mayer uměl lépe vystihnouti než kdokoliv z jeho současníků (cyklus »Znělek nočních« i »Stínů večerních« náleží k vrcholům jeho lyriky). Všim tím Mayer řadí se těsně k Máchovi, nemá však, jsa povahou spíše citovou, jeho myšlenkové hloubky, ani jeho divoké vášnivosti, ač i tato tlumená povaha občas zabouřila na př. prudkými »Písňemi v bouři«. Lyrika Mayerova temení z jeho osobní pravdivosti, částečně i z nálady pokolení; shledávají-li se v ní názvuky literární, byl by to spíše Lenau než Byron. Nenalézaje východu ze svého osobního bolu v okruhu vlastní bytosti, Mayer se přece vysvobozoval před zoufalstvím, jednak mocně vyvinutým vědomím vlasteneckým, jednak hlubokým vcítěním se humanitním a porozuměním sociálním. Mayerovo vlastenectví bylo hrdé a zakládalo se na důsledném demokratismu i na uvědomění politickém; Mayer chápal dobře dějinný význam husitství a osudnost Bílé hory; obě jeho vlastenecké básně »Pravý Čech« a »Proslov k oslavě Havlíčka« mohou se měřiti s politickými verši Nerudovými. Mayer, jenž cítil vroucně s pracujícím lidem a bol vyděděnců bral za bol svůj, byl z prvních, kdo psali u nás básně sociální; Němec Freiligrath byl mu v tom vzorem. V hluboké »Věčnosti« vyňal z tragiky všedního života utrpení všeobecné lidské, v rázné skladbě »V poledne« podtrhl však rysy radikálního socialismu, ale v obou básních vítězí posléze nad vzdorem a zoufalstvím veliké, nadosobní slitování.

Tyto dva mistrovské kusy Mayerovy vytvořily novou formu básnické povídky české a překonaly tak běžný útvar byronský, jemuž hoví zlomky delší skladby s námětem arabským »Sefenušsar«. Mayer byl umělec velké kultury, formálně náleží k přetvořitelům českého sonetu, látkově k prvním orientalistům našim. Náčrtovitá jediná jeho práce novelistická, »Kaprice osudu«, jest zajímavým náběhem k psychologii paradoxní a neblahé lásky v rázovitě podaném ovzduší vídeňském. (Studii o Mayerovi předeslal úvodem k svému vydání Jos. Durdík, pronikavá charakteristika Zdziechowského v jeho knize o čes. byronismu, zevrubná monografie od J. V. Sedláka v Č. Č. M. 1915; Nerudův nekrolog v Krit. sp. VI, 255).

Václav Šolc (1838—1871) narodil se 23. prosince 1838 v Předměstí v Sobotce a studoval gymnasium v Jičíně, historii v Praze. Však již r. 1863 sešel se studií. Stal se tulákem, kočovným hercem bez nadání a zhýřilým životem zničil své nadání i své síly. Osobní přátelé a příznivci, jež mu získala r. 1867 vydaná kniha básní, pokoušeli se vrátiti jej společnosti i studiu, leč marně; odešel k matce do rodiště, zemřel tam, zemřel životem a podkopán nemocmi, dne 14. července 1871. Šolcova jediná kniha »Prvosenky« (1867; druhé rozhojněné vyd. 1871: »kritická« edice L. Quise r. 1905 jako 458.—462. sv. »Svět. knih.«) je dílo neobyčejně bohatého a rozmanitého obsahu básnického. Vedle hluboce citových a vzácně hudebních písní milostných, prosycených vášnivou něhou a těžkým hořem (zejména cyklus »Z perlové šňůrky«), které namnoze připomínají Nerudovu erotiku z »Knih veršů« — drobný rukopisný svazáček mladistvých »Písní o bledé dívce«, do »Prvosenek« nepojatých, vydán teprve r. 1906 v »Poetických besedách Máje« — obsahují »Prvosenky« velmi mohutné básně vlasteneckého a slovanského vzletu stupňující se od elegické dumy až ku vzdornému patosu (zvláště 13 Sonetů svatováclavských); moderně a sociálně cítěné deklamace ze věení velkého města a z bídy pracujícího lidu, leč i baladicky zhuštěné obrázky z venkova, pravidelně demokraticky podmalované (nejrozsáhlejší z nich »Dědovy vrásky«, vážené z dob seelského poddanství, vyšly r. 1881 samostatně), sem tam ještě ohlasy Erbenovy, které se střídají s rázovitými, úsečnými chansonami ve způsobě tehdy slaveného Bérangera; z nich došly zvláštní popularity »Naše chaloupky«, »Píseň o ruce mozočné« a »Písníčkář«. Nové cesty české epice ukazovaly Šolcovy skladby z balkánského ovzduší (»Uskoci« a »Písně o Marku hajdukoví«) a několik náběhů k velkým výpravným básním historickým, z nichž nejmohutnější je zlomek »Boží bojovníci«; tu ukázal Šolc cestu Sv. Čechovi a E. Krásnohorské. Že však také formálně byl bohatě nadán, ukazuje mistrovství v melodické písni a jistota při ovládnutí sonetu, do něhož stejně jako R. Mayer uvedl na rozdíl od starší

tradice české iamb místo trocheje. Přímo virtuosním formalistou prokázal se šťastným pokusem udomácnití u nás exotickou formu ghaselu, kterou po J. E. Vocelovi a Fr. Douchovi uváděli do Čech též V. Furch a F. V. Jeřábek. Ale všude zůstalo u Štolce při bohatých a slibných podnětech; jeho básnické dílo působí jako krásný a bolestný zlomek. (O Šolcovi psali po ocenění Nerudově [Kr. sp. VI, 272 a VII, 205] L. Quis v úvodě k novotisku »Prvosenek«. B. Čermák životopisně v »Květech« r. 1890 a Arne Novák kriticky v »Mužích a osudech« 1913.]

Rada básníků doby Nerudovy vynikla v povídce a románě, kdež o nich bude řeč, tak Jan Bohumil Janda Cidlinský, Gustav Pflieger Moravský, Alois Voitěch Šmilovský a Antal Stašek. Z ostatních soudobých veršovců častěji bývali imenováni, třebaže většího významu neměli: lékař Jan Bohumil Ceyp z Peclínovce (1855—1879), chemik a popularisátor Jiljí Vratislav Jahn (1838—1902), improvizátor Emanuel Züngel (1840—1895), a podřipský rázovitý politik Ervín Špindler (1843—1919).

Mladé pokolení moravské na počátku 60. let skládalo velké naděje do Aleše Balcárka (1840—1862), nadšeného bohéma, jenž se zmítal mezi smělými plány a kormutlivou bídou, optimistickými nadějemi do budoucnosti svého národa a černou melancholií osobní. Jeho »Pozůstalé básně« (1862 a 1874, kritické vydání Hýskovo s cenným úvodem 1912) podávají v osobní lyrice elegický žal nad životem nežitým a láskou sotva tušenou, kdežto v motivech vlasteneckých bije horoucí srdce pro velikost Slovanstva a zvláště Moravy i pro krásu veřejného činu — všude se jeví myšlenkové i formální úsilí probrati se z okruhu Kollárova k cítění a básnění modernějšímu a tak přimknouti snahy »Mladé Moravy« k literární Praze.

Mocný význam v pokolení Nerudově, které vyšlo od požadavku literatury kosmopolitické, měly překlady básnické. V době slovesného úpadku v Čechách v 50. letech vycházelo jich více než básnických děl původních a to jak z literatur antických, tak z básnictví moderního, především románského, germánského a ruského. Neruda sám překládal prostřednictvím němčiny z řečí skandinávských a z maďarského, tehdy neobyčejně slaveného lyrika A. Petöfiho, pak z »Legendy věků« V. Huga a pracoval o organizaci i povznesení umění překladatelského. Po úradách v »Umělec. besedě« založil s F. Schulzem knihovnu básnických překladů »Poesie světová« (1871—1885), kde dovedl shromáždit nejen veškeré vynikající překladatele svého pokolení, nýbrž kde uložili vynikající svoje překlady i mladší básníci, ukazující tak české poesii nové vzory. Kdežto I. sv. »Poesie světové« (1871) byl mistrný převod Byronova »Kain« od Jos. Durdíka, významný to hold byronovců ze školy Hálkovy velkému tvůrci jejího typu básnického, vyšly tam

po několika létech již virtuosní překlady Vrchlického, uvádějící k nám nový umělecký směr: r. 1874 »Básně Viktora Huga, r. 1877 »Poesie francouzská nové doby« a r. 1876 »Básně G. Leopardiho.

Ze západoevropských básníků, kteří měli značný vliv na českou poesii tohoto období, nejhojněji překládán byl Byron (Fričem, Douchou, L. Čelakovským ml., Kaizlem a nejšťastněji svým vykladačem a obráncem Josefem Durdíkem) Heina překládali v úryvcích Frič, Neruda, Bendl, souvisle E. Špindler; Lenaua zlomkovitě Neruda a knižně J. J. Stankovský; písničkáře Bérangera Pflieger, Neruda, Janda Cidlinský, Goll a souvisle M. Krajník; maďarského básníka svobody a lásky Petöfiho z němčiny Müller a Neruda, z originálu K. Tůma s Fr. Brábkem.

Zvláštní zájem věnován byl básnictví ruskému, národnímu i uměleckému; v profesoru a překladateli básní Homerových i tragedií Aischylových *Hynku Jaroslavu Mejsnarovi* (1837—1895) našli tlumočníka Někrasov (1876), Rylejev (1875) a později i bajkář Kolcov (1886); v *Aloisu Durdíkov* (1839—1906), Lermontov (II sv. 1872); v ruském filologu-odborníku a znalci bohатыrského básnictví srbského *Josefu Koláři* (1830—1910) Žukovskij.

Rázovitou osobností mezi překladateli tohoto období jest *Prímus Sobotka* (* 1841), jenž také jako redaktor, kulturně historický sběratel a důmyslný vykladač duševní a jazykové dílny lidu se činně zúčastnil literárního ruchu. Oblíbil si zvláště »čisté a bohaté zdroje« písemnictví anglického a uvedl k nám odtud vedle realistických románů a cestopisů dvě klasické básně idylické pohody a smírného názoru životního v mistrovsky provedeném rámci veršované povídky, Tennysonova »Enocha Ardena« (1875) a Longfellowovu »Evangelinu« (1877); jsou to překlady vzorné jasností a plností výrazu, kteréžto přednosti přešly z anglické literatury též do původních prací Sobotkových.

Rada překladů básnických, správných věcně a vybroušených formálně vzešla z odborného studia jazykovědného. Mistrem takového »učeného« a přece básnického překládání byl již V. B. Nebeský, který kromě převodů ze starověkých dramatiků vydal i antologii z novořecké lyriky a z španělských romancí, vedle toho uvedl k nám ukázkami i »Kalevalu«. Dva proslulí jazykozpytci takřka episodicky věnovali se překladům staroindické poesie; byl to srovnávací filosof *August Schleicher* (1821—1868), jenž za svého působení na pražské universitě (1850—1857) podal v »Musejníku« dvě ukázky ze sanskrtského básnictví, a tehdejší veleslibný začátečník v jazykozpytě, *Jan Gebauer*, jenž vedle úryvků ze staroindičtiny tlumočil též ruské byliny a bulharskou národní epiku. K nim se druží jemnoduchý znalec literatur *Čeněk Vyhnis* (1842—1897), který přebásnil Kalidasovu *Sakuntalu*.

Dílem z potřeb školských, dílem z motivů básnických estovány hojně překlady z básníků antických, když jmeovitě V. B. Nebeský ukázal cestu. R. 1860 založil Jan Kvíala »Bibliotéku klasiků řeckých a římských«, z neobmezujíc se na básnictví, uváděla k nám i starověké ějepisce, řečníky, filosofoy, ale klesala namnoze ze sbírky terární na pouhou pomůcku školskou, utkvívajíc často na trocky doslovném překladě, užívajíc zastaralého, těžkopádého jazyka a řídíc se nepřirozenou prosodií časoměrnou. básníků převedeni tu v letech 60. a 70. Euripides a Sokles, Horatius a Ovidius. Mezi překladateli, náležejícími ez výjimky profesorskému stavu, pravým duchem básnickým a vkusem uměleckým vynikal jen

Jindřich Niederle (1840—1875), profesor akad. gymnasia Praze. Krome učebnic, z nichž zvláště vyniká »Mluvnice řecká« (1872 a častěji v různém zpracování), vydal reklady Sofokleových tragedií »Elektry« a »Ajanta« a některých zpěvů Homera (po časopisech); překladům svým ze ofoklea předesial cenný »Úvod všeobecný k tragickým řeckým«. Naši poesii náleží řada drobných lyrických básni, něžně citových a formálně uhlazených, jež doad nebyly sebrány.

(O překladech této doby viz studii P. Sobotky »O přeladech v novočeské literatuře« v »Osvětě« [1877]; o přeladech z literatur antických článek Antonína Truhláře Klasikové římské a řecké v překladech českých« [1884 ve Sborníku na počest Kvícalovu].)

Novelistika a román doby Hádkovy a Nerudovy.

Když po literární mdlobě 50. let vystoupilo pokolení hádkovo a Nerudovo. stála česká novelistika dosti nízko.

ani v starším písemnictví nebylo mnoho děl, na něž bylo lze navázati. Mělké a povídavé historické romány, řejímající s povrchní chvatností obsah kronik bez podrobnějšího studia detailu i bez psychologického pojetí dobového, tkvěly v půdě překonaného romantismu; zábavná a plycá drobnokresba z mařoměstského neb pražského měřtanta kořeněná krotkým vtípem neb přeslazená vlasteneckou milostnou citlivostí, hodila se právě jen do rámce bojácě a šosácké společnosti předbřeznové; vesnické, umělecky skutku mistrně povídky B. Němcové, moderní ženy, jejíž vývoj byl však předčasně ukončen, dotýkaly se ve své ecké ukázněnosti jen lehce novověkých společenských otázek — výjimkou jest »Baruška«, »V zámku a podzámčí« a Pohorská vesnice« — a tak bylo třeba začítí od počátku s tvářením povídkového umění, při čemž nově cizí vlivy byly vynikající účast.

Po stránce látkové sahala nová generace ráda do složitěho vření moderního života, v němž různé vrstvy společenské, hospodářské a kulturní bojují o moc, proplétajíce a směšujíce se, podle tehdejších názorů pravidelně způsobem dobrodružným. Velké město zapletených poměrů sociálních, hlučná střediska výrobní a tovární, čtvrti obchodní a bydlíště proletářů, vězení přeplněná provinilci politickými, bývají dějištěm této novelistiky, v níž vedle šlechty, národně i názorově předpojaté a vedle starousedlého měšťanstva a obchodnictva, vedle těkavých herců a rozervaných umělců hlásí se o podíl na dějích i nová sociální vrstva průmyslníků a dělníků. V těchto románech, které podle mladoněmeckého vzoru kladou v pohodlné šíři děje vedle sebe a nikoliv v postupu následném, velice oblíbeným kompozičním prostředkem bylo činiti z intimních vztahů rodinných, milostných, přibuzenských tmeň rozvrstvení sociálního, takže staré, v jádře romantické motivy nemanželských dětí, tajemného původu, mesaliance, záhadných rádců, temných zločinců vracejí se tu pod jiným zakuklením, jakož i psychologie lásky, rozbor vášně a viny otázka očištění a mravního vyrovnání bývají pojímány čistě romanticky. Tendence těchto novelistických děl byla arci moderní: třídní spravedlnost, právo na práci a na nezávislost, samostatnost národní i jazyková, osvobození ženino a dělníkovo, odpoutání jednotlivce od auktority církevní a od zievěného náboženství, volné sebeurčení umělcovo — to vše s větším neb menším důrazem ozývalo se v této novelistice. Ano i tam, kde se šťastným pochopením kmenové svéráznosti ponořili se novelisté do pravdivého a oddaného pozorování bytosti lidové, pokračujíce tak ve dráze Fr. Pravdy a B. Němcové, ozývaly se tyto tendence; leč jen tehdy, když řešení dobových problémů bylo vyváženo pravdivou kresbou skutečnosti lidové, v nejlepších vesnických povídkách a románech V. Hála a K. Světlé, malostranských drobnokresbách Nerudových, ve Šmilovského obrazech z malého města, vytvořena díla umělecky trvalá. Naproti nim působí většina toho, co pokládáno bylo za společenský román, dnes mdlé; tendenční stanovisko umírněného měšťanstva, převládající sentimentálnost, konvenční stavba dějů, unavující povídanost, mělké vlastnění, jinde zase upřílišená napínavost dějová, přepjatost v charakteristice, exaltace v řeči odpuzují; takto jediný G. Pflieger Moravský doposud náleží z těchto spisovatelů, tehdy módních, k živým statkům literárním. Ale i povídka historická byla pěstována, leč — jistě nikoliv náhodou — vůdčí duchové literární vyhýbali se tomuto druhu, odporujícímu v jádře jejich uměleckým zásadám, i bylo buď pokračováno v naivním, povrchním, kronikářském, často až anachronistickém heletrisování minulosti, neb vnášeny do dějin novodobé tendence politicko-národní a společensko-stavovské; za to pokrokem bylo, že proti rytířské

ú středověku, oblíbenému v době předbřeznové, stavení v popředí novověk s velkými náboženskými a národními převraty.

Tato románová produkce, jejíž plody vycházely jmenovitě v »Bibliotéce českých původních románů historických i novověkých« (1855—1862) a »Sbírce výtečných českých básníků novověkých« (1860—1864), později pak vedle populárních spisů poučných i v »Matici lidu« (od r. 1867 dodnes) podléhaly značnou měrou vlivu cizí tvorby románové, jejíž ohlas jeví se v hojných překladech. Nejmocněji látkově i technicky působil román mladoněmecký, jmenovitě Gutzkowův, a Spielagenův, čtán však i obecně v originále. Za to hojně překládáni byli francouzští novoromantikové, spojující krajně napínavý a zapletený děj se sociální tendencí; při tom učiněno rozdílu mezi opravdovým uměním vlivně George Sandové (překládána Z. Podlipskou, Hedv. Hellichovou Boh. Záleskou *), i bohatěno V. Huga (překládán zejména ovinářem *Vincencem Vávrou Haštalským* [1824—1877]) a mezi chvalně novinářskou nadprodukcí E. Suea a Al. Dumasova st. Zvláštní zřetel věnován novelistice polské a ruské. Ježto však z románu polského vybírali překladatelé, jmenovitě učitel *František Ladislav Vorlíček* (1827—1865) a soudce *František Pravoslav Volák* (1829—1865) se zálibou práce historické (zvláště od J. I. Kraszewského), vstupovali z literatury ruské, jejímž pilným tlumočníkem byl profesor našeho *Emanuel Vávra* (1839—1890), tehdy již velcí realisté Tolstoj, Gončarov, Turgeněv. Jmenovitě Turgeněvovy »Lovovy zápisky«, přel. r. 1874 Fr. Machem, mocně působily na naše spisovatele realistickým zpodobováním venkovských postav v rámci přírody. Pro překlady ze slovanských jazyků založil V. Hálek zvláštní románovou knihovnu »Slovanské besedy« (1861—1863).

Tak zvaný společenský román pěstován byl právě jako cizině i u nás se zálibou žurnalisty, kteří podtrhující ná-

*) George Sandová (1804—1876) měla pro nás význam zvláštní. R. 1845 navštívila Čechy, studujíc tu místní i časovou scenerii svých románů »Consuelo« a »Hraběnka z Rudolstadt«, a průvodcem jejím byl J. R. Čejka, jenž se stal jejím nadšeným apoštolem. Nezdařilo se mu sice přivést Němcovou na cesty G. Sandové, za to však K. Světlá si zvolila za vzor v psychologii ženských postav i v podání jejich typů vesnických. Při smrti G. Sandové napsal J. Čejka v »Národních listech« 14. června 1876: »Jakoby žena jako Sandová potřebovala jakéhokoliv odpuštění! Co spisovatelka je monumentálně velká — co chceme s titěrnými slzami pro život její! Byl to největší člověk žena, který dosud na poli literárním objevil, a díváme-li se naň se novoviska čistě lidského, porozumíme mu.«

silně tendenci a upřílišující napínavost příběhu, zanedbávali nejen komposici, nýbrž i ryzost jazykovou a slohový vkus: proto jejich díla zapadla naprosto. Byli to vedle K. Sabiny (v. v.) hlavně administrátor »Národních listů« Václav Žižala Donovský (1824—1890), korektor týchž novin František Göbl Kopidlanský (1829—1899) a člen redakce »Politik« Eduard Rüffer (1835—1878).

K umělecké výši přivedl sociální román G. Pflieger Moravský a po něm Jakub Arbes, samostatněil rozvil tytéž literární prvky Antal Stašek; romány F. Schulze a V. Vlčka, kteří však hoině pěstovali i historickou novelu, značí sestup od sociálního románu k zábavné literatuře, kdežto u S. Podlipské a více ještě V. Lužické klesá novelistika na prostředek účelně výchovný a příjemně bavící.

Gustav Pflieger Moravský (1833—1875) narodil se 27. července 1833 v Karasíně u Bystřice n. P. na Moravě, odešel r. 1843 s matkou do Prahy. V době gymnasiálních studií na malostranském a akademickém gymnasiu v Praze stížen byl prudkou nemocí plicní: četba světohojných básníků, studium německé filosofie idealistické, zklamání v lásce otřáslly mocně útlou jeho bytostí. R. 1854 stal se úředníkem České spořitelny v Praze, kdež odstrkovan, setrval do konce, přerušiv jednotvárnost služby r. 1856 cestou do severního Německa. Zemřel v Praze 20. září 1875.

Pflieger debutoval jako básník lyrický v »Lumíru« r. 1855: vydal dvě knihy zádumčivých a náladových veršů »Dumky« (1857) a »Cypřiše« (1861), jež neměly valného úspěchu, třebaže vyslovovaly upřímně světohojnou náladu tehdejší mládeže: z epických skladeb Pfliegrova mládí, v nichž podléhal různým vzorům umělé i lidové poesie, nejvýznamnější jest byronská povídka »Mramorový palác« (1856); v poslední době života pracoval o alegoricko-vlastenecké básni »Královna noci« (1875), jež zůstala nedokončena. Vroucně lnul Pflieger k divadlu. R. 1861 stal se dramaturgem při novoměstském divadle, po půl roce však se místa vzdal: ukázav již v »Obrazech života« svou schopnost pro divadelní kritiku. r. 1865—1868 referoval o divadle v »Politik«, na to jako redaktor feuilletonu v staročeském »Národním pokroku«, kdež psal pod čáru zajímavé divadelní causerie »Divadelní kukátko«: odmítavé stanovisko k francouzskému modernímu divadlu vneslo mu ostrou polemiku Nerudovu. Kromě překladů ze Scriba a Vignyho napsal pro divadlo tři hmotné historické truchlohy z českých dějin, s četnými ohlasy shakespearovskými, »Svatopluk, z houbce Vršovců« (1861, nedochováno), »Přední Rožmberk« (1861, zachováno v přepracování jako »Della Rosa«) a »Boleslav Ryšavý« (1861): obratně a vtipně sestříhané konverzační veselohry »Kam mluje« (1859), »Telegram« (1865) a »Kam mluje« (1866) vesměs za vlivu Scribova: Pflieger

rova libretta nenašla komponisty, a vůbec divadlo neukolilo: **Pflegerových** ctižádostivých nadějí.

Vlastní význam **Pflegerův** spočívá v románové epice. Po náběžích v nezdařených románech »Dvojí věno« (1855, tištěno 1858) a »Dva umělci« (1858), kde čistě romanticky řeší problémy lásky, a po řadě drobnějších novel vyspěl ve veršovaném románě »Pan Vyšinský« (1858—1859, ve XII knihách složených 11veršovými slokami) po stopách Puškinových, Lermontovových a Goethova Werthera k zajímavé formulaci duševních krisí svého pokolení, spějícího od zádumčivé fikce k plodnému činu a od uměleckého kosmopolitismu k pochopení poesie národní. Od této skladby, trpící poněkud nevhodnou formou, zůstal **Pfleger** věren již útvaru románovému, než nepsal více veršem, nýbrž elegantní, vybranou prósou. Po románové analýse nemocného snění zklamaného boji za svobodu a mukami marné lásky, »Ztracený život« (1863), kdež podal českou obměnu Spielhagenova slavného románu »Problematische Naturen«, následoval první český román ze života dělnického »Z malého světa« (1864, přepracované vydání 1872); tu, navazuje na první českou vzpouru dělnickou, **Pfleger** ztotožnil boj utlačovaného dělnictva proti nespravedlivému kapitálu se zápasem národnostním v Čechách a též v rozpolceném ději slučoval idealisty ze šlechty s idealisty z lidu tajemnými svazky rodovými; tak pojí se v něm odvážná láska k moderní skutečnosti sociální se zastaralé romantickým uměním. Poslední velký román **Pflegerův** »Paní fabrikantová« (1867, knižně až 1873) používá sociálního rámce k podrobné a jemné analýse marné a zoufalé vášně milostné a omezuje se se vzácnou hospodárností hlavně na povahokresbu. Ostatní náběhy románové »Před březnem«, »Starý dům« a »Švýcarský hotel« zůstaly zlomky. Umělecký význam díla **Pflegrova**, z něhož jen romány přejdou do budoucnosti, spočívá jednak ve výběru látky, jednak v psychologii. **Pfleger** byl první, kdož studoval s podrobností a sympatií nově seskupené poměry sociální a kdož pod drsným povrchem dělnického hnutí a proletářského zápasu s kapitálem slyšel bít mocný tep dějin; rovněž jako jeden z nejprvnějších snažil se zpodobiti časový typ politického revolucionáře z r. 1848. Vyzbrojen nevšedním darem pozorovatelským, vycvičen nemálo věrným a nelitostným studiem vlastního nitra, vnímaje především duševní stavy trpného smutku, nečinné zádumčivosti, zoufalé resignace, beznadějně milostné touhy, uměl dobře vystihnouti psychologický svět své doby a své generace. Kromě toho obsáhlé vzdělání, soustavné literární studium, bohatá četba zjemnily jeho literární vkus, uvrhly jej však zároveň v literární závislost na cizích vzorech, Byronovi, ruských byronovcích a mladoněmeckém románopisci Spielhagenovi. V jeho technice mísí se romantická a sensační napínavost s

nesmělými náběhy k realistické malbě prostředí a k intimní psychologii; i dlužno Pfliegera považovati za zjev přechodní.

Spisy své upravil Pflieger sám pro souborné vydání, které vyšlo v VII sv. v Kobrově »Nár. bibliot.« 1871—1875, kdež dramata přepracována, verše pak vydány v přísném výběru jako »Různé básně«. Hlavní oba romány Pfliegerovy vyšly r. 1872 a 1873 znovu v »Laciné knihovně«, r. 1898 a 1899 v samostatném vydání (s »Paní fabrikantovou«) a r. 1907 jako 607—611 a 616—620 sv. »Svět. knih.«; r. 1907—1912 vydal Josef Laichter v »Českých spisovatelích XIX. stol.« Pfliegerovu výpravnou prósu v 6 sv.

Pro svou biografii zanechal Pflieger řadu poznámek: životopisné zápisky básníkovy vydal F. A. Hora v Plzni (1880) různé autobiografické stati »z rukopisné pozůstalosti G. Pfliegera Moravského« otiskl K. Velemínský v »Obzoru literárním a uměleckém« (1902) a v »L. filolog.« (1908), z vrstevníků ocenil Pfliegera zvl. Neruda rozbořem »Pana Vyšinského« (Krit. sp. VII, 20) i dvěma úvahami, r. 1859 (Krit. sp. VI, 181) a nekrologem (Krit. sp. VI, 278). Hlavní práce Pfliegerovi rázu nejen spolehlivé životopisného, ale i literárního historického jest studie K. Velemínského, »Gustav Pflieger Moravský« v »ČČM.« (1903 a 1904), pak Jakubcova stať v »Liter. české XIX. stol.«, díl III., část 2., str. 451—485.

Předčasně zesnulý lyrik jemné vlohy *František Adamec* (1846—1868) usiloval se zdarem podložití realistickou malbu městského života psychologickou analysou v řadě prací, z nichž nedokončený puškinovský obrázek »Dvojí láska«, nejen veršovou formou se blíží »Panu Vyšinskému«, a povídka »Dvě babičky« (1867, knižně 1882), vyniká ostrou kresbou. (Viz B. Čermákovu studii v »Květech« 1888.)

Pokračováním Pfliegerovým v nejedné příčině byl značně mladší *Jakub Arbes* (1840—1914). Nar. 12. června 1840 na Smíchově u Prahy, ztrávil tam takřka celý svůj život. Po reálních a technických studiích v Praze, stal se žurnalistou a hlavně jako člen redakce »Národních listů« byl stíhán, odsouzen, vězněn: vše to učinilo jej povoláním kronikářem českého politického života v 60. letech. Krátce byl též dramaturgem novoměstského divadla. Zemřel na Smíchově 8. dubna 1914.

Literární činnost Arbesova, počínající se r. 1860, těsně jest sloučena s jeho působením žurnalistickým, a některé práce politicko-historické prozrazují na každé straně hbitě, ač povrchní péro svobodomyšlného novináře; tak »Pláč koruny české« (1870, II. vyd. 1894), »Lež a pravda o sv. Janu Nepomuckém« (1870), »První sociální revoluce« (1892), »Z bojů o vykořenění lidské bídy« (1892), »J. Exc. hrabě Fr. Thun« (1895). Z novinářské své činnosti převzal Arbes do sebr. spisů knihu »Feuilletonů« (sv. XXXIV.) a »Theatralií« (sv. XXXII). Rovněž po způsobu žurnalistickém studoval Arbes

záhadné a dobrodružné povahy moderní společnosti, kreslil v aktuálně časovém rámci jejich podobizny, vnikal do tajemství jejich tvorby a do záhad jejich podivného osudu. vybíral z jejich života zvláště napínavé situace a odkrýval jejich hlubší vztahy k historii časové; takových charakteristik a povahopisných obrazů ze života herců, virtuosů, básníků, revolucionářů, politiků, pijáků atd. vydal několik sbírek, »Záhadné povahy« (1884 a sebr. sp. sv. XXVI.), »Idyly utrpení a bídy« (1885), »Ve službě umění« (1886), »Ze zákulisí« (1888), »Z martyrologie umění« (1892); pak v »Sebraných spisech«: »Silhouetty divadelní« (sv. XIV.), »Arabesky literární« (sv. XVI.), »Nesmrtelní pijáci« (sv. XXI.), »Z ovzduší umění« (sv. XXIV.), »Z duševní dílny básníků« (sv. XXVIII. a XXXVI.), »Episody z roku 1848« (sv. XXIX.) a »Z galerie českého herectva« (sv. XXX. a XXXVII.). Zvláště hojně studie tohoto druhu věnoval Arbes K. H. Máchovi, jež snažil se psychologicky vyložit i proti běžným předsudkům obhájit; z nich knižně vyšla studie povahopisná »Karel Hynek Mácha« (1886).

Jako novelista dospívá Arbes teprve v 70. letech. Tehdy k románové tradici společenského románu své generace a jejich německých mistrů přidává nové prvky literární. Bizarní, divokou a hrůzostrašnou fabulací svých prací, jednostrannou zálibou pro výstřední povahy, neobyčejné situace, příšerné a temné scenerie jest Arbes romantikem. Jako Pflieger zobrazuje Arbes rád život dělnictva, jmenovitě kde v úsilí o vytvoření nového společenského řádu se sráží s mravními názory a stávajícími útvary vládnoucích vrstev; jako Sabina se zálibou líčí život politický, vězeňský, revolucionářský; s celou generací se sdílí o podtrhování románových, neobyčejných výstředních rysů, ať dějových ať povahových, a o rozplétání románových pásem náhlými náhodami, nenadále rozuzlenými tajemstvími; mladočeského novináře prozrazuje krajně svobodomyšlná tendence, boj proti státnímu a církevnímu absolutismu, sklon k radikalismu a záliba v ostré kritice konservativců; žurnalistus připomíná též Arbesův těsný vztah ke každodenní patologii, jak ji podávají lokálky novinářské, ke kriminalistickým látkám, k »romantice všedního života«. Rovněž formálními nedostatky, vadnou a nejednotnou komposicí, převahou rušivých episod, rozvleklostí vypravování, nekonečností dialogů, slovní nabubřelostí souvisí Arbes s novelistikou své doby. Ale do těchto starých látek a starých forem dovede Arbes, psychologický kasuista a vědecký experimentátor hlavně v chemii a psychofysice, vložití svůj rázovitý názor světový, který čirým, většinou beznadějným a sklíčujícím determinismem a důsledným materialismem, přírodovědeckou teleologií vyloží, rozřeší, objasní každou záhadu. Pomůže obratně fantasii při všech jejích nehorázných kon-

cepcích a nápadech; a zvyšuje ještě úžas a napětí, dosahuje zvláštních, moených a překvapujících účínů.

Pro novelistické skladby tohoto druhu, kde děj jest sice romantický, ale světový názor protirromantický, našel Arbes s pomocí Nerudovou název »Romanetta« (první z nich tištěno r. 1866: většina však sahá do 70. let; úhrnné vydání ve III dílech 1878—1884, znovu, leč neúplně 1896, posléze v sebr. spisech posud 10 sv.: I., III., VI., X., XV., XX., XXII., XXV., XXVII., XXXV.). Sem náleží nejlepší práce Arbesovy »Dábel na skřipci« (1866), »Svatý Xaverius« (1873), »Sivooký démon« (1873), »Ukřižovaný« (1876), »Newtonův mozek« (1877), »Kandidáti existence« (1878), »Ěthiopská lilie« (1879), »Zborcené harfy tón« (1886), »Anna a Marie« (1888), »Poslední dnové lidstva« (1895). K nim se významem druží sociální široce založené romány, »Strajch pudlice«, (1880, původně »Epikurejci«, zůstalo zlomkem), »Adamité« (1881, Arbes sám jmenuje románem pseudohistorickým), »Moderní upíři« (1882), »Messiáš« (1883), »Anděl míru« (1889) a »Agitátor« (1904). Drobnější novelistické práce, které nadpisoval »mravokárné románky«, »elegie života«, »drobnokresby«, »miniatury«, »silhouety« atd. shrnul Arbes ve svých sebr. spisech posud do 9 sv., jimiž nahrazeny jsou jeho starší soubory »Mravokárné románky« (1880, názvu užito pro IV. sv. sebr. sp.), »Předměstské arabesky« (1883), »Povídky a kresby« (1884), »Miniatury« (1886), »Povídky, novely a kresby« (1886 a 1887, II sv.), »Silhouetty« (1887), »Drobnokresby« (1890), »Z romantiky všedního života« (1894), »Z víru života« (1899).

Sebrané spisy Arbesovy vycházejí — vlastní auktorovy pokusy o ně r. 1885 a 1895 neměly úspěchu a nedostaly se nad 2. díl — od r. 1902 v nákl. J. Otty (posud XXXVIII. sv.). Bibliografii svých nepřehledných prací sestavil Arbes sám pro »Obzor literární a umělecký« (1900 a 1901, II. a III.). O Arbesovi viz V. Dreslerovu monografii v Pestré knih. 1910 čís. 24. a 25.

Vnitřním ústrojím románů, psychologii postav, směsí ostře postřehnuté skutečnosti a divoké romantiky, pronikavým smyslem sociálním, prudkým zájmem o složité problémy dobové, ale i nedostatkem umělecké kázně kompoziční druží se k Arbesovi bohatý zjev Antala Staška, typický venkovan k dítěti pražského předměstí, těžký a hloubavý duch k pohyblivé a experimentující povaze, byronovec básnického posvěcení k tendenčnímu spisovateli, proedššímu školou novinářskou. Našel-li Arbes záhy svůj svéráz, jest Antal Stašek z těch spisovatelů, kteří zrajíce pomalu, teprve pozdních dílech dcspívají své podstaty. Oba náleží vedle Pfeigra k zakladatelům českého románu sociálního: kdežto však Arbes ukazuje k dušeslovnému experimentu v

románové formě. jest Antal Stašek z prvních, kdo upozornili české spisovatele na nepřebrané bohatství naší lidové duše. Takto stýká se v novelistických začátcích s Kar. Světlou, s nímž pojí jej též patetický důraz na erotické dění (nehledíc ani k místní a národopisné příbuznosti námětů u obou), ale v zralých svých pracích blíží se realistickým povídkářům, kteří líčí byt českého venkova jmenovitě se stránky nábožensko-mravní. Všecky tyto vztahy určují jej jakožto zjev přechodní.

Antal Stašek (* r. 1843), vlastním jménem *Antonín Zeman*, narodil se ze starobylého selského rodu 22. července 1843 v Stanově u Vysokého v Podkrkonoší. Slovanské vědomí, probuzené za studií v Jičíně, posílilo se v Krakově, kde dokončil gymnasium a po čtyřletém pobytu pražském dovršil i práva, též delším pobytem na Rusi se prohloubilo. Hlavně básničtí romantikové polští, z nichž překládal i vykládal Slowackého, a Turgeněvův román, o kterém napsal informační stať, měli naň silný vliv slovesný, jako vůbec národní messianism polský s titanskými vzlety a s horoucí láskou k lidu, ozývá se vedle Byrona nejčastěji v jeho mladistvém tvoření. Stav se doktorem práv a vysloužil si léta koncipientská v Praze i venkovských městech středočeských, vrátil se r. 1878 trvale do rodného kraje jako advokát v Semilech; tam setrval čtvrtstoletí, účastně se dočasně také činnosti politické jako poslanec.

Do konce sedmdesátých let Antal Stašek psal většinou veršem, častěji výpravně než lyricky. Drobný svazek *»Básní I«* (1876) jest jedinou čistě subjektivní knihou Staškovou. Opožděný byronovec nazývá se sám *»synem Bouře a Smutku, jenž někdy jen ve snách zří krásy zjev«*: po způsobu básníků polských vlny těžké melancholie světobolné slévají se s vlnami čínorodého chtění liberálního; vedle krajinných dum z Petrohradu, z Povisí a z Krkonoš hlavní význam mají chmurné meditace vlastenecké, tu v jinotajitelné podobě (*»Živý hrob«*), tu v rozhorleném slohu prorockém (*»Jeremia«*): mohutný proud reflexivní pohrobuje všade citovou lyriku intimní. Rozbujnělá a většinou beztvárná epika Staškova, která rovněž oplývá živly rozjímavými, vykazuje tři svazky. Zlomkovitý a roztráštěný *»Václav«* (1872 nedokončen) splétá v pochybnou jednotu životní příběh politického provinilce r. 1848 s románkem panské lásky, do něhož osudně zapleten ukrajinský uprchlík; *»Básně II«* (1880) obsahují dvě výpravné skladby o tragédii lásky, tu umělce *»Varoně«*, onde tvrdohlavého českého sedláka *»Bořka«*: plastičtější, mnohohlavá povídka *»Z doby táborů«* (1884), cenná jako dobový dokument politického probuzení našeho venkova, tříští se nedostatkem osnovy dějové. Všecky tyto veršované povídky — vedle nich řada prací příbuzných nepřešla do knižních vydání, zvl. *»Královrah«* (1872) a *»Král Juan«* (1875) — soustřeďu-

jí svůj podivínský děj, své hlubokomyslné, ale mlhovitě úvahy, své lyrické dumy a satirické, ne vždy vkusné šléhy kolem osobitých, namnoze bizarních postav, zafazených způsobem ryze romantickým do ústředí venkovského. Jakmile se však Stašek tohoto prostředí dotkne, osvědčuje se dobrým znalcem, který s naprostou jistotou umí nakreslit postavu z českého lidu a teple zachytiti životní podmínky našeho podhoří. Ukázal to poprvé ve veršovaných krkonošských obrázcích »Z krčmy horské« (1866), kde úsečně a názorně předvedl řadu typických figur lidových; svědčí o tom i některé partie na začátku »Václava«, leccos z »Bořka« a celá skladka »Z doby táborů«; ale teprve v próse, jež ovládá mnohem bezpečněji a vkusněji, Stašek plně prokázal tyto záliby a schopnosti.

První Staškova povídka v řeči nevázané »Švec Matouš« (1876) jest jen a jen lidovou povahokresbou, a celý zástup takových řízných, hlubokých individualit, horalů krkonošských nahromadil v románě »Nedokončený obraz« (1878, nové vyd. 1901) kolem ústředního děje lásky, která obrodí rozervaného kněze a změní prostou venkovanku na hrdinku; ale genrová kresba postav není, jak vytkl Neruda, ústrojně spojena s povahou sociálně-psychologického románu. Odmíchev se pak na několik let, propracoval se Antal Stašek k hlubokému poznání novodobých duchovních hnutí v české mysli lidové, jmenovitě v našem Podkrkonoší. Psychologická kresba, provedená často do jemných podrobností, jmenovitě jde-li o nezdolnou touhu po svobodě a o živelný hlad lásky, dychtivý zájem o veškeré myšlenkové věrní naší doby, vzácný smysl sledující odrazy evropských proudů ideových v českém životě, jadrné pochopení a epické zhodnocení hospodářských a třídních složek společenského dění slučují tyto pozdější práce Staškovy s nejlepšími z realistických českých románů venkovských. Ale přece dlužno vývojově zařaditi je k starší novelistice české: jsou tendenčně vyostřeny, trpí nepřehlednou zmateností mladoněmecké stavby, libují si v romaneskních zápletkách a násilných rozuzleních, vkládají mezi vypravování hlubokomyslné, ale neslohové alegorie, hromadí úvahy a nepohrdají při tom ani formou zápisníkovou, nedovedou osob individualisovatí jazykem, jsou psány mosaikově, řečí nepropracovanou, zpola lyrickou, zpola novinářskou, často se sklonem rétorickým.

Povídkový cyklus »Blouznivci našich hor« (1895 ve 2 sv.) slučuje dva romány »Dvě horské dívky« a »Pan Šimon« a sedm kratších povídek v jednotu tím, že každý z dějů dotýká se spiritistických schůzek téhož duchatřského sdružení pod Krkonošemi; ale toto hnutí, které pojímá Stašek jako novou etapu naší náboženské reformace, většinou tvoří pouhé pozadí jadrných látek novelistických. Umělecky vyšší cíle si vztyčily oba romány další, v nichž

intimní život lásky, ctižádosti, vášně a zklamání vyvíjí se souběžně s dějem hromadným, řešícím některý ze základních problémů českého bytu na horském severovýchodním pomezí: »V temných vírech« (1900, o 3 sv.) jde o dělnickou otázku a o boj kapitalismu se socialismem; skladba »Na rozhraní« (1908 ve 2 sv.) líčí hospodářský zápas českých menšin s podnikavým a bohatým německem; k ní přiléhá románová kronika národnostního zápasu v maloměstském prostředí »Přelud« (1918) a romaneskní příběh o kletbě kapitalismu »Bohatsství« (1918). Ale tato díla byla založena příliš do široka a přeplněna tolika postavami, osudy, zájmy, že Stašek nedovedl ani psychologické, ani myšlenkové látky básnicky zvládnouti. Kniha povídek »O třelá kolečka« (1912) vrací se k životním typům, jež Staškovi stály vždy nejbliže a v nichž se zřetelně projevuje jeho příslušnost ke generaci 60. let: k politickému psanci, k maloměstskému ztroskotavšímu reformátoru, ke knězi, jenž odhodiv předsudky stavu, vrací se k plnosti lidství, k hospodářskému podnikateli, toužícímu ovládnouti celý kraj atd. Ale Stašek nakreslil tu mimoděk v několikerém zrcadlení i podobiznu vlastní, podobiznu to myslivého a činorodého idealisty, jenž s citovými návaly něžnosti a s utopickými přeludy spojuje nezlomnou mravní vůli, jsa hotov přese všecka životní zklamání zápasiti do posledního dechu a uskutečňovati na samém pokraji hrobu kategorický imperativ veřejného pokroku a vnitřní opravdovosti.

(Sebrané spisy Staškovy vycházejí od r. 1920 v »Unii«; A. Stašek otiskl ve »Zvonu« 1908 cenné literární vzpomínky životopisně obsažné. Zevrubný rozbor Staškovy činnosti a díla podal M. Hýsek v »Naší době« 1914. přeceniv Staška umělecky. Důležitý Nerudův rozbor »Nedokončeného obrazu« otištěn v VII. díle Krit. spisů str. 346—350.)

Sestup od společenské povídky, která se analyticky neb tendenčně zabývá dobovými otázkami, k beletrii prostě závažné jeví se v četných pracích někdejšího Arbesova a Nerudova soudruha v »Národních listech«, *Ferdinanda Schulze* (1835—1905). Narodil se 17. ledna 1835 v Ronově nad Doubravkou, ale jako hošík odešel do Nymburka, jež pokládal za svůj domov. Po skončených gymnasijských a filosofických studiích v Ml. Boleslavi a v Praze byl v l. 1835—1866 vychovatelem u Kouniců, při čemž seznámil se z blízka s poměry v české šlechtě a vykonal cesty po střední Evropě. Od r. 1861 byl příspěvatelem, později členem redakce »Národních listů«, kam vedle úvah literárních psal po léta úvodní články. Z profesury na Českoslov. obch. akademii od r. 1872 vzešly praktické Schulzovy konverzační knížky českoněmecké. Zemřel v Praze 16. února 1905. Jako vynikající novinář i jako mnohonásobný redaktor F. Schulz zaujímal v kulturní organizaci místo význačné: z publikací jím řízených vynikají »Osvěta«, »Poesie světová« (s Nerudou),

»Matice lidu« (s Edv. Grégrem), »Zlatá Praha«, »Salonní bibliotéka« a sbírka čestopisů i povídek »Z našich i cizích vlastí«. Pro literárně-dějepisné studie, jimž se původně věnoval, založil dva časopisy »Literární listy« a »Český obzor literární« (viz str. 273); mnoho statí z historie novotěšské slovesnosti uveřejnil ve Vlčkově »Osvětě«, z nich nejdůležitější jest studie »Česká balada a romance« (1877). Populární cenu mají knížky »Josef Jungmann« (1873), »Jiří z Poděbrad« (1868) a »Čeští vystěhovalci« (1876); látka dějepisná snesena tu přehledně pro potřeby lidové výchovné.

Se Schulzovým studiem českých dějin souvisí jeho trojí vypravování ze stol. XIV.: »Doktor Johánek« (1883) líčí politicko národní zápas němčelého dvora arcibiskupova s českou stranou náboženskou Inoucí k Václavu IV.; »Česká Magdaléna« (1886) předvádí barvami křiklavými polského krále Kazimíra III. v osidlech pražské kurtisány; nejzdařilejší jest zachmuřený románek »Nymburská rychta« (1889), v němž zpodobuje konec německého panství v domovském městě děsivým rozvratem rodiny rychtářské. Všecky ty tři práce kupí drastické výjevy a do krajností vyhnané povahy; libují si v hovorňé tendenci vlastenecké; nedbají však ani dobové malby ani jemnější psychologie. Schulzovy povídky společenské zahajují r. 1865 pražské obrázky »Mladá žena« a »Rok v Praze« (znovu v »Povídkách« 1880); hlásí se v nich a tak i ve všech povídkách pozdějších bedlivý pozorovatel přítomnosti, jemuž nadě vše jde o zaujetí a o výmluvné vyjádření stanoviska k mravním otázkám společnosti současné; raději uvažuje než maluje s klidnou objektivností, spíše zastává úřad tendenčního horlitele než pronikavého psychologa; nepohrdá ani přikrým protikladem duší ušlechtilých a povah zvrhlých ani násilnostmi v dějovém rozplétání. Zvláště podrobně studoval Schulz, opíraje se o vlastní zkušenosti, otázky české šlechty hlavně venkovské, při čemž zobrazil věrně řadu typů a dotkl se jak problému společenského tak i vztahů národnostních. Proto jeho »Šlechtické novely« (soubor 1888) požívaly proslulosti; řadí se k nim na př. »Starý pán z Domašic« (1878 a 1881), »Rodinná sláva« (1879), »Majorátní pán« (1887); částečně i obraz zápasu mezi patrimoniálním úřednictvem a židovskými nájemci »Dvorské panstvo« (1887), prodšený prudkým antisemitismem. Zvláště svěže se podařil starosvětský obraz »Latinská babička« (1886), vážený namnoze z boleslavských vzpomínek studentských. Schulzovy pozdější knihy povídkové »V pozdních létech« (1889), »Mžíkové fotografie a figurky« (1891), »Moderní novely« (1892), »Olšanské povídky« (1895) a »Moje nebožka« (1899) jsou zběžně nahozenými křeshami genrovými, v důraznou tendenci vyhrocené, někdy křiklavě drsné, jindy

sentimentální; do otevřených ran společenských kladl Schulz rád sondující prst mravokárného lékaře. (Životopis Schulzův od J. V. Jahna v »Osvětě« 1895.)

Jako novinář, jako organisátor, jako vychovatel lidu, jako národní mravokárce byl zjevem s F. Schulzem namnoze souběžným Václav Vlček, jeho druh literární i politický; také Vlček vyměnil historickou povídku za společenský román a kolísal stále mezi románovým uměním a konvenční beletrii.

Václav Vlček (1839—1908), rodák ze Střechova u Kácova na Sázavě (* 1. září 1839) po studích filosofických a čtyřleté supientuře v Praze a v Budějovicích věnoval se od r. 1867 novinářství a literatuře. Založením první české revue většího slohu »Osvěty« (r. 1871 v. níže) postavil se v popředí kulturního života pražského, kde stále projevoval obratnost organizační. V něm ztělesněny jsou snahy českého středního stavu 70. let: opatrný konservatismus pojí se s idealistickým vlastenectvím, úsilí národně výchovné násobeno jest čilým politickým zájmem, a nad vším klene se optimismus, zalitý často červánky pokojné selankovitosti. Tomu sloužil Vlček až do smrti, jež stihla jej 17. srpna 1908 na Kr. Vinohradech, hlavně jako spisovatel plodný, ale mělký.

Novelistickou činnost Václav Vlček zahájil romány a povídkami historickými. Východiskem mu byly zpravidla »Dějiny« Palackého, odkud si vybíral historickou kostru vliv Palackého zračí se i tím, že Vlček nejraději vypravuje o dějích století XV. Opomíjeje podrobnou malbu dějinného prostředí i zevrubné studium časových proudů duchovních, omezoval se na vytčení hlavních tendencí a na jednotvárnou charakteristiku vůdčích, ostře protikladných postav, jimž do úst vkládal všeobecně platné úvahy, adresované vlastně přítomnosti. Sem hledí práce, »Po pálnoci« (1863), »Jan Pašek z Vratu« (1867), »Ondřej Puklice« (1867), »Jan Švehla« (1868), »Dalibor« (1868), »Jan Hvězda z Vícemilic« (1869), » Ctibor Hlava« (1869), »Paní Lichnická« (1870), »Golgota a Tábor« (1871), »Syn svého lidu« (1871). Po té obrátil se Václav Vlček k přítomnosti naší: politické dějiny současné let 60. a 70. s rakousko-pruskou válkou a se zápasem proticentralistickým v popředí, vykládané se zápalem vlastence a státoprávníka, byly širokým pozadím, na němž se rýsovaly rodinné, milostné a společenské příběhy, vyprávěné se zálibou idealističností i idylickou sentimentalitou, které vyhovující čtenářským zalíbám měšťanských vrstev, někdy povzrášely se nad konvenčnost; střídání společenských tříd, živlu soukromého i veřejného, venkova i města, strouhání hra rozmarného vtipu, časově kořeněné rozhovory zvyklé byly příjemnou zábavnost těchto knih obyčejně mnoholetých. Jsou to »Věvec vavřínový« (1872), »Zlatý ohně« (1876), »Samohradý« (1886), »Setník Ha-

laburd (1889) a »Černé jezero« (1890). Většina z těchto románů zakládá se hojnou měrou na životních zkušenostech auktorových, jenž později obrátil se výhradně k beletrii memoárové, třeba že prvky romaneskní ani v těchto široce povídacích pracích nedovedl podříditi pravdivosti vzpomínky. To platí o knihách »Samota« (1897), »V roděném hnízdě« (1900; ve 2 číslech »Sousedská idylka« a »Budulisedlákem«); »V Budečské škole« (1900); »Svůj život« (1901), »Druhovéz mládí« (1903), »Sněhy a ledy« (1904), »Kde Vltavu líbá Malše« (1905). (Většina historických povídek Vlčkových vyšla knižně v »Matici lidu«; společenské jeho romány a vzpomínkové knihy, původně uveřejňované v »Osvětě«, přinesla »Libuše«; vybrané romány Vlčkovy znovu v XIII sv. 1901—1903.)

Dramatická činnost Vlčkova, svou dobou přeceňovaná, tvoří obdobu jeho novelistiky, ale na historických hrách, přestrojících vlastenecké tendence do idealisovaných period české minulosti, spočívá vlastní váha; jsou to »Soběslav« (1864), »Přemysl Otakar II.« (1865), »Eliška Přemyslovná« (1866, nové zpracování 1875, kdysi pro průhlednost a úměrnost stavby prohlašována za vzor české tragédie), »Milada« (1869), »Lipany« (1881); moderní činohra »Povodeň« (1891, dramatisující jedno z dějových pásem »Samohradů«, trpí příliš původem románovým); obě nevkusné a fraškovité veselohry »Šachy« (1864) a »Rebelie v Kocourkově« (1869) byly naprosto odmítnuty kritikou i obecenstvem. (Dramatika Vlčka ocenil D. Stříbrný v »Naši době« 1913.)

Ve všech dílech Vlčkových, vědomě a výmluvně tendenčních, hlásí se důrazně pedagogicko kazatelský tón, jenž jednak jest pravým opakem básnické bezprostřednosti, jednak činí práce ty těžkopádnými; v plné míře projevila se tato frásovitá povídacost, nepronikající pro spoustu slov k jádru věcí a nepovznášející se nad ideály občanské romantiky, v řadě pohrobních a slavnostních řečí sebraných ve svazek »I novému pokolení« (1904, »Svět. knih.« sv. 409—411) a v četných kulturně vlasteneckých epistolách sebraných v svazcích »O národní osvětě« (1867) a »Tužby vlastenecké« (1879).

Současně se společenskou novelistikou Vlčkovou vydal též finanční úředník *František Nečásek* (1811—1889) obdobné povídky »Sňatek na smrtelném loži« (1867), »Milava« (1869), »Jitročí« (1872) »Ruská kněžna« (1883) a j.

K společenským novelistům druží se i dvě spisovatelky, *Sofie Podlipská* a *Věnceslava Lužická*.

Sofie Podlipská (1833—1897) mladší sestra *Karoliny Světlé* a choť proslulého lékaře *Josefa Podlipského*, ztrávila celý život, posvěcený lidumilství, ženské otázky a etické kultuře, v Praze. Vedle nepřehlédnné řady spisů pro mládež, vychovatelských studií, životopisných obrazů, kulturně dě-

jepisných rozprav, hluboce promyšlených a ušlechtilé výmluvných přednášek, moudrých a eticky vyvážených aforismů napsala S. Podlipská, literárně činná již od r. 1858, mnoho novelistických knih, vesměs nesených idealisticky reformní a lidumilně obrodnou tendencí a zobrazujících buď boj ženského srdce za právo lásky, buď růst české novodobé měšťanské společnosti, buď povznesení se ducha k čisté humanitě ze sobeckého okolí a z víru churavých vášní, neb konečně vlasteneckou minulost českou. Na tyto vysoko vztyčené cíle nestačily však literární prostředky Podlipské, která jednak tkvěla hluboko v romantické napínavosti dějové, jednak silou tendence vždy byla unášena k upřílišování v charakteristice a k násilnému zjednodušování postav; v kresbě ústředí dovedla zachytiti ien Prahu svého dětství a vznikající českou společnost v době po r. 1848. Hlavní její práce, většinou romány, jsou buď napínavé příběhy lásky a osudy výjimečných ženských duší: »Na domácí půdě« (1872), »Přechody« (1878), »Nalžovský« (1878), »Milující neznámí« (1880), »Žítí a nežití« (1881), »Dva redokmeny« (1883), »Šumavská perla« (1883), »Právo lásky« (1890), »Pozemský prach« (1891), »Paměti Klimenta Faltisa« (1894), »Illuse« (1897) nebo romány těsově a výchovně: »Láska budoucnosti« (1893), »Stará píseň« (1895), »Mír« (1898); neb široké skladby ze starých českých dějin »Anežka Přemyslovna« (1879), »Jaroslav Šternberg« (1881) a »Přemysl Otakar II.« (1892); vrcholem, kromě autobiografického románu »Peregrinus« (1882), jsou romány sociální »Osud a nadání« (1872), »Příbuzní« (1878), »Anna« (1887), »Lidské včely« (1889) a »Břeh« (1891). Krásný obraz povahy S. Podlipské kreslí její korespondence se sestrou Karolinou Světlou z r. 1853—1858, vydaná u výtahu Anežkou Čermákovou-Slukovou r. 1909 a v »Ž. listech« 1911. Dětské paměti, doplňující sestřiny »Upomínky«, otištěny v »Ž. listech« 1914. (Sebrané spisy S. Podlipské vycházely třikráte: 1876—1886 v Nár. bibliot. [IV sv.], 1897 nákl. Ottovým [II sv.], 1902—1907 nákl. Unie [XV sv.]; úplného vydání není. Bibliografie děl od auktorky v »Ž. listech« [1893], nejobsáhlejší studie od J. Voborníka v Ottově Slovníku nauč. [XIX. str. 1015—1017]; důležitou korespondenci Podlipské s Jos. Brdlíkovou z l. 1889—1897 vydal Alb. Pražák v progr. gymnasia »Minervy« 1910, vzácné dopisy S. Podlipské a Jar. Vrchlického z l. 1875 a 1876 F. X. Šalda a V. Brtník 1917.)

Věnceslava Lužická (1835—1920) vlastně Anna Srbová, redaktorka přežilého dámského časopisu »Lada« v Praze, nesledovala ve svých rozvleklých románech na př. »Na zříceninách« (1878), »Výš a výše« (1881), »Saloména« (1887), »Polednice« (1891), »V bílém dvorci«

(1896), »Zlaté srdce« (1894) ani ve svých novelách sekyzených na př. do knih »Povídky z malého města« (1878—1884), »Chlumy« (1886—1890), »Květiny a ženy« (1887—1895), cílů literárních, nemá však ani účelů ideálních, sticky tendenčních jako S. Podlipská, nýbrž spokojovala se zahrnala-li přesládlou erotikou a malichernou zněznělost svých konvenčních prací dlouhou chvíli čtenářek, vychoványch v předsudcích staršího ženského neosvíceného pokolení.

Většina ze jmenovaných novelistů (Vlček, Schulz, Podlipská) pokusila se i o povídku historickou, nižádný však z nich nedosáhl v ní uměleckého úspěchu. Historismu přímo se přičil světovému názoru tohoto pokolení obráceného cele k pozorování přítomnosti: pěstitelé historické novelistiky neměli dosti pronikavosti, aby dovedli oživit minulé děje velkými pojetím po způsobu Palackého; romantické tradice a vlastenecká tendence byly příliš mocny, aby ustoupily reálnému studiu a psychologickému ponoření ducha dobového: jen tu a tam v detailu učiněn pokrok v prospěch koloritu jazykového i kulturního. Jako v době vlastenecké romantiky Walter Scott. působil nyní na rozvočeského dějepisného románu zvláště českoněmecký spisovatel Karel Herlůš, jehož dějově napínavé a živě psané velké romány čerpané z dějin českých a hojně překládané, jmenovitě lékařem *Josefem Bojislavem Pichlem* (1813—1888) vznicovaly nadšenou pozornost pro české husitství a tragediipobělohorskou. Historické povídky vlasteneckého učitele *Jana Formánka-Činoveského* (1809—1878) nepovznesly se na vlastenecko-historické povídky Tylovy. Několik spisovatelůkteří však byli menší měrou beletristy než historickými detailisty, pokusilo se na základě studia v archivech, v kulturní historii, v starodávném mistopise, o teplejší a zevrubnější vzkříšení starožitného vnějšího života, při čemž rozhraní XVI. a XVII. věku stalo se zvláště oblíbeným. Byto vedle malíře *Eduarda Herolda* (1820—1895), jenž dokonale znal starou Prahu, a vedle archiváře *Františka Dvorského* (1839—1907), který dovedně »Našimi starými obrázky« (1879) uvedl do historické prósy archaistické zbarverечи, řídě se vzory staročeské korespondence, hlavně

Josef Svátek (1835—1897), dlouholetý redaktor vládních »Pražského deníka«. Svátek byl pilný pracovník, jenž jenak ponořil se do studia druhé polovice XVII. věku a celého století XVIII., jak ukazují jím psané partie pokračující v Zapově »Kronice českomoravské«, jednak pak s nemalým porozuměním pro kulturní detail XVII. a XVIII. věku snepřekvapující množství nových a poutavých drobných poznatků, osvětlující vzdělanost a charakter tehdejšího života zvláště v Praze. Všecko, co pilně načerpal z úředních, jinatěžko přístupných archivů a polovědecky a populárně znamenal i sestavil ve sbírkách »Pražské pověsti

legendy« (1883), »Obrazy z kulturních dějin českých« (1891) a »Ze staré Prahy« (1899, pohrobně), vrací se jako kulturně historická výzdoba nesčíslných jeho románů, psaných většinou s chvatem pro přílohu deníku pro nejširší vrstvy čtenářské. Dějová osnova založena jest u Svátka na romantismu velmi výstředním, chtivém sensace a napínavosti, ani nejhrubším efektům spisovatel se nevyhnul; leč vysoce životná malba dobová, výstižně zachycené ovzduší kulturní upoutávají vždy, kdykoliv předvádí Prahu za vlády Rudolfa II., kdykoliv vypráví o selských povstáních, pamětech katovských rodin, zednářství na české půdě; ačkoliv psal většinu těchto románů pro list vládní, přece netajil se se svou láskou k českým tradicím reformačním, k selskému lidu, k osvícenství; složky událostí bělohorských rozebral důmyslněji než kterýkoliv z jeho vrstevníků. Přední z jeho románů, zahájených již r. 1860 »Annou z Kunšátu« a shrnutý od r. 1895 pod titulem »Sebrané dějepisné romány«, jsou: »Praha a Řím« (XVI. stol.), »Paměti katovské rodiny Mydlářův v Praze« (XVII. stol.), »Paní Popelovna z Lobkovic« (XVII. stol.), »Pád rodu Smiřických« (XVII. stol.), »Poslední Budovec« (XVII. stol.), »Železná koruna« (XVIII. stol.), »Marie Terezie a Karel VII.« (XVIII. stol.), »Hrabě Špork« (XVIII. stol.), »Tajnosti pražské« (z r. 1848).

Kulturně historickým proniknutím hlavně věku XVII. podobají se Svátkovým románům fantastické povídky J. J. Kolarovy, celkovým pojetím duchovního života v XVII. a XVIII. stol. jsou jim blízký historické romány K. Světlé, posléze o libovolnosti dějové stavby sdílí se s nimi dějepisná novelistika J. J. Stankovského; (o všech auktorech těch viz níže). Z ostatních historických novelistiků této doby byl v pravdě básnický nadán

Jan Bohumil Janda (1831—1875), úředník zemského výboru v Praze, jenž podle svého rodiště Pátku na Cidlině psal s pseudonymem *Cidlinský*. Soubor »Básní« (1873) obsahuje vedle překladů ze Slowackého, Heina a Bérangera, v oddílu »Ze světa« jadrné balady ze života lidového, cikánského a indiánského a v oddílu »Ze srdce« jemně proctěnou lyriku milostnou a hrdě zachmuřenou vlasteneckou meditaci; sem pojat i veršovaný obraz z doby pohusitské »Jan Talafus z Ostrova« (1864), který se značnou silou epické ráznosti spojuje lyrickou něhu a do kraje severouherských působivě zakresluje výjev bohatýrské scény milostné i romantiku cikánskou. Láskou k husitské době, projevenou v tomto eposu, prosytil Janda, zhostiv se mladistvého subjektivismu, též trojdílný cyklus z dějin rodu poděbradského za husitských válek; »Pod Vyšehradem« (1868), »Anna Městecká« (1870) a »Boček« (1871), (všecky v novém vydání v Táboře 1902—1903; Janda upoutává tu

jednotnou intonací, a lehkým proudem vypravovacím. Současný život vesnický pokusil se Janda zobraziti v řadě povídek ze šedesátých a sedmdesátých let, v nichž se jeví předchůdcem Hálkovým (Viz zevrubnou studii M. Hýska v »Osvětě« 1920).

K literární skupině z »Osvěty«, soustředěné kolem Václava Vlčka a Ferdinanda Schulze a doplňované kritikem Františkem Zákřejsem i básníčkou Eliškou Krásnohorskou, druží se jako člen umělecky nezávažnější povídkář a románopisec Alois Vojtěch Šmilovský. Ježto byl opravdu rázovitou osobností, dal zásadám, tužbám a sklonům slovesného toho kruhu výraz zvláště plastický. Vychází všude z důkladného a podrobného studia skutečnosti české, hlavně maloměstské a venkovské a zachycuje ji spíše genrovou než realistickou kresbou charakteristických postav; ty však zaplétá do konvenčně romantických dějů, v nichž se jeví často sentimentálnost romantická. Povídková osnova slouží také u Šmilovského vždy snaze národně vzdělavatelné a mravně výchovné; tento směr moralisující a pedagogický hlásí se u Šmilovského ještě důtklivěji než u Vlčka neb Schulze. Provázen jest u něho konservativní náklonností k venkovské idyle a k staromodnímu světu, jehož neporušily nové proudy společenské; v tom značí Šmilovský reakci proti sociálně pokrokovému názoru Pflégrovu, Arbesovu neb Staškovu. Vědomě a ostře se Šmilovský stavěl vždy vůči Karolině Světlé; nebyl to však jen odpor střízlivě prósaického ducha k horoucímu srdci tvůrčího básníka, nýbrž i protiklad morálky setrvačné a etického hrdinství, usilujícího o stálý vzestup a rozvoj životních sil. A přece tito oba protichůdcové sešli se na společné půdě: kreslíce se stejnou zálibou a příbuznou názorností typické figury z našeho lidu a hledajíce v nich odraz trvalé povahy národní, pokračovali v díle, jež v předešlém pokolení zahájili B. Němcová a Fr. Pravda, a které také V. Hálkovi bylo předním uměleckým úkolem.

Alois Vojtěch Šmilovský (1837—1885) vlastním jménem Alois Schmilauer narodil se 24. ledna 1837 v Mladé Boleslavi, studoval tam nižší gymnasium a r. 1851 přešel na akad. gymnasium v Praze. Tam seznámil se osobně s Hálkem a jinými členy mladšího pokolení literárního, ale podle zásad za vlivu V. Štulce a V. Zeleného přilnul spíše k stanovisku školy slovensko národní. Vystudovav v Praze filosofii, stal se r. 1866 profesorem češtiny a přírodopisu v Klatovech a tu setrval do r. 1873, oddán vedle školy literatuře a hudbě; kromě hojných cest po Šumavě navštívil i Německo, Švýcarsy a horní Itálii. Posledních deset let života strávil v Litomyšli zprvu jako profesor gymnasiální, od r. 1877 jako okresní školní dozorce. Zemřel v Litomyšli 20. června r. 1883.

Do literatury Šmilovský vstoupil r. 1859 povídkou »Bětuška« v »Obrazech života«, ale po té zabýval se hlavně lyrikou a básněním dramatickým. Jeho básně (sebrané teprve 1874) mají obsah milostný, přírodně reflexivní a vlastenecký, při čemž se rozplývají namnoze v plytkém a frasoovitém citlivůstkářství — lyrikem svérázným Šmilovský nebyl. V odporu k básnickému světoobčanství školy Nerudovy volil rád látky i pomysly lidově české a napodobil přímo ohlasy Čelakovského a Erbenovy jak v písni tak v baladě. Z větších veršovaných skladeb zařadil Šmilovský do své sbírky básnickou báchoru »Vila Polabská«, autobiografické vyznání »List z knihy srdce« a text k oratoriu »Pohřeb na Kaňku«; zde i v jiných libretech posloužilo mu značné nadání a vzdělání hudební. Láskou Šmilovského bylo divadlo, nejvýznačnějším básníkem jeho srdce vedle Goetha Shakespeare, drama vždy předmětem jeho ctižádosti. Nedočkal se však úspěchu, divadelní kusy jeho hrány poskrovnu a za života netištěny; některé se vůbec ztratily. »Pozůstalá dramata«, vydaná péčí Fr. Bačkovského a J. Lukavského 1891—1905 obšahují historickou truchlohru z doby Václava IV. »Žid z Prahy«, tragédii z uměleckého života »Natalie« a chmurnou »Scénu ze salónu«; pak tři veselohry »Lapla motýla«, »Eminčina první láska« a »Zlaté srdce« — všechny svědčí o nepatrné vloze dramatické.

R. 1871 Šmilovský se vrátil trvale k povídce povahopisnou kresbou v útvaru románovém »Starý varhaník«, v níž využil většinou vzpomínek boleslavských; po té volil své modely většinou z Klatov a z okolí a činil Šumavu krajinným pozadím svých prací; později užil v jednotlivostech též zkušeností litomyšlských a to více povahopisných než krajinných. »Mudreslovný román«, »Kmotr Rozumec« (1872) je spíše řadou příběhů, spojených silně nanesenou tendencí lidovýchovnou; skutečnou románovou skladbou jest již »Setník Dřevnický« (1872). Následují romány »Martin Oliva« (1874), »Parnassie« (1874), »Za ranních červánků« (1875, kritické vydání s úvodem a poznámkami Alb. Pražáka 1913), »Starohorský filosof« (1877), »Nebesá« (1880), »Procul negotiis« (1880) a »Na čerstvém vzduchu« (1882, o dvou dílech »Sladké nesmysly« a »Vážné pravdy«); obě práce poslední mluví o ochabnutí Šmilovského tvůrčích sil, první »Selanka ze Šumavy« trpí nedostatkem děje, druhý román, přeplněný epizodami, vadnou komposicí a rozvlácností. Vedle svěžího »Setníka Dřevnického« vyniká z těchto skladeb myšlenkové hutný »Starohorský filosof« jadrně provedenou charakteristikou; šťastným kulturním obrazem jest dílo »Za ranních červánků«, líčící podle ústního podání i obratně využitě literatury pobyt Dobrovského v Chudenicích r. 1828 uprostřed rázovitých venkovských figur, v osvětlení vlasteneckém i hu-

manitním a se smyslem pro zbytky českobratrství v duši lidové. Již v 50. letech pokoušel se Šmilovský o uměleckou povídku vesnickou a maloměstskou, v níž dosáhl uzráv ještě větších úspěchů než v románě, nejlepší jest »Krupa a Kleofaš« (1875) a dvě novely z chystaného cyklu »Bez lásky« (1884, »Noha«, a »Kovárenský pan Antonín«); jiné posmrtně shrnuty jako »Vesnické povídky« a »Povídky z města«. Novelistický ráz mají také půvabné a vroucí vzpomínky na domov, rodinu a školu v Ml. Boleslavi »Rozptýlené kapitoly« (II řady 1873 a 1881). Šmilovského sebrané spisy vyšly v X dílech 1880—1894, kteréžto (nezcela úplné) vydání častěji přetiskováno: »Za ranních červánků« a »Rozptýlené kapitoly« též ve »Svět. knihovně«.

A. V. Šmilovský vyšel ze zásad školy národní: látku vždycky volil ze života domácího, nejraději z venkova vesnického a maloměstského; studium lidových typů po stránce povahové i výrazové bylo stálou podmínkou jeho tvoření povídkářského; svérázná mluva lidová v obrazech, v úslovích a pořekadlech, ale též ve skladbě větné určovala jeho formu. Pyšnil se, že jest realistou, ale zamítal naturalistické okreslování skutečnosti jevové; z bedlivě vypozerovaných povah i osudů vybíral »ideje všeplatné« a k zobrazování jich »vyhledával z paměti a zkušeností svých případy vhodné ze života, přibásňoval, co potřebí, splétal si stroj dějinný, přihlížel v pásmu k jednoduchosti, vyhýbal se coupům a hlavní péči přikládal charakteristice« (list Vlčekovi z 15. prosince 1872). Tím opustil naivní romantism školy národní a přiblížil se realistickému románu, z něhož si zvláště vážil Freytaga a Gotthelfa: jako oni byl i Šmilovský uvědomělý spisovatel tendenční, hledaje stále mravní smysl života lidského a nacházeje jej v činorodé, nábožensky podepřené humanitě, která se staví do služeb vývoje národního. Nedovedl však vyrovnati v uměleckou jednotu různých směrů a náklonností, jež se v nitru jeho křížily. S rozumově jasným až střízlivým realistou, který prohlédá skutečnost uzavřeného světa až na dno a bystře proniká ke kořenům svých sukovitých postav mužských, přel se mdlý a konvenční sentimentalik založení romantického a sklonu idylického. Bystrého psychologa, jenž velmi podrobnou motivací dovedl přesvědčivě vyložití zvláště mužské charaktery maloměstské, sváděl s cesty nesnášenlivý moralista a zkostnatělý vychovatel: proto psychologický růst povah byl často lámán, a vedle životních typů hlasitě se draly Šmilovského do popředí ideální schémata, jmenovitě příkladných a filosofujících starců a abstraktně citových jednotvárných žen. Milého, staromodního básníka domácí maloměstské tradice a starosvětské důvěrnosti, který znal a s něhou zachycoval kouzlo věcí zašlých a ovzduší postav vzpomínkových, přehlušoval vrtošivý pedant, filologický mudroslovec,

přestřelující brusič. neúnavný gnomik; jadrná řeč Šmilovského jest příslovími, pořekadly a lidovými obraty přeplněna a zbavena přirozeného toku. Všecka díla Šmilovského vyplynula spíše z promyšlené a kombinační práce, než ze šťastné a bezprostřední inspirace; trpí proto značnou vyumělkovaností a šroubovaností. Šmilovský i v životě nepřijemný krajní samolibostí, neuznával výtek a rad kritiky a líboval si v tom, že přepínal až do zámezí osobní své záliby a nerad krátil, zhušťoval a komponoval úsporně. I přednostmi i rušivými zvláštnostkami svými, které nannoze přejal ze svého povolání a ze svého společenského ovzduší, souvisel co nejtěsněji se svou skupinou literární; předstihl ji však tam, kde v soustředěných charakterových kresbách dospěl uceleného umění realistického; tyto práce Šmilovského mají význam trvalý.

Nekrolog Šmilovského od Pr. Sobotky v »Osvětě« 1883 podává rozbor děl; studie Jos. Nováka »O životě a literární činnosti A. V. Šmilovského« v »Liter. listech« 1886 obraz osobnosti i charakteristiku díla; monografie Tom. Glosa v progr. gymn. v Uh. Brodě 1902 bystrou analysu i kritiku jeho spisů; životopisná i literární data rozhojnil a prohloubil spis Alb. Pražáka »A. V. Šmilovský. Životopis doprovozený vyňatky jeho korespondence« 1921 (dodatkem k novému přetisku spisů v »Libuši«); větší část knihy vyplňují poučné ukázky dopisů, osvětlujících osobnost Šmilovského všestranně; hlavním pramenem byly listy příteli knězi V. Krupičkovi (z nich otiskl Pražák podstatné kusy již v »Lumíru« 1910), věrný to obraz Šmilovského; lidskou osobnost Šmilovského zobrazil Al. Jirásek v II sv. svých »Paměťá«.

Povídkové umění české období Hájkova a Nerudova vrcholí mohutnou postavou Karoliny Světlé, v jejíž velikém slovesném díle slévají se veškeré duševní a básnické proudy její doby, vtěleny jsouce do nejrůznějších útvarů novelistických, tehdy běžných a vyhoceny do všech tehdejších tendencí časových. K. Světlá podléhala ve značné míře tendenčnímu románu mladoněmeckému a romantickým výtvorům George Sandové, v nichž zápasí bujná obrazotvornost s divokou lyrikou, prudké snahy emancipační s vášnivým rousseauovstvím: leč vedle toho připíala K. Světlá svůj vývoj přímo k tradici domácí, představované B. Němcovou a nesoucí se k pravdivému zobrazení české duše lidové. Jako její současníci K. Světlá psala tendenčně zbarvené povídky společenské, v nichž obdobně Hájkovi ráda studovala postavení básníka ve společnosti a kde romantickým způsobem kreslila duši moderní ženy probouzející se k mravní samostatnosti: psala zcela v duchu doby historické romány fantastického zapletení a svobodomyšlného názoru, obracejíc se se zvláštní sympatií k posledním fázím české reformace; ano, nejinak než Neruda oživovala staropražský pitoreskní svět s jeho zajímavými

postavami. Ale vrchoinými pracemi K. Světlé jsou její romány a povídky ze života rázovitých venkovanů českých, jež studovala s výtečným smyslem pro charakteristiku a pro ideový jejich svět, leč s čistě romantickou psychologií a s čistě dobovými tendencemi. I tyto románové skladby, které šířkou svojí koncepce, dramatickosti své stavby a dušeslovným patosem značily dosažení nejbvětších uměleckých cílů ve své době, prosyceny jsou neméně než její novely společenské, romány historické, povídky lidově tendenční, dobovými ideami. Jejich rekové a rekyně volají slovem i osudem po osvobození jednotlivcově, po odpoutání rozumu od auktority, po sociální spravedlnosti, po zvýšení ženy účasti na mravním a společenském díle člověčenstva, v poslední době pak zejména po národním uvědomění. Vyšším těmto ideím slouží u K. Světlé, která vždy důrazně odmítala heslo »umění pro umění«, vlastní románový příběh, jenž jest skoro bez výjimky milostného obsahu, soustřeďuje se kolem význačné postavy ženské; ideje však nepromítají se jen dlouhými tésovými rozhovory, nýbrž celým dějem, hlavně obětí lásky, která jest u Světlé posledním tragickým rozřešením všech sporů ve vesmíru.

Karolina Světlá (1830—1899), rodem Johanna Rottová, narodila se 24. února 1830 na Starém městě pražském v kupecké rodině z českého otce a českoněmecké matky. Z dětství, jehož valnou část vážně prstonala, přinesla si mnoho dojmů, dílem z tradic svých příbuzných se strany otcovy i nábožensky rázovitých, dílem ze staropražského měšťanského prostředí; prožila však též bolestně otázku národnosti a boj nadané dívčí duše se zpátečnickým okolím; lidumilný otec a přemítavá sestra Žofie působili na ni silným vlivem. Záhy, po německu, projevené nadání básnické bylo potlačováno obchodnicko měšťanskou rodinou, národní uvědomění však zesíleno bylo událostmi r. 1848 a zvláště r. 1852 sňatkem s českým profesorem Petrem Mužákem (1821—1892), který již r. 1850 seznámil sestry Rottovy s B. Němcovou. R. 1853 poznala, bydlíc v rodišti svého chotě, vesnici Světlé pod Ještědem, kraj a lid ještědský, jež se později měly státi dějištěm a hrdinou předních prací jejích; byla to nejvýznamnější událost jejího zevního života. Od r. 1853 do r. 1886 navštěvovala každoročně buď vesnici Světlou, podle níž přijala také jméno literární, buď blízké Dolní Paseky, vnikajíc vždy hloub do povahy lidové. R. 1858 stala se spisovatelkou, a první její novela »Dvojí probuzení«, psaná podle francouzské látky, vyšla přičiněním Hálkovým v I. roč. almanachu »Májek«, skupině Májové Světlá zůstávala odtud ve stycích i v zásadách věrna; druhou její prací byla již povídka z Ještěda »Sefka«. Od r. 1858 do r. 1891 byla takměř horečně činna, věnujíc své volné chvíle hlavně praktickému řešení ženské otázky, v níž zdůrazňovala zvláště právo ženino na vzdělání, spatřujíc přece hlavní úkol

její v obětavém povolání milenky, matky a ženy. Do r. 1862 spadá milostné přátelství K. Světlé s Janem Nerudou, které Světlá sama přerušila tresignovaným obětováním: v něm působila očištně na svého přítele, sama pak jako žena i jako básnířka se mocně prohloubila a v »messianismu lásky« našla prazkušenosť životní, k níž se vrací ve všech svých velkých dílech asi do r. 1873. Oční nebezpečný neduh v l. 1873—1874 způsobil dočasnou přerývku v jejím tvoření a uzavřel vrcholné období její básnické činnosti. R. 1892 napsala poslední práci povídkovou »Blázínek« a spoutána chorobou, zahloubala se do studií filosofických i náboženských, v nichž posléze dospěla k mystickému transcendentalismu: od r. 1886 neopustila Prahy a zemřela tu dne 7. září 1899.

Spisy Karoliny Světlé, vzniknuvší v době delší než třicetileté, vyplňují bez korespondence třicet svazků; chronologicky utřídil je L. Čech do tří skupin. V průpravné době, sahající až k velkým ještědským románům, v l. 1858—1866, psala Světlá buď společenské novely o mravním rozvoji duše ženské neb kratší povídky ještědské s jedinou rázovitou postavou v popředí neb čerpající z rodinného podání a z paměti staropražských promítala romaneskně děje národního obrození: pouze práce poslední nabyly rozlehlejšího útvaru románového. Na vrcholu tvůrčí síly stanula Světlá v druhém období, v l. 1867—1878, kdy zpodobovala Ještěd jak v rozsáhlých románech, tak v úsečných povídkách: ale i řada společenských novel mravně výchovných záměrů rozmnožila starší skupinu; stará Praha ožila v několika rozměrných skladbách, zabývajících se duchovním hnutím v době národního úpadku. Poslední období v l. 1878—1891 přináší podstatnou změnu v literárních názorech Světlé, která nyní příkře zamítá kosmopolitism a podfyzuje slovesnou činnost tendenci výchovně vlastenecké: současně ohlašuje se úbytek umělecké síly. K ještědským pracím přibývají další drobné kusy povídkového povahopisu a větší »romaneta«; několik svazků vyplňují obrázky z r. 1848 a ze staré Prahy; časovými otázkami se snahou lidovými zabývají se některé románky i drobnější povídky.

Konversační a salonní novely prvního období jsou studii ženských povah, jež se probírají z romantické citovosti a z koketního sobectví k intelektuálnímu probuzení a k vědomí společenské i národní povinnosti protiklad dvojího ženství, staršího plného předsudků a samolibosti a nového, jež jest rozumově i mravně emancipováno a zasvěceno obětavé službě vyšším ideím, tvoří dějovou osu; v hojných hovorech vykládají se zásady spisovatelčiny o lásce, manželství, o umění a národě. Vedle drobnějších prací »Dvojí probuzení« (1858), »Sestry« (1859), »Společnice« (1859), »Libánky koketiny« (1850), »Zamítání« (1860), patří sem dvě delší povídky těsové: »Láska

k básníkovi« (1860), k níž dal podnět styk s Hálekem zabývá se otázkou po básnickově poslání a po ženině vlivu na básnické tvoření; »Rozcestí« (1868) řeší problém české šlechty i tési o úkolu hereckého umění. Sem druží se tři drobnůstky látkově zajímavé: »Za májového večera« (1860), ukazující k souvislosti Světlé s Tylem, »Několik dní ze života pražského hejska« (1863) s nadšeným líčením polského povstání a vzpomínková črta »Z tanečních hodin« (1866). (V sebr. spisech čtou se tyto práce, v 1 a 3. dílu »Novel«, sv. XXI. XXIX. a XXVII. kam zařazena »Láska k básníkovi« a v sv. XXVIII. nadepsaném »Z let probuzení«.)

První ještědské povídky K. Světlé, založené na ústním podání rodiny Mužákovy, blíží se novelistickým povahokresbám B. Němcove: kolem nevšední figury ženské kupí se barvitý živel národopisný, a děj zcela skrovný; zvolna však Světlá odvažuje se smělého zhrdinštění postav ve smyslu tragickém a umělejší komposice; lidopisného zbarvení a dialektických zvláštností ubývá, kdežto dramatické prvky se zesilují, postupně promítá básnířka milostnými ději vlastní hluboké zažitky. Kdežto »Sefka« (1858), »Cikánka« (1863), »Lesní panna« (1863) a »Lamač a jeho dítě« (1864) jsou povídky začátečnické, rýsuje se v novelistickém arcidíle »O krejčíkovice Anežce« (1860) již celá osnova ještědských románů a ve »Skaláku« (1863) zpovídá se Světlá s psychologickou věrností a při tom s obdivuhodnou silou objektivisace ze vztahu k Janu Nerudovi.

Podle rady Purkyňovy pátrala Světlá po reformačních stopách v lidové duši, při tom oživovala si paměti rodu otcova na Českobrodsku, sdružujíc motivy náboženské, předstatně herderovskou filosofií, s výstřední romantikou dějovou; nadsazovala živly tajemné a záhadné, ale křísila též kulturní jednotlivosti z venkovského života na rozhraní XVIII. a XIX. století. Tak vznikly práce: »Několik archů z rodinné kroniky« (1862), »Ještě několik archů z rodinné kroniky« (1863) a později selankovitě nadechnutá »Purkmistrovic Katinka« (1874); souborné vydání shrnulo tyto polopovídkové, polovzpomínkové práce do sv. XXVII., p. n. »Z rodinných podání«. S nimi stýká se látkově román »Na úsvitě« (1864, sebr. sp. sv. XVI.), který vkládá spisovatelka celý do vypravování hrdinky Klárky; pod zdánlivou lehkostí podání a pod sytým líčením pražských i maloměstských interieurů tají se velmi umělá komposice, již ovládla básnířka několik osudů, zvláště tragický příběh idealisty Jarolíma, vyrostšího od nihilismu a skepse k lidumilství a k odhodlání, obětovati se za národ v době krajního úpadku. Duševní vývoj Jarolímův a Klárčin jest novou obdobou procesu, jež dle vlastních mladistvých zkušeností zpodobila Světlá již dříve v nejrozsáhlejším románě prvního svého období, v »První

Češce (1861, sebr. sp. sv. IX.); z temného ovzduší patri-
cijské rodiny staropražské vyrůstá hrdinka k osvobozující-
mu poznání, že pravdivou přirozenost citu a štěstí lze na-
jíti pouze v přírodě, na venkově, v lidu, v národnosti a ve
věrnosti tradicím českých dějin náboženských. Oba tyto
romány značí kypivou obsažností dějovou, intenzitou po-
dání, teplou názorností hlubokým smyslem pro tragické
prvky životní průpravu k velkým ještédským románům
K. Světlé.

Tyto vznikly ráz na ráz v sedmiletí 1867—1873. Ve všech
oslavuje Světlá vítězství mravních sil nad sobeckými váš-
němi záští, panovačností, smyslné lásky a dravé touhy po
štěstí, budujíc při tom na osudném prožitku vlastním, ve
všech ústřední, v nadlidských rysích malovaná postava
drtí sebezapíravě osobní blaho, aby se obětovala v katego-
rickém imperativu štěstí cizímu neb i všeobecnému požá-
davku mravnímu; a tak etický růst povah, hlavně ženských
jest vlastním námětem těchto skladeb, jež podtrhují prvky
dialogické a dramatické výjevy. Ústřední děj má vždy já-
dro erotické, ale řeší zároveň problémy společenské, jmeno-
vitě otázku mravnosti v manželství; kolem něho v účelné
komposici se kupí postavy podružné, prokreslené názorně i
podrobně; barvitě výjevy národopisné zpestřují dění. Osví-
cený sedlák Antoš Jirovec a dívka hlubokého citu Sylva ve
»Vesnickém románě« (1867, sebr. sp. sv. III., cenné
vydání Hýskovo v »České knihovně zábavy a poučení« 1913)
podřizují možnost vzájemného štěstí zákonu nezrušitelnosti
manželství: v »Kříži u potoka« (1868, sebr. sp. sv. I.),
kde vedle děje vlastního vypráví se do široka v působivém
paralelismu rodová předhistorie, vykupuje Evička celý pro-
kletý rod tím, že pokouje se před milostnicí mužovou a
odtrhuje se sama od švakra, jež horoucně miluje; »Kan-
tářčice« (1869, sebr. sp. sv. V.), historie to dívky něžné
a moudré, přísné i čtverácké, která ukáže rozpolcenému in-
teligentu svou láskou cestu k opravdovosti životní, překlá-
dá do jasné tóniny vykupitelské motivy předešlých románů:
hrdinka románu »Frantina« (1870, s. sp. sv. XIII.),
jenž s příběhy z povstání selského slučuje romantiku lou-
pežnickou, vraždí na vrcholu lásky svého milence za to, že
sám rušil právo a zákon a ničí tím své blaženství, aby
zjedнала průchod nadosobní mravnosti; v posledním a nej-
obširnějším románu »Nemodlenec« (1873, sebr. sp. sv.
VII.), rozloženém po několik generací a podbarveném mys-
tickým deismem, osnován jest děj na zadrnutí dvou psy-
chologických útků: poslední z Luhovských »nemodlenec« Mí-
chal přerozuje se od prostoduchého křesťanského idealismu
v nihilistického hmotáře a konečně v deistu-lidumila, kdež-
to Dalena roste od nenávisť k Míchalovi k lásce a posléze
od lásky vášnivě k lásce sebezapíravé, jež se Míchala zřká.
Každé z těchto děl, jež neprávem byla odvozována z románů

nů Sandové, spřízněných s nimi hlavně jen v psychologii ženských duší, má své přednosti: ve »Vesnickém románě« uchvacuje freskové zjednodušení kresby; »Kříž u potoka« má stavbu nejpropracovanější a epický proud nejnplnější; »Kantůrčici« ovládá jasný humor; soustředěná a jednotná »Frantina« s hojnou náplní nábožensko filosofickou převyšuje všechny práce spisovatelčiny prudkostí dějového spádu a horoucností podání; poněkud nepřehledný a přeplněný »Nemodlenec« poutá rovněž zájmem nábožensko filosofickým; prvků osobně prožitých, jimiž první dva romány přímo kypí, postupně ubývá.

Souběžně s těmito velkými romány vznikly drobnější povídky a obrázky ze života ještědského; středem jest vždy jedna povaha nevšední, propracovaná do duševních odstínů; dějové zápletky i hlubší konflikty vyloučeny; příběhu právě jenom tolik, kolik potřebno pro povahokresbu; namnoze vystupuje zřetel národopisný, nikde však tendence lidovýchovná. Seřazeny jsou ve dvou souborech. »Kresby z Ještědí« (1880, sebr. spisů VII. sv.), ovládaný jsou jasným hravým humorem, jenž se poprvé přihlásil v »Kantůrčici«, a obsahují krátké novely: »Hubička« (1871, odtud vzala El. Krásnohorská látku k šťastnému libretu pro zpěvohru Smetanovu), »Náměly« (1872), »Nebožka Barбора« (1873), »Přišla do rozumu« (1878) a »Teta Vavřincová« (1878). Méně jednotný ráz má sbírka »Prostá mysl« (sebr. sp. sv. XI. a XV.), kam zařazeny hlavně práce z prvního a třetího období, tyto namnoze rázu náčrtkovitého aneb anekdotického. Z období druhého jsou tři nejvzácnější: vervní hříčka »Večer u koryta« (1870, též scenováno El. Krásnohorskou), »Mladší bratr« (1871) a »Ten národ« (1872); v období posledním pak přibýly práce »Divousové« (1882), »Josefů Josef« (1887), »Větrně« (1888), »Za starých časů« (1889) a »Blázinek« (1891).

Ridčeji než na Ještěd zacházela K. Světlá v tomto údobí pro látky povídkové do svého rodiště, kde ji hlavně vábily dvě společenské vrstvy staropražské, bohaté velkoobchodnictvo a starosvětské kupectvo; líčila-li šlechtu, upadala do konvenční romanesknosti bez postřehů původních. V uzavřené a svéprávné celistvosti zpodobila Světlá pražskou buržoasii a její příživníky pouze humornou povídkou vzácné svěžesti »Černý Petříček« (1871, sebr. sp. sv. V.): ve »Zvonečkové královně« (1872, sebr. sp. sv. III.) však, chmurném románě z dob reakce Leopoldovy, pokusila se romantickým způsobem i eroticky zauzliti trojí ideové pásmo, odkaz náboženské minulosti české, protireformační snahy jesuitské a revoluční úsilí zednářské a řešiti při tom dušeslovný problém, jak žena, jejíž láskou bylo zhrdnuo, mění se ve vášnivou mstitelku. Romaneskněji, ale též mlhavěji vylíčila Světlá již dříve v »Poslední paní Hlo-

h o v s k é (1870, sebr. sp. sv. XVIII.) dobu Josefa II., ale kromě psychologie velmi libovolně a pravděnepodobně prokázala jen, že nazírá na českobratrství hranolem liberalistického deismu. Tři práce obohatily nyní skupinu společensky-konversačních novel (pojaty do XXVI. sv. sebr. sp. jako 2. díl Novel): »O k a m ž i k« (1873) a »K o n e c a p o č á t e k« (1874) zběžně, ale bystře zabývají se podmínkami mravně správného manželství, kdežto obšírná povídka »V z á t i š í« (1878), jakýsi protějšek »Lásky k básníkovi«, rozprádá diskusi o úkolu básníkově v společnosti a v národě; zaostřeně proti kosmopolitismu a uměleckému požitkářství hlásá spisovatelka, že básník má působiti výchovně a eticky, a že nejvýše stojí slovesné umění, které zpodobuje národní typy, dostupuje vnitřní pravdy, jež jest podmínkou mravního zdokonalení. Tato tématická práce nestojí umělecky vysoko: podává schémata, nikoliv postavy, neplyne z psychologické nutnosti, nýbrž z tendenčních záměrů, pohřbívá skrovné dění pod rychle stýdnoucí létem praktické výmluvnosti. Tím vším ukazuje k období posledního, na jehož rozhraní stojí.

Do posledních prací K. Světlé vtrhuje kromě hlasité tendence také divoká fantastičnost a romanesknost dějová. Ta ovládá též dva cykly povídek ještědských. Kratší a prostší jsou zařazeny do svazku »P o v ě s t i z J e š t ě d a« (sebr. sp. sv. XXV.) a slučují naivní lidové podání se skrovným historickým dějem, v němž spisovatelka zobrazuje hlavně chmurné časy selské poroby; nejrazovitější z »pověstí«, »P o s l e d n í p o u s t e v n i c e« (1886) látkou i humanitním deismem se řadí těsně k »Poslední paní Hlohovské«. Spletitější stavbu a větší rozsah mají »R o m a n e t a z J e š t ě d a« (sebr. sp. sv. XVIII. a XX.) naplněná namnoze živly tajemnými a nadpřirozenými a vracející se někdy k tématům velkých ještědských románů auktorčiných: tak motiv rodinné kletby znovu zpracován v romanetě »U s e d m i j a v o r ů« (1890), Eviččinu obět běře na sebe Monika Velebová, hrdinka romaneta »V h l o ž i n á c h« (1885), kdež opětovně záporně odpovídá Světlá k otázce po oprávnění rozvodu: psychologické studii »Z v y p r a v o v á n í s t a r é ž e b r a c k y« předeslán v časopiseckém vydání (v »Osvětě« 1884) důležitý úvod, hlásající názory Světlé o duši lidové a o umění národním.

Do dvou cyklů seskupily se četné novely, v nichž K. Světlá s teplou životností vyvolávala starosvětské obrázky z měšťanské Prahy na úsvitě XIX. věku, volíc buď látky ze života bohatého kupectva neb měšťanstva, buď z důvěrného ovzduší pobřežních dřevařů a rybářů; tyto sbírky »P o d s t a r ý m i k r o v y« a »Z e s t a r é P r a h y« vyplňují VI. a X. sv. sebr. spisů. S nimi těsně souvisí pět prací vesměs z poslední doby, shrnutých pod titul »O h l a s y z r o k ů 1848« (sv. XII. sebr. sp.), kdež revoluční události zachví-

vající hlavně kruhy studentskými, jsou pozadím všedních příběhů milostných. Všecky tyto novely posledního období vznikly více méně nahodile, ze studia lidu, dodatkem k starším pracím, ze vzpomínek atd.; jiná skupina však, představovaná románem »Miláček lidu svého« (1882, sebr. sp. sv. XVII.) i sbírkami »Tendenční povídky pro náš lid« (sv. XIX.) a »Časové ohlasy« (sv. XXIV.), nesena jest soustavnou a uvědomělou snahou stvořiti lidovou četbu, která ve smyslu rozhodného a bezohledného vlastnictví odpovídala by ke všem časovým otázkám, jako k socialismu a jeho beznárodnosti, k národnímu pesimismu a jeho beznadějnosti, k uměleckému světoobčanství, ke germanisaci a j. Národnostní horlitelka zatlačuje básnířku, sama pak pohlíží do změti soudobých problémů veřejných očima vlasteneckého liberalismu, který neproniká vždy složitosti poměrů novodobých. Kromě této produkce novelistické, k níž se druží osm povídek pro mládež, nepojatých však do Sebr. spisů, psala K. Světlá i časové články, úvahy o ženské otázce a pak vzácná díla vzpomínková, podávající bohatou látku nejen jejímu životopisci, leč i dějepisci kulturnímu a literárnímu vůbec. »Upomínky« (1874, knižně 1888, v sebr. sp. sv. XIV.) líčí její mládí »Z literárního soukromí« (1880, knižně 1898, v sebr. sp. sv. XXX.) dobu jejích literárních počátků. Z obsáhlé její korespondence otiskla Anežka Čermáková -Sluková v cenné knize »Vzpomínky na Kar. Světlou« (1909) vzájemné dopisy Světlé a Podlipské z l. 1853—1858, pokračování těchto listů jest v »Ž. list.« 1911; spis téže autorky, dlouholeté tajemnice básnířčiny, »K. Světlá ve stycích s J. Nerudou« (1912) obsahuje kuse dochované listy obou milostných přátel i příslušnou korespondenci s Podlipskou z r. 1862.

Sebrané spisy K. Světlé vycházely třikráte: nákl. E. Grégrovým 1874—1880 v 5 sv., v Kobrově »Národní bibliotéce« 1875—1894 o 6 sv., konečně úhrnně u J. Otty o 30 sv.; pouze tohoto vydání lze dnes užívat (o některých jeho neúplnostech viz »Žen. svět« 1904, 227.) Pro potřeby školní vznikly dva výbory drobných povídek a vzpomínek El. Krásnohorské ve »Sbírci souvislé četby« sv. XIV a Mil. Hýska v »České knihovně zábavy a poučení« sv. XXXII; mládeži určena antologie od M. Helmerové v »Osení« sv. XXXVIII.

Rodinný původ K. Světlé prozkoumal Jos. Miškovský v »Zlaté Praze« 1916. Životopisná a knihopisná data s obdivem a pochopením, ale nekriticky sebrala literární žačka K. Světlé T. Nováková v knize »K. Světlá, její život a spisy« (1890); v době své myšlenkové zralosti charakterisovala svou mistryni články »K 80. zrozeninám K. Světlé« a »Messianism« v »Přehledu« 1910 a 1912; práce tyto, kromě úvah Nerudových (Krit. sp. sv. VIII. str. 214) a stati El. Krásnohorské »Dvě básničky našeho lidu« (v ČČM. 1880) představují názor starší generace na K. Světlou. Reakcí proti němu jest

psychologický a kritický rozbor Leandra Čecha v obou knihách, nadepsaných »K. Světlá«; kritická studie« z r. 1891 činí to analyticky a odborně, »obraz literárně historický« z r. 1907 v populární syntése. Studie Arna Nováka v knize »Myšlenky a spisovatelé« (1914) usiluje o jednotnou uměleckou i psychologickou podobiznu a přihlíží i ke vztahu k Nerudovi, podle dopisů, jejichž otištění vzbudilo značnou literaturu časopiseckou (z ní důležitý článek F. X. Šaldův v 306. a 311. č. »Nár. listů« 1911 a stať v »Přehledu« 1912, str. 864). Arne Novák rozebral dopodrobna též »Skaláka« v »Podobiznách žen« 1918, Fl. Kleinschnitzová vyložila její náboženské postavy z lidu v List. filolog. 1919.

Obsáhlému a mohutnému dílu Kar. Světlé, jehož obdivovatelé byli Jan Neruda i Julius Zeyer, Svatopluk Čech i Jaroslav Vrchlický, nedostalo se v době její tvůrčí síly ani žáků, ani pokračovatelů: snad jen A. Staška a Z. Podlipskou bylo by lze k nim řaditi. Vše, co v románovém umění K. Světlé jest romantické, heroické neb syntetické a freskové, pozbylo u pozdějších pokolení váhy a porozumění. Za to rysy, vybočující v jejich pracích ještědských z literárního programu romantického, staly se inspiračním vznětem pro české realisty, zahlobané do studia lidové povahy: podivuhodný smysl pro rázovitost postav z lidu, vzácné porozumění duši kmenové a svěží dar vyvolávatí kulturní byt zachovalého českého venkova. V tom ve všem stala se Světlá v létech, kdy se trvale odmlčela, účastnicí dalšího vývoje české prósy románové.

Dramatické básnictví doby Hálkovy a Nerudovy.

Pokusy o zřízení samostatného velkého českého divadla, jež od r. 1845 se za vedení Riegrova hlásily a r. 1850 vyvrcholily v ustavení »Sboru pro zřízení českého divadla«, utuchly v tuhé reakci 50. let, a tak české hry nalézaly i na dále dvakráte v týdni útulek v stále německém Zemském stavovském divadle. Teprve v květnu r. 1862 počato se stavbou t. zv. Prozatímního divadla na Františkově nábřeží v Praze, a po ukončení stavby zahájena česká představení Hálkovým »Králem Vukašínem« dne 18. listopadu 1862; původně hrálo se třikráte týdně, teprve od března 1864 každodenně. Od r. 1865 »Sbor pro zřízení českého divadla«, nespokojuje se již ani zvýšením a osamostatněním českého podílu na divadle stavovském ani Prozatímním, probouzel ve veřejnosti zájem o velké krásné české divadlo zemské, uspořádal mohutné sbírky s heslem »Národ sobě«, takže za všeobecného nadšení dne 16. května 1868 položen základní kámen k »Národním divadlu«, jež však dokončeno až r. 1881, takže dne 14. června 1881 mohlo býti pořádáno na scéně, potud nehotové, první představení. Brzy na to dne 12. srpna 1881 požár shlél no-

vostavbu, než bezpříkladnou obětavostí národní obnovy sbírky, hned na to přikročeno k nové stavbě, a dne 18. listopadu 1883 nynější »Národní divadlo« odevzdáno svému účelu. Takto vlastním dějištěm dramatického rozvoje českého v době Hálkové a Nerudově bylo jeviště »Prozatímního divadla«, částečně však i Stavovské divadlo zemské, s nímž české drama spojovaly hojné svazky literární i herecké, zejména když při zemském divadle působili čeští dramaturgové, Gustav Pflieger Moravský a Pavel Švanda ze Semčic (1825—1891), onen vynikající spisovatel, tento výborný praktik divadelní.

Herecké umění v tomto období vyvíjelo se dílem z domácích tradic životních i literárních, dílem za vlivu ciziny; v onom případě pronikaly živly naivně realistické, bezprostřední přimknutí se k modelům lidovým, čerpání ze životní skutečnosti, v tomto pak jevila se mocná závislost na básnickém umění, sklon k idealisaci a stilisování, záliba pro klasický konturn a romantickou deklamaci, napodobení německých hereckých individualit. Zástupcové prvního směru, vyšedší namnoze z kruhů řemeslnických, vychovali se na genrových postavách, lidových výjevech, jadrném humoru, prstonárodních her Tylových a Klicperových a družili se přímo k rázovitým výkonným umělcům, pozůstavším z doby předbřeznové, k Janu Kaškovi (1810—1869), Magdaléně Hynkové (1815—1883), Elišce Peškové (1833—1895). Mezi jejich následovníky vynikli zvláště Jindřich Mošna (1837—1911), Josef Frankovský (1840—1901) a Marie Ryšavá (1831—1912). Druhý směr rázu spíše kosmopolitického dbal v první řadě o literární interpretaci divadelních her a postav, dával přednost absolutnímu umění deklamáčnímu před podrobnou charakteristikou, vytvářel figury více podle vzorů klasického umění než podle skutečných postav, a mohl býti proto zastupován umělci vysokého vzdělání, vytříbeného vkusu, namnoze i vycházejících z cizích jevišť. Geniálním nositelem těchto uměleckých ideálů byl velký interpret demonických postav u Shakespeara. Schillera. Goetha, Josef Jiří Kolar se svou chotí Annou Manetínskou-Kolarovou (1817—1882); pak patetik Karel Šimanovský (1826—1904) a tragédka idealistického vzletu Otilie Sklenářová-Malá (1844—1912). Přechod k realističtějšímu slohu hereckému, vhodnému jmenovitě ve hrách salonních, tvořil umělci, kteří svůj talent plně rozvili až na prknech »Národního divadla«, Jakub Seifert (1846—1919), Jiří Bittner (1846—1904), Julie Šamberková (1847—1892) a Maruška Bittnerová (1854—1897); poslední tři působili dlouho za hranicemi. Bratřec J. J. Kolarův František Kolar (1830—1895) byl umělec jemně veseloherní kultury a šťastný režisér.

Tento přechod od dramatu klasického a romantického k divadlu moderně konverzačnímu, k činohře mravoličné, k zápletkové komedii, k salonní hře intrikové, jeví se i v

literatuře dramatické a jest podmíněn změnou cizích dramatických vlivů. Pro tragédii jeví se vedle Schillera hlavním vzorem Shakespeare, v celém tomto období uctíváný a napodobený. Hlavním literárním podnikem doby přechodní byl překlad »Dramatických děl Williama Shakespeara« pořizený Maticí českou (1854—1872), na němž spolupracovali J. J. Kolar (4 kusy), J. Čejka (4 kusy), František Doucha (9 kusy), Ladislav Čelakovský mladší (4 kusy) a J. Malý (11 kusy); některá dramata otištěna z překladů dříve vzniklých; J. J. Kolar postihl ve svých překladech dramatický spád a výraznou dikci, J. R. Čejka si vedl nejméně, Fr. Doucha prokázal značný vkus básnický. Dodatkem k němu vyšla studie J. Malého »W. Shakespeare a jeho díla« (1872), založená na badání německém. Shakespeareova dramata nejčastěji hrána, a jejich postavy staly se pro své představitele právě nejcharakterističtějšími. Básníci dramatičtí, od J. J. Kolaru přes J. V. Friče a G. Pflagra Moravského až k Hálkovi, napodobili jeho techniku i charakteristiku. Z divadelních kritiků, kteří s pochopením provázeli hry shakespearové, vynikl F. B. Mikovec a J. Neruda: do psychologie Shakespeareových postav se ponořili K. Šmídek a V. B. Nebeský. Velkou oslavou 300. narozenin Shakespeareových r. 1864 přihlásili se mladší spisovatelé, shromáždění v »Umělecké besedě«, pod jeho prapor.

Leč vedle něho a proti němu hlásily se i vzory jiné. Již r. 1867 napsal Neruda v kritické stati »Moderní člověk a umění« příznačná slova: »Díváme se sice na Shakespeary, ale socialističtí Feuilletové jsou nám milejší«, jimiž, přes nešťastnou volbu charakteristického určení pro zástupce moderního divadla francouzského, jasně vyjádřil zálibu pro francouzskou činohru a zároveň vytkl společenskou tendenci za důvod této záliby. Když pak v 70 letech Pflöger, Jeřábek, Zákrejs a Vlček ostře vstoupili proti »mravní hnilobě« francouzského divadla, Neruda postavil se proti nim. Francouzské divadlo poromantické, dobyvši si záhy českého jeviště, vstupovalo k nám svými nejrůznějšími představiteli: obratný technik důmyslné, leč prázdné intrikové veselohry Scribe byl právě tak překládán, hrán, obdivován, napodoben jako oba přísní moralisté měšťáckého světa francouzského E. Augier a Al. Dumas ml., i jako rozpoutaný fraškář Labiche. Vliv všech jich jeví se, elegantnější a lehčí technikou, svižnějším a obratnějším dialogem, přesnějším studiem měšťáckého prostředí, sklonem k moralisování v rámci uznaného řádu společenského. Pflöger, Jeřábek, Zákrejs, Bozděch, Guldener náleží k jejich škole.

Přes všeobecný mohutný zájem o divadlo, nebyla dramatická činnost tohoto období zvláště bohatá; kromě J. J. Kolaru, jehož působnost spadá částečně již do periody předcházející, viděli jen Fr. V. Jeřábek a E. Bozděch na scéně

svoje výlučné působíště. Neruda, který dosáhl jako dramatik skrovných úspěchů, odmlčel se záhy, v Hálkově činnosti zaujímá básnění tragédií jen šestiletou epizodu; Vlček došti brzy uchýlil se od divadla k románu; Smilovského divadelní hry mají význam jen podružný. Proto převládaly překlady, hlavně z němčiny a francouzštiny nejen na jevišti, nýbrž i v tehdejších sbírkách divadelních her »Divadelní bibliotéce« (od 1852 doposud), »Výboru spisů dramatických« (1866—1872), v »Divadelním světě« (1872—1876) a v »Divadelním ochotníku« (od 1861 doposud).

Nejmohutnější divadelní osobností tohoto období byl *Josef Jiří Kolar* (1812—1896). Narodiv se 9. února 1812 v Praze, studoval nejprve filosofii a medicinu a stal se pak vychovatelem v Uhřích a taktó vykonal cesty po Německu, Francii a Turecku. Když se navrátil do Čech, získán byl Tylem pro divadelní dráhu a působil nejprve 1837—1842 jako ochotník českého divadla, pak pod Stögrem 1842—1846 jako herec stavovského divadla zemského, při jehož českých hrách účinkoval v l. 1847—1863, v následujícím třiletí se českých her stranil. Činně po boku A. Smetany a A. Springra zasáhl do revolučního hnutí r. 1848. V l. 1866—1873 účastnil se jako vrchní režisér a přední herec zemské scény představení českých i německých; odešel r. 1873 na odpočinek, vystupoval občas na Národním divadle. Kolar byl největší hereckou osobností pražskou své doby: měl mohutnou postavu, rázovitou fysiognomii, mocný hlas; kreslil vášnivé, démonické a výsměšné povahy ve velkých obrysech; ztělesňoval nevyrovnatelně zvláště nadprůměrné postavy Shakespearovy; oslňoval, kde chrllil jízlivý sarkasmus a kde tragično přelával v grotesku. Při tom byl podporován obsáhlou sčtetlostí v západoevropském písemnictví klasickém i romantickém, znalostí četných jazyků, uměleckým, zvláště hudebním vzděláním, takže pronikal díla dramatická až na dno. Zemřel jako kmet 83letý v Praze dne 31. ledna 1896.

Kolar vstoupil do literatury české r. 1837 úryvky z uměleckého románu »Hudební idealistové« v »Čes. všele«, skoro současně pokusil se jako spisovatel německý. Zčástky Kolarovy zřetelně ukazují k německé romantice. Ve filosofii přilnul za vlivu Aug. Smetany k učení Hegelovu, pro něž střetl se též s Havlíčkem. Básnicky přiklonil se k E. T. A. Hoffmannovi a k Jeanu Paulovi, přijav od onoho divokou fantastičnost pomíšenou s rozumovostí chladně vypočítavou, strašidelné efekty a dravý humor, kult svrchovanosti básnické a odpor k sošáckému světu — slovem ironii romantickou; od onoho pak neklid v citovosti, rozmarnost ve stavbě, chlubné polyhistorství a překotnost episod. To prokázal ve čtyřech pracích, shrnutých jako »Sebraná romány« (1854—1861): »Libuše v Americe«, »Praž-

ská čarodějnice», «Malíř Rainer» a «Cesty života». Druhá a třetí z těchto povídek zahajuje řadu historických obrazů Kolarových, dovršených románem z doby Rudolfa II. «Pekla splozenci» (1862): Kolar tu nedbá ani velkých časových hnutí ani teplého koloritu dobového, nýbrž stará se všude především o historickou burlesku a o sugestivní náladu; to jeví se také v obou svazcích «V staré Praze» (1888) a «Světém bludů» (1889), proplétajících kulturní malbu a skizy povídkové. Poslední výpravná práce Kolarova, umělecký román z doby přítomné «Muzikanti čili Dábel ve fraku» (1867) připíná se těsně k povídkové jeho prvotině a zastírá podivínský děj nekonečnými episodami i neúměrnými úvahami filosofickými a estetickými. Jako prosaik Kolar rád útočil buď v přímé polemice neb rozmarné satire na své literární odpůrce, jichž měl bez počtu; zvláště si je bral na mušku v «Povídačkách veselého studenta s červenou karkulkou» (ve «Včele» 1850) a v duchaplných feuilletonech, podepisovaných značkou Medardus, s níž uveřejňoval i úvahy žurnalistické a cenné posudky hudební. Zde všude poznáváme lidskou povahu Kolarovu: jeho bezmezně sebevědomí, bagatelisující čtenáře i kritiku; jeho sklon k jízlivému posměchu; jeho odvahu mystifikovati okolí a tropiti si z něho šašky. Opožděné «Básně» (1879), které vyčerpávají se křivolakými nápady a hranatou neomalenoostí, obrážejí tyto rysy ve světle nejméně příznivém.

Jeviště, na kterém po léta vítězil Kolar herec, ovládal i Kolar dramatik. Hlavní význam mají jeho truchlohry historické, v nichž výjev za výjevem se hlásí epigon divadla Shakespearova a poshakespearovského; tragičnost promítá se smělým patosem; postavy převyšující životní průměr zmitány jsou drtivou vášnivostí; do temného děsu mísí se bezuzdný humor; bohatá řeč přeplněná sukovitostí a vtipem, jest dílem mocné obrazotvornosti a svrchované bravury. V působivých až křiklavých obrazech provázených hlučnou výmluvností odehrávají se tu zápasy panovačných a divokých osobností s osudem, a na tento individualistický rozpor spojený zpravidla se zápletkami úkladů a lásky, svádí Kolar historické dění, v němž nepostřehuje hlubších sil a složitějších myšlenek. Ale nebyl to tvůrčí básník původní invence, jenž klidil vlastně ve hrách Kolarových vítězství nýbrž důkladný znalec divadla; ten místo psychologických povahokresb tvořil vděčné herecké úlohy a vnitřní tragiku situací nahrazoval působivostí velkých scén. Jako v románech zanedbával Kolar i ve hrách dějinnou přesnost a jemnější zbarvení kulturní, zacházeje velmi libovolně s historickými svými pomůckami. Již Kolarovi současníci, mezi nimi zvláště V Hálek, vytýkali jeho tragédiím nepůvodnost a to netoliko ve volbě hlavní fabule, ale i v jednotlivých výjevech, přejímaných ze Shakespeara, Schil-

lera a jinde, a důkazy takové závislosti látkové i formální byly později rozmnoženy skoro pro všechna díla Kolarova. Tak zakládá se »Monika« (1846, přeprac. 1853), tragédie z počátku války třicetileté, na Byronově »Wernerovi«; »Žižkova smrt« (1850), ohlas to revolučních ideí r. 1848 bez jakéhokoliv pochopení doby husitské, čerpá plnými rukama ze »Žižky«, Schubertova a Schillerovy »Panny Orleánské«; »Magelóna« (1852) s látkou z Rudolfova věku vzala fabuli z povídky Wachsmuthovy a jednotlivosti z historií Shakespearových; nejlepší drama Kolarovo, kde se pokusil o dobový kolorit i v dikci, tragédie českého žida s exekucí Staroměstskou v pozadí »Pražský žid« (1871), vzniklo sice podle starší Kolarovy povídky »Pražská čarodějnice«, ale ta jest opět ohlasem Wachsmanna; na pobělohorskou tragedii »Smířičtí« (1882) působil Stroupežnický »Černými dušemi«, a málo původní jsou i tři poslední hry Kolarovy »Primator« (1883) z doby Jagejlovců, »Královna Barbora« (1884) z období Poděbradova a »Mistr Jeroným« (1886) z věku Václava IV.

Veselohry Kolárovy zabíhají často v nevkusné fraškovitosti a nemají jemnějších rysů ani v povahokresbě ani v náladě. Pro spisovatele jsou z nich příznačny obě komedie historické »Mravenci« (1869, původně »Číslo 76« r. 1848), kde Kolar zdramatisoval svůj obrázek z měšťanské a umělecké Prahy barokní »Malíř Rainer« a burleskní výjev z pražského rokoka seskupeného kolem Mozarta »Umrličí hlava« (1884). Významu nemají scénické šprýmy »Tři faraonové« (1867), »Dejte mi čamaru« a »Dáblova legenda« (1891).

Velké lovesné kulturní zásluhy Kolar si získal svými překlady klasického romantického dramatu anglického a německého, ačkoliv si vždy osoboval právo volného pabásnění, nahodilých vsuvek, stilisace co nejbaroknější; části patetické a burleskní dařily se mu lépe než místa lyrická a důvěrná. Byl z prvních našich překladatelů Shakespeara, jež jal se překládati již r. 1839 a z něhož vydal tiskem v češtině »Hamleta« (1855), »Kupce Benátského« (1859), »Macbetha« (1868) a »Zkrocení zlé ženy« (1872). Skvělým dílem jazykové virtuosity a smělé lipovůle jest přebásnění 1. dílu, Goethova »Fausta« (1855, vydán 1863); z Goetha přeložil ještě »Götze z Berlichingu«, »Egmonta«; ze Schillera »Loupežníky«, »Úklady a lásku« a postupně vl. 1840—1862 celou trilogii »Valdštýnovu«. Některé z překladů Kolarových nevyšly tiskem, jiné na př. převody kusů Mosenthalových, Brachvogelových a Laubových byly jen zběžnou prací pro divadelní potřebu.

Souboru Kolarových děl není, »Dramatická díla« (1886—1887) obsahují jen tři pozdní tragedie. O Kolarovi životopisně a povahopisně Arbes v »Galerii čes. herectva« (S. sp.

sv. XXXVI), kriticky Jar. Kamper v »Obzoru lit. a uměl. 1902 se zvl. zřetelem k historické věrnosti a látkové původnosti; o mladistvé próse Jar. Vlček v »Nových kapitolách« 1912; kritický profil Ot. Fischera »K dramatu« 1919.

Josef Jiří Kolar věkem, smýšlením, uměleckými zásadami, literárními vzory i formou jest vlastně pozdní romantik a vymyká se období Nerudovu a Hálkovu. Ale neze ho vyjmouti z obrazu dramatického života oné perrody byl tehdy největší divadelní postavou vůbec a ztělesnil nejskvěleji kult Shakespeara pro tuto skupinu význačný.

Po Shakespearových stopách s větším menším zdarem kráčeli v historických truchlohách vlasteneckého vzletu a romantické stavby F. B. Mikovec, J. V. Frič, G. Pflieger Moravský, V. Hálek, V. Vlček, Fr. Zákrejs (v. výše); jako v historické povídce soudobé ozývají se i zde časové směry a politické tužby. Prvním českým shakespeareovcem s pravým smyslem divadelním byl vedle J. J. Kolar *Ferdinand Břetislav Mikovec* (1826—1862), horlivý starožitník a jemný dějepisec umění, jenž jako redaktor »Lumíra« (v. v.) význačně působil v literární organizaci v době reakční. Jako soustavný a přísný kritik bojoval pro zvýšení úrovně českého divadla a pro pochopení tragédií Shakespearových, jako básník ukázal v tragédii »Záhube rodu Přemyslovského« (1851) a v »Dimitriji Ivanovu« (1856, s použitím Schillerova zlomku) netoliko dar výrazné mluvy básnické, ale i pravý dramatický smysl pro tragické situace.

Mnohem příznačnější pro toto období jsou společenská dramata buď mravoličná neb zápletková, která v duchu tehdejší produkce německé a francouzské řeší dějem vybraným z měšťanské společnosti a dialogem vybroušeným na cizích vzorech některou tési dotýkající se sociálního řádu neb veřejné mravnosti, při čemž však větší důraz spočívá na umělé zápletky. na důmyslně vyhledaných situacích, na hře intrik a na pastech náhod, než na promyšlené dušmalbě postav, na pevně pojaté dramatické idej. Význam těchto čínoher nebyl vlastně čistě umělecký, neboť ve formě spokojovali se jejich auktoři většinou pouhými vněšnostmi, nýbrž spíše společensko-literární: jejich náměty otevřely novou oblast českému umění divadelnímu, které dotud se omezovalo na stavy privilegované a na dějinnou minulost, učinily je orgánem mravního a sociálního soudu, postavily je do služeb veřejných otázek; i bylo to v jádře totéž, co vykonala tehdejší česká novela společenská, o níž pracovali dilem a tíž spisovatelé (na př. G. Pflieger Moravský, F. Zákrejs, A. V. Šmilovský). Převaha živlu intrikového a situačních zápletek vnášela se do těchto her sama sebou komičnost a rozmarnou náhodnost, a tak s větším štěstím a četnějším počtu než vážná dramata pěstovali tehdejší básníci francouzské školy veselohry, hlavně po způsobu

tenkrátě přeceňovaného Scriba. Toho jsou dokladem i oba přední dramatikové F. V. Jeřábek a Em. Bozděch.

František Věnceslav Jeřábek (1836—1893) byl rodák sobotecký a profesor Vyšší dívčí školy v Praze. Vedle sociální hry ze života továrního »Služebník svého pána« (1870) a vedle dvou historických tragédií »Syn člověka« (1877) z dob pruských válek a »Závist« (1884) z doby Jiřího z Poděbrad — (dramatických svých prvotín z r. 1859. »Hana aneb Smíření Přemyslovců s Vršovci« a »Svatoptuk aneb Záhuba rodu Vršovského« Jeřábek tiskem nevydal) — napsal řadu vtipných veseloher »Veselohra« (1862), »Cesty veřejného mínění« (1866). »Tři doby země české v Komárově« (1867), »Zde je žebrota zapověděna« (1870) a »Kterak sláva omrzí« (1887), s pseudonymem Josef Souček). Po smrti vyšlo dramatické zpracování sensačního románu anglického »Magdalena našeho věku« (1897). (Soubor Jeřábkových dramát vyšel v »Nár. bibliot.« 1883). Jeřábkův básnický význam spočívá v odvaze a v bystrosti, s níž uvedl do českého dramatu složitou moderní skutečnost společenskou. Zabodnuv do ní svůj pronikavý pohled, obrácený vždy k čistému lidství, nalezl tu především řadu nových, zajímavých, někdy i typických povah, a to nejen rázu groteskně komického, který proniká v jeho nejlepší rušné a vtipné veselohře »Cesty veřejného mínění«, ale i figur tragických, jakou jest především velce myšlený Václav Budil, hrdina Jeřábkova hlavního díla, »Služebník svého pána«. Na, tomto typu tvůrce a vynálezce převyšujícího průměr« ukázal Jeřábek, kam by byl tak rád dospěl: k dramatisování konfliktů daných společenskými krisemi čistě moderními a k řešení složitých problémů (zde poměru kapitalisty a dělnictva). Vše zůstalo nadhozeno, byť v této směle hře skutečně tragicky a básnicky leč snaha po zevní efektnosti, chabá motivace náhodou a intrikou, užívání schémat v charakteristice i v stavbě situací, románová konstruovanost a sentimentálnost, mařilo velikost. Jeřábek uměl dobře uhodnouti, kde leží problémy, avšak nedovedl jich luštití; tím trpí hlavně jeho nevěšdní historické hry »Syn člověka« a »Závist«, kde nad to necítil se Jeřábek volným v dějním ovzduší. Jeřábek byl duch všeobecně a jemně vzdělaný, obratný a umělý formalista, náležel k nejlepším žurnalistům staročeské strany, psal výborné kritiky divadelní a jeho málo samostatná literárně historická studie »Stará doba romantického básnictví« (1883) náleží k nemnohým našim starším pokusům o literární dějiny srovnávací. (O F. V. Jeřábkově psal v »Osvětě« 1893 J. L. Turnovský, pronikavý rozbor některých hlavních děl podalí Durdík v »Kritice«, F. X. Šalda v »Rozhledech« 1894 a Ot. Fischer »K dramatu« 1919).

Emanuel Bozděch (1841—1889), rodilý Pražan, byl postava záhadná. Volný spisovatel a řízný kritik divadelní, neupoutaný většinu života k pevnému povolání — jenom krátkou dobu byl vychovatelem a později dramaturgem — kolísal dočasně mezi českou a německou literaturou, mezi dramatickým tvořením a divadelní kritikou, neplnil pozdějšími díly velikých nadějí, vzbuzených první tragédií a veselohrou, trpěl v nesplněné ctižádosti, v hněvu nad obviněním, jakoby byl plagiátorem, v trapné chorobě, až zmizel beze stopy, učiniv sám konec svému neutěšenému osamělému životu. Kromě šesti »*Novelek*« (1877, nově vyd. K. Šípek ve Svět. knih. 1914 s charakteristikou B.) psaných s lehkou elegancí na základě bystrého pozorování pražské společnosti a panských sídel českého venkova, byl Bozděch výlučně spisovatel dramatický, jehož komedie »*Z doby kotillionův*« r. 1867 a truchlohra »*Baron Goertz*« r. 1868 značily největší divadelní úspěchy Prozatímního divadla. Ovládaje s neobyčejnou jistotou a s překvapující lehkostí studené kombinační techniku Scribovu a vybroušenou salonní konversací francouzskou, se vzácnou hospodárností a s účinnou ušlechtilostí, sestilisoval šťastně do formy veselohry situační a zápletkové dobu rokokovou, empirové období Napoleonovo a dobrodružný svět dvora Rudolfova; velké události dějinné vykládal si ironicky malými příčinami z milostného a intrikového zákulisí dvorského a diplomatického. Pouze v tragedii ctižádosti ze švédských dějin XVIII. stol. »*Baronu Goertzovi*« (1871) učinil zdařilý náběh k truchlohrě charakterní a dosáhl z důvodů stejně politických i uměleckých, hlučného vítězství. Za života Bozděchova byly provozovány z jeho veseloher rokoková komedie »*Z doby kotillionův*« (1872), »*Z kouška státníkova*« kde ústy Kaunicovými u dvora Marie Terezie břitce objasnil svůj program politický (1874); »*Světa pán v županu*« (1876) censurou zakázáno předvedení »*Dobrodruhův*« z období Rudolfova (1899); v pozůstalosti nalezeny a posmrtně vydány komedie »*Generál bez vojska*« (1889) a dvě slabší veselohry s náměty moderními »*Spoutání*« (1889) a »*Náramek*« (O E. Bozděchovi psali: Jos. Durdík v *Kritice* 1874 [nadšený rozbor prvních dramát], J. Vrchlický ve »*Studiih a podobiznách*« 1892, J. Kamper v »*Co měsíc dal*« 1905 a ve »*Věstníku čes. profes.* 1907, Ot. Fischer v knize »*O drama*« 1919; osobní vzpomínky v Štolbově knize »*Z mých panětí*« (1907); o skonu a povaze J. Löwenbach v »*Cestě*« 1919.)

O ostatních dramatických této skupiny, jichž význam tkví jinde, tak o A. V. Šmilovském a Fr. Zákrejsovi, pojednáno jest na svých místech; výlučně dramatické produkci věnoval se plzeňský notář *Bernard Guldener* (1836—1877), auktor karthaginské tragédie »*Sofonisba*« (1875). podnícené četbou Geiblovy truchlohry o téže působivé látce, a dvou her spo-

lečenských »Had v růžích« a »Katastrofy dlouhé chvíle« (obě vydány teprve r. 1895).

Z početné tehdejší žně veseloherní měly jen nečetné komédie cenu literární, a většina jich jest zapomenuta. Psali je kromě dramatiků právě obšírněji probraných jinde uvedení spisovatelé J. V. Frič, B. Janda Cidlinský, J. Neruda, G. Pflieger Morařský, K. Sabina, J. J. Stankovský, A. V. Šmilovský, J. L. Turnovský, V. Vlček, Josef Wenzig, Fr. Zákřejs. Největší úspěch však měl svými fraškami vynikající herec Národního divadla, *František Ferdinand Šamberk* (1839—1904). Z jeho hojných frašek, překypujících neodolatelnou komikou směšných situací, pitvorně žertovných postavíček vybraných ze skutečnosti, výstředně vtipných nápadů, posud bývají hrány »Blázinec v prvním poschodí« (1867), »Rodinná vojna« (1881), »Jedenácté přikázání« (1882), »Palackého třída č. 27« (1884), »Era Kubánková« (1886), »Kulatý svět« (1895); pak t. zv. lidové hry, sentimentálně popularisující dvě protichůdné postavy našeho obrození, »Josef Kajetán Tyl« (1882) a »Karel Havlíček Borovský« (1883). —

Ačkoliv jako dramatičtí spisovatelé nemají významu, zasluhují dva literáti, kteří celý svůj život věnovali divadlu, zvláštní zmínky v této kapitole. Jsou to:

Josef Jiří Stankovský (1844—1879), nějakou dobu ředitel kočující společnosti herecké, pracoval pro divadlo jako překladatel německých, francouzských a španělských kusů, jako pořadatel a upravovatel operních textů, jako pisatel veseloher »Hej Slované« (1867), »Literární nádeníci« (1867), »Do zbraně!« (1867), »Božena od Klicpery« (1868), »O Sylvestru« (1868), »Krakonoš« (1871) a »Malý král« (1881, posmrtně), jako básník sardouovské dějinné truchlohy z povstání holandského »Žebráci« (1872) a pořadatel »Divadelního slovníka« (1876), »Kroniky divadla v Čechách« (1881, dokončil J. L. Turnovský). Oslavě českého divadeltví na sklonku XVIII. věku slouží nejlepší jeho román »Vlastencové z Boudy« (1878), divadelní svět líčí i jiný román »O slávě herecké« (1879); jeho historické povídky jsou »Maximilián Rumpal, prachatický primátor« (1875), »Král a biskup« (1875) a »Dobrodruzi« (1880). Většina jeho novelistiky — vykazuje i maloměstský genre na př. »Milovský reformátor« (1878) — ceny nemá. (Výpr. spisy ve II. dílech r. 1897; většina jeho historické beletrie znovu od r. 1909 otištěna v Topičově »Sborníku«.)

Josef Ladislav Turnovský (1838—1901), v mladších letech herec, ředitel kočující společnosti, pak novinář, auctor bezvýznamné veselo hry »Starí blázni« (1874) a překladatel nesčíslných dramát, podal v četných causeriích vzpomínkového rázu, na př. »Z potulného života hereckého« (1882), »Z naší doby« (1884), »Paměti staré-

ho vlastence« (1900), i v literárně dějepisných pracích, týkajících se kromě Rubeše hlavně »Života a působení J. K. Tyla« (1881, nově zprac. 1892), cenné příspěvky k dějinám českého divadelnictví, jehož speciálním historikem se ukázal i řadou drobných statí časopiseckých a slovníkářských. Bez významu jsou jeho »Povídky a humoresky« (1883) a »Kresby« (1887). —

Také nejsoustavnější a teoreticky nejprohloubenější divadelní kritik tohoto období, *Josef Durdík*, jenž kritikou rázu revuálního doplňoval posudky denních listů, psané Hálkem, Nerudou, Pflegrem a Jeřábkem, složil dvě tragedie povahy spíše knižní, »Stanislava a Ludmilu« (1881) z dějin předhusitských a »Karthaginku« (1882), téhož námětu jako »Sofonisba« Guldenerova.

Filosofie, estetika a kritika v letech 60.—80. Literatura pedagogická a školská.

Od rozhodného vystoupení Čuprova ve prospěch Herbartova učení r. 1847 stal se v Čechách na místě dotud převládajících idealistických škol německých Herbartův realismus vůdčím filosofickým směrem a metodou. Ježto vláda mu přála, škola jej hlásala, německé vysoké učení pražské jej rovněž propagovalo, pronikal vždy více a více; postupně pak na místo orthodoxního vykládání a tlumočení myšlenek mistrových, na něž se obmezuje skoro výhradně činnost prvního českého hlasatele Herbartova s katedry univerzitní *Josefa Dasticha*, nastoupilo volné pokračování v Herbartově duchu a prohlubování jeho nauky i v oborech, v kterých on sám soustavy nevypracoval.*) Obdobně s pražským německým estetikem R. Zimmermannem vytvořil český myslitel *Josef Durdík*, duch formální rázovitosti a jemného uměleckého smyslu, svůj systém krasovědný podal, jsa vyzbrojen četnými a bohatými poznatky naukovými, vlastní třídění věd; napsal v duchu Herbartově cenná díla dějepisně filosofická a působil vlivně i na rozvoj slovesnosti a na vytržení jazyka. Později však prohloubil formalistickou estetiku novými poznatky exaktních věd a moderními výsledky empirického zkoumání *O. Hostinský*,

*) Herbartovi (1776—1841) věnována velmi obsáhlá a všestranná literatura česká, jež předčí nad veškeré mimoněmecké práce o gotinském filosofu a pedagogu. Do dějin filosofie novověké zařadil jej J. Durdík, kterýž (1876 a 1886) a s E. Makovičkou (1880) populárně vyložil jeho soustavu. Jeho význam pedagogický osvětlil Petr Durdík (1880) a šířeji G. A. Lindner (1881) vztahy Herbartovy k matematice rozebrali Jan Plašil (1883) a Václav Ptáček (1887) o poměru Herbartově ke Kantovi psali Ignác Kadlec (1888) a Jan Pražák (1892), souvislost jeho s J. Stuartem Millem prozkoumal F. Čáda (1894).

jehož hlavní činnost náleží již do období pozdějšího. K literárnímu a zejména divadelnímu teoretikovi Josefu Durdíkovi, k hudebnímu, především opernímu teoretikovi O. Hostinskému druží se jako třetí estetik *Míroslav Tyrš*, teoretik umění výtvarných, jenž soustavným studiem řecké plastiky a řeckého umění pohybového dospěl helenského ideálu tělesné i duševní rovnováhy a jako zakladatel hnutí sokolského učinil si cílem vychovati národ k tělesné kráse a mužné zdatnosti. I neztrácí se nižádný z českých estetiků v neživotné abstrakci, ba každý z nich zápasí za určitou velkou ideu neb jejího mohutného představitele; Durdík za Byrona, Hostinský za reformu Wagnerovu a Smetanovu v opeře, Tyrš za myšlenku sokolskou. Kromě Herbarta zasahá v tomto období k nám z německé filosofie pouze učení Schopenhauerovo, jehož prvními vykladači jsou Fr. Čupr, M. Tyrš a K. Šmídek; na Durdíka a Tyrše působily též názory Darwinovy. Vedle krasovědy nalezla také etika mezi českými herbartovci samorostlého významného pěstitelce, jest jím pedagog *Gustav Alois Lindner*, jenž doplňuje nauku Herbartovu prvky z Darwinova a Spencera a opíraje se o vzácnou zkušenost psychologickou, vytvořil nauku společenskou a vychovatelství; vedle něho i E. Makovička přechází k filosofickému pozitivismu. Daleko menší měrou byl filosofickým východiskem také Tomáš Akvinský, jehož podle tradice církevní a rozkazu papežského přidržovali se někteří myslitelé katoličtí (viz o nich v období násl.).

České filosofické výklady v duchu Herbartově zahájil na universitě

Josef Dastich (1835—1870), od r. 1861 docent, od r. 1866 mimořádný profesor na pražské universitě. Jeho průpravné studie náležely psychofysice směru Helmholtzova, jeho samostatné práce psychologii a všeobecné etice; mnoho práce věnoval propracování filosofické a propedeutické látky pro školy. Kromě četných německých statí a kritik napsal česky: psychologická pojednání pro »Krok« 1865 a 1866 a pro ČČM. 1861; etické dílo rozvíjející Herbarta, »Základové praktické filosofie ve smyslu všeobecné etiky« (1863); historickou studii »Rozbor filosofických názorů Tómy ze Štítného« (1862); školské učebnice s průpravou do filosofie vůbec »Logika« (1867), »Psychologie s úvodem do filosofie« (1867); úvod do filosofie nově r. 1912 ve »Chvilkách« vydal G. Zába. (Viz stať A. Tilleho v »Květech« 1870 a Tillovu korespondenci s Dastichem v »Č. myslí« 1906 a 1908.) Později vydání Dastichovy »Logiky«, jež se stala učebnicí středškolskou, upravil a doplnil matematik *Václav Janděčka* (1820—1897).

Nástupcem Dastichovým na universitě i v učení byl

Josef Durdík (1837—1902). Narodil se dne 15. října 1837 v Hořicích, vystudovav filosofii byl profesorem matemati-

ky na různých gymnasiích, r. 1869 se habilitoval, r. 1874 stal se mimořádným, po 6 letech řádným profesorem universitním, při rozdělení university přešel jako jeden z prvních profesorů na universitu českou, kdež vytrval do smrti, dne 30. června r. 1902.

Josef Durdík, jako matematický odborník, vyzbrojený hojnými poznatky přírodních věd, pokusil se nejprve sloučiti metafysiku Leibnitzovu se světovým názorem Newtonovým; leč pokus se nezdařil, a Durdík přimkl se těsně k Herbartovi, avšak jeho eklektický duch obohacoval nauku Herbartovu prvky, přijatými od Darwina, jindy však navracel se i ke Kantovi. Pro tento kolísavý eklekticism Durdík v metafysice významu nemá; za to výborným pracovníkem ukázal se ve třídění věd, v dějepisectví filosofie, v psychologii a jmenovitě v estetice; ani tu nebyl herbartovcem orthodoxním, hláse se na př. v krasovědě spíše ke krajnímu formalismu Zimmermannovu. Oba metafysické spisy Durdíkovy, »Leibnitz und Newton« (1869) a »Kant und Darwin« (psáno 1873—1876, vydáno z pozůstalosti ve »Sborníku Durdíkově« 1906), jsou německé. Svě třídění věd podal v statích »Architektonika věd« (v ČČM. 1874), »O pořadí nauk filosofických« (v »České škole« 1886), »O metafysice« (v »Kroku« 1887) a »Soustava filosofie« (psáno 1888—1892, z pozůst. vyd. v »Sborníku Durdíkově«). Dějinám filosofie věnoval soustavná díla: »Dějepisný nástin filosofie novověké« (1870), »Dějiny filosofie nejnovější« (1887), »Dějepisný nástin filosofie řecké« (1892, neúplné). K psychologii vztahují se kromě »Psychologie pro školu« (1872), dlouholeté to učebnice, i populárnější spisky, vzniklé z veřejných přednášek, jejichž Durdík byl mistrem, »O letorách« (1873), »Karakter« (187). Nejsoustavněji propracoval estetiku v dílech »Všeobecná estetika« (1875) a »Poetika jakožto estetika umění básnického« (1881; náčrtky k II. dílu, otišt. v »Čes. myslí« 1913.) Filosofická jeho díla doplňují dvě sbírky vědecko-filosofických úvah, »O pokroku přírodních věd« (1874) a »Rozpravy filosofické« (1876) a pak drobnější, samostatně vydané stati, prozrazující vznik z přednášek a cíl popularisační; »O významu nauky Herbartovy« (1876), »Tóma ze Štítného« (1879), »O filosofii a činnosti B. Bolzana« (1881), »O metodičnosti ve studiu filosofie« (1882), »O Kantově kritice čistého rozumu« (1882), »O modní filosofii naší doby« (1883), »Leibnitzova monadologie« (1884), »O pokroku mravnosti« (1884), »O významu nauky Descartesovy« (1897). Veškerá ta díla vynikají nejen obsahem, ale i formou, bylť Durdík šťastný, tvůrce českého názvosloví filosofického, mistr jasného klidného slohu, umělec elegant-

ního až strojeného výrazu: tento filosofický eklektik měl sklon ke stylu klasickému, jemuž však nebyl hotov obětovati svou preciosní osobnost.

Durdík souvisel co nejlépe s uměním literárním, především pak s dramatickým. Sám zbásnil kromě lyrickoepické skladby »Večere« (složena 1861—1872, vydána z pozůstalosti v »Sborníku Durdíkově«), obrážející jeho vlastní duševní postup od pesimismu k meliorismu, dvě historické tragedie »Stanislav a Ludmila« (1881) a »Karthagiňanka« (1882) a přeložil výtečně Byronova »Kain« (1871) a »Parisnu« (1879 v »Květech«); Byronovi věnoval vynikající studii »O poesii a povaze lorda Byrona« (1870). Vycházejí z krasovědy formalistické, Durdík posuzoval s dogmatickou přísností a s učeneckou objektivitou díla básnická, nešetřil ani osob ani mínění obecnostva; výběr těchto příkrých, ale pečlivě a učeně doložených posudků, z velké části dramaturgických, vydal v knize »Kritika, výbor úvah« (1874); k ní družil se bystrá v jádře, ale podivínská v důsledcích »Kallilogie, nauka o výslovnosti« (1872), obsahující také výborné pokyny pro herce. Durdík, jenž byl v kritice stoupencem klasicismu, soudil přísně o romantice a naprosto odmítal naturalismus; od apriorní soudící kritiky estetické nepovzněl se nikdy k vykládající kritice psychologické; ve své době byl však kritikem nejvýznamnějším. (Přehled Durdíkovy pozůstalosti podal v »Č. myslí« 1913 Ant. Papírník.) O Durdíkovi viz kromě Zábovy stati v »Památku Čes. Akad.« [v. níže] hlavně Sborník Durdíkův. Díl I. Vyd. Jednota filosofická 1906, jenž kromě uvedených otisků z pozůstalosti, obsahuje stati: Fr. Krejčí, O Durdíkově metafysice, Jar. Kamper, J. Durdík jako kritik a básník; pak stati O. Hostinského, Durdíkův význam literární a Fr. Čády, Příspěvky k Durdíkově filosofii, obě v »Č. myslí« 1903.

Herbartovo pevné přesvědčení, že v psychologii možno s úspěchem užívatí matematiky, došlo u nás, značného souhlasu a to tím více, že ne jeden z českých herbartovců byl matematikem z povolání (J. Dastich, J. Durdík, V. Šimerka, J. Plašil). Nejcenější práce v tomto směru podal Václav Šimerka (1819—1887), zprvu profesor matematiky v Č. Budějovicích, pak dlouholetý farář v Jenšovicích u Vys. Mýta. Většina děl Šimerkových náleží matematice a fysice a vydána byla německy (napsal i první českou vědeckou algebru pro školské potřeby), ale hlavní jeho práce »Síla přesvědčení« (1881) vyšla též česky; s přesným vědomím cíle a s bezpečnou metodou pokusil se Šimerka podrobiti pravidlům matematickým i zásady věrohodnosti poznatkové. V. Šimerka o »síle přesvědčení« nejen psal, nýbrž jako pravý mudrlec zvláštní svérázností povahové řídil statečnou silou, přesvědčení i svůj život navzdor vrchnostem světským a církevním. (O V. Šimerkově vědeckém vý-

znamu psal Aug. Pánek v »Čas. mat. fys. r. XVII. a o jeho povaze K. Adámek ve vzpomínkovém spisku 1909.)

Proti Durdíkovu aprioristickému stanovisku v krasovědě, přihlížel M. Tyrš ve svých výtvarných studiích, které založeny byly na důkladném poznání antiky, francouzské gotiky a vlašské renesance, spíše k historickým podmínkám vývojovým, při čemž stále vyšetřoval hodnoty umění pro zdraví společenské, odtud plynula u něho i myšlenka sokolská, které věnoval většinu svého života. Tyrš, vědecký pozitivista, vyšedší z německého idealismu, ale oplodněný vlivem Darwinovým a Tainovým, slučoval krasovědu s filosofií dějin, kterou budoval na ideji pokroku a národnosti.

Miroslav Tyrš (1832—1884) pěstoval záhy filosofii a psal filosofické stati do Riegrova Slovníku, byl však založením »Sokola« (r. 1862 s tchánem Jindřichem Fügnerem [1832—1865] a organizací českého tělocvičného hnutí odveden od prací vědeckých, habilitoval se pro dějiny umění výtvarného až do r. 1880 na technice, roku 1882 na universitě, kdež r. 1883 stal se mimořádným. Zásady své tělocvičně reformní shrnul Tyrš v »Základech tělocviku« (1872) »Hod olympický« (1868) ukazuje jeho poměr k národní gymnastice řecké; před tím již Tyrš stvořil a vydal české názvosloví tělocvičné: hojné stati, jež uložil jako redaktor v »Sokolu« (1871—1875) a »Sborníku Sokolském« (1865—1868) i s Tyršovými projevy veřejnými a příležitostnými, shrnují ve 2 sv. »Úvahy a řeči dra. M. Tyrše« (1894), 2 díly vydal J. Scheiner. Z teoretické estetiky a z umělecké výchovy napsal »O podmínkách zdaru a vývoje činnosti umělecké« (1873), »O zákonech komposice v umění výtvarném« (ve »Světozoru« 1873), »O prostředcích k povznesení našich poměrů uměleckých« (ve »Květech« (1879), »O zákonu konvergence při tvoření uměleckém« (tamže 1879). »O způsobu a významu ducha dějin výtvarných« (1881), jeho překladem Tainovy stati »O podstatě díla uměleckého« (1877) poprvé vstupuje k nám francouzská metoda sociologicko-krasovědná. Mezi jeho statemi z oboru výtvarných dějin — druží se k nim od r. 1871 i četné cenné kritiky ve »Světozoru«, »Osvětě« a »Nár. listech«, jimiž přispěl k ocenění Jar. Čermáka, J. Manesa, V. Brožíka a Jos. Myslbeka; kriticky probral uměleckou výzdobu Nár. divadla — vynikají »Laokoön, dílo doby římské« (1872), »O slohu gotickém« (1881) a »O významu studia dějin starého umění orientálního« (1883 v ČČM.); velké chystané »Dějiny výtvarných umění« zůstalo v náčrtku, v rukopise pak »Dějepisný úvod ve filosofii A. Schopenhauera«. Souhrn jeho kritik a statí vydala r. 1901 a 1912 ve 2 sv. jeho chof. spolupracovnice a pokračovatelka *Redáta Tyršová* (*1854) »Úvahy a pojednání M. Tyr-

še o umění výtvarném. Nejhlouběji zasáhl M. Tyrš do národního života stvořením myšlenky a organizace sokolské. V ní zpracoval národní romantiku německého tur-
nérství s řeckým úměrným a souladným ideálem řecké ka-
lokagathie; nespokojuje se mechanickou gymnastikou, tou-
žil po plném rozvoji veškerých životních sil mužných. Ale
co dodalo jeho koncepci takového rozšíření, bylo šťastné
zužitkování současného vlasteneckého liberalismu, který v
Sokolstvu došel plného výrazu. (Vlastní životopis Tyršův
v »Sokole« 1899; celkové ocenění od K. Křena v »Mor-
slezské revui« 1913; o Tyršově filosofii Fr. Zákrejs v »Osvě-
tě« 1884; o jeho krasovědě Ot. Hostinský v »Sokole«; mono-
grafie Jos. Bartoše v »Zlatorohu« (1916) spojuje přehledně
Tyršovy názory filosofické a krasovědné s činností v So-
kolstvu.)

Významným důsledkem uvedení soustavné vědecké este-
tiky na půdu českou bylo i prohloubení kritiky lite-
rární a umělecké vůbec. Období, značené jménem
Hálkovým a Nerudovým, bylo proniknuto duchem kriti-
ckým: vzorem tomuto pokolení byla literární škola mlado-
německá, která kritikou prosytila nejen politiku, nejen fi-
losofii, ale zejména i veškerou beletrii; hoj se starší ge-
nerací v Čechách provedl Hálek a Neruda heslem neúpros-
né kritiky; *Neruda* sám ve svých slovesných počátcích jevil
se spíše útočným kritikem než bezprostředním básníkem;
za předchůdce své považovali spisovatelé kruhu Májového
právě duchy kriticky založené, *Havlička*, *Sabínu*, *Nebes-
kého*. Ale kritice, jak ji Hálek a Neruda pojímali a jak ji
provozovali zejména za veliké polemiky s význačným kriti-
kem staré školy, s *Jakubem Malým*, chybělo mnoho, co
propůjčuje kritice právě velikostí. Právě jako u mlado-
německých kritiků nebylo ani u těchto českých recenzentů
a referentů pevného základu, jednotného názoru umělecké-
ho, estetického přesného hlediska, vědní teorie; byly tu jen
společensko-reformní tendence, národné veřejné ohledy, uti-
litářské požadavky, příležitostné projevy zprvu v duchu
kosmopolitickém, později v duchu národním. Jako již *Hav-
líček* kritisoval i *Neruda* v literatuře pouhý prostředek ná-
rodní výchovy a viděl i v kritice jen pomocný nástroj.
Hojností kritického díla, rozmanitostí výrazových prostřed-
ků, vtipností nápadů, časovostí látky vynikají jeho literární
i divadelní posudky nad starší českou kritickou prací, ale
po stránce metodické nemohou se rovnati vědecky důklad-
ným a historicky podepřeným rozborům *Nebeského*. To
platí i pro umělecké soudy *Hálkovy*, neb pro divadelní
statí *Pflegrovy* a *Jeřábkovy*, zdrželivější a konser-
vativnější, leč v jádře opět tendenční a esteticky příležitost-
né. O kritických pracích všech těchto auctorů, podrobně
rozebraných, byly zmínky na svých místech.

Stranou literárních aktualit, v duchovním spříznění s

kritickou činností Nebeského postupoval brněnský kněz a profesor, Karel Šmídek (1818—1878), jenž zasáhl jako spolupracovník Sušilův a Procházekův živě do duševního života moravského, byl z prvních kritiků počátků Klácelových. Nejstarší jeho jemnoduché práce kritické, svědčící o důkladné a pronikavé znalosti světových literatur, vycházely v českých listech již v 40. letech a vyvrcholily zajímavým spiskem »Věda, národnost, víra« (1847). Plně rozvil se kritický duch Šmídkův po r. 1870; tehdy kromě cenných prací o dějinách Jednoty bratrské podal, hlavně v Čas. Mat. Mor., řadu estetických úvah o literatuře domácí (na př. o Galašovi, o Vocelovi jako básníku) i cizí (na př. o postavách Shakespearových a Schopenhauerovi); úsudky v nich vyslovené dodnes neztratily ceny.

Teprve *Josefem Durdíkem* proniká v české kritice soustavná filosofická metoda.

Josef Durdík, jež předurčovaly obsáhlé literární vzdělání, rozhled v světovém písemnictví, živý básnický a dramatický zájem, schopnost psychologického pronikání, jemný vkus a vybroušený sloh, aby se stal soudcem ve věcech literatury a divadla, nalezl v herbartovsko-zimmermannovské estetice pevný základ, na nějž bylo možno českou kritiku, dotud libovolnou a kolísavou, postavit. Jeho přísný dogmatism, jeho způsob apriorního postupu, jeho pevná objektivita znamenaly pro vývoj české kritiky zákon a kázeň, vážnost a jistotu a byly proto živly hlubšího pokroku, právě že brzdily falešnou libovůli a nahodilou náladovost; byly principem vědeckého členění a logické disciplíny v chaosu literárního žurnalismu. Přičtou-li se mužné zásady kritické nezávislosti a přísné nestrannosti, jak Durdík je vytkl hlavně v stati »Obrana kritiky«, uváží-li se i tón této »kritiky vyšší, řekněme revuální, která s větší obsírností a šífkou v listu již svým rázem a významem nad potřebu denním povznesením promlouvala o novinkách s širokým rozhledem kulturním a estetickým«, můžeme zvážit význam Durdíkovy kritiky.

Méně šťastni byli někteří jeho následovníci, kteří v duchu apriorní kritiky dogmatické nesnažili se vykládati děl básnických, nýbrž prostě kladli zákony a všeobecná pravidla, namnoze zastaralá a zastavující organický vzrůst literatury. Z apriorních kritiků, přidržujících se konvenčního idealismu, dovedl jen *Ferdinand Schulz* podepříti své výsady empirií literárně dějepisnou. Do pedanterie zvláště výrazové upadl jako kritik *Jan Ev. Kosina* (1827—1899), velice asloužilý pedagog. Jeho často ostré posudky v »Komentém« a v »ČČM.«, jeho kritické dialogy staromodního rozmaru, shrnuté do sbírky »Hovory olympské« (1879), jednájící o purismu, dialektech, kosmopolitismu, směru národním atd., jeho »Drobné spisy« (1888), směřují k úřednímu bodu, otázce to nutné svéráznosti národní, kterou

Kosina spatřoval často v pouhé látce domácí a tendenci vlastenecko-výchovné; úsilí o slohovou osobitost zavádělo J. E. Kosinu často k bizarnostem a zvláště k mluvě nepřirozeně kroucené. Svěží jest Kosinovo dílo vzpomínkové »Život starého kantora« (1899).

Ustrnulý dogmatismus, zaujaté zdůrazňování spíše eticky národních než esteticko-uměleckých stránek, směs abstraktního idealismu, společenského utilitářství a jakéhosi šosáckého smyslu pro přirozenost a pravděpodobnost, toto vše shledáváme ve vyšší míře než jinde u

Františka Zákrejsa (1839—1907). Ani jeho společenský román »Národovci« (1874 v »Osvětě«), ani jeho humoristická prósa »Mezinárodní nevěsty« (1882) a »Novelky z veselého péra« (1883), ani jeho drama společenské »Národní hospodář« (1867), ani jeho historické tragédie »Poděbradovna« (1872), »Král svého lidu« (1879) a »Anežka« (1883), ani jeho veselohry »Dvě krásných očí« (1873) a »Červenobílá stolistka« (1883) významu nemají; jsou pouhými obdobími prací jeho přítele V. Vlčka. Za to dobově velmi příznačny jsou jeho hojné stati o francouzské literatuře, českém dramatu a básnictví, otázky pravosti Rukopisů, o moderních směrech českých, jeho nekrology a polemiky, které psával do »Osvěty« od založení listu do smrti (1871—1907). V nich nemohly ani znamenitá sčtetlost kritikova, ani jeho groteskní humor, ani nezdolné nadšení pro duševní statky národního obrození, ani polemická obratnost zakrýti, kterak umělecké a mravní úzkoprsé doktrinářství nedovede a nechce pochopiti moderních složitých poměrů literárních, s nimiž vždy znovu podstupovalo boje předem ztracené.

Literatura pedagogická. Z nauk, souvisejících s filosofií, těšila se u Herbartu, nadšeného a zkušeného učitele i vychovatele, i u jeho školy zvláštní oblibě pedagogika, založená na důkladně propracované psychologii a tíhnoucí k uvědomělému intelektualismu. Ale přední z našich pedagogů neustrnuli na Herbartovi, z něhož vesměs vyšli, nýbrž snažili se obohatiti nauku o výchově i o vyučování modernějšími prvky filosofickými, vybíranými, hlavně z nauk pozitivistických a evolučních. V čele jejich stojí zakladatel moderního českého vychovatelství,

Gustav Adolf Lindner (1828—1887), dlouholetý profesor v Celji, pak ředitel v Prachaticích, od r. 1872 ředitel učitelského ústavu v Kutné Hoře, posléze od r. 1882 profesor pedagogiky na pražské universitě. Na základě Herbartově, moderního vývojesloví hlavně Spencerova, vlastního psychologického pozorování, vytvořil soustavnou pedagogiku se stálým zřetelem k celku společenskému; promyslel ji eticky i psychologicky a upravil pro školské poměry v Rakousku, jejichž byl předním znalcem. Neustrnul nikterak na své teoretické koncepci, nýbrž stále přihlížel k potřebám časovým, jejichž

ohlas nacházíme v jeho podnětných člancích, promluvách, rozbořech. Lindnerův živý a vřelý způsob psaní přiléhá dobře k myšlenkovému jeho realismu a prozrazuje školského řečníka, jenž chce a dovede přesvědčiti, ba strhnouti k nadšení. Soustavu svou vykládá vedle proslulých děl německých, »Allgemeine Erziehungslehre« (1877), »Allgemeine Unterrichtslehre« (1877) i »Všeobecné vychovatelství« (1878), »Všeobecné vyučovatelsví« (1878) a v »Drobných člancích paedagogických« (1885). K tomu druží se hojně práce, vydané posmrtně Jos. Klikou, »Pedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném« (1888), »Přednášky na filosofické fakultě« (1890), pak drobnější stati v »Paedagogiu« (1879—1881) a »Paed. rozhledech« (1891—1894). Mimo pedagogiku zabýval se i praktickou filosofií v díle »Ideen zur Psychologie der Gesellschaft« (1871); napsal znamenité učebnice herbartovské »Lehrbücher der empirischen Psychologie« (1858, česky jako »Učebnice psychologie zkušební« 1881) a »Lehrbuch der formalen Logik« (1860); zajímavý jest jeho tuhý odpor proti církevní autoritě. (O Lindnerovi viz stať Josefa Kliky ve »Světozoru« 1887.)

Jako Lindner postoupili též E. Makovička a J. Kapras od Herbartovy pedagogiky k modernějším směrům filosofickým, onen k pozitivistické sociologii, tento k empirické psychologii. Berounský učitel *Emanuel Makovička* (1851—1890) vzdělal se na psychologii a pedagogice Herbartově, ale záhy zdůrazňoval proti jejímu jednostrannému intelektualismu veškeru výchovu citu a vůle: výchova jednotlivcova byla mu pouhou součástí výchovy sociální, a proto žádal, aby kázeň ve škole byla úměrně vyrovnána s kázní v rodině a v společnosti. Jeho životní ideál byl humanitní irenism, pro který shledal důvody jak v etické teorii tak i v dějinném vývoji důmyslně vyloženém; Spencer, Mill, Comte byli jeho hlavními sociologickými vůdci. Práce Makovičkovy vynikají velkou sčtetostí, jasností výkladu a přesvědčivostí podání; jsou to většinou drobnější úvahy, články, ba i filosofické aforismy.*) »Počátkové kritického realismu« (1873) obrací se proti idealistické filosofii německé; kniha »Z říše představ a citů« (1880) je souborem drobných statí psychologických a historicko filosofických; ústřední myšlenku svou rozvinul v »Kázní války a míru ve společnosti, v rodině i ve škole« (1887), volnou

*) S formou aforismu filosofického setkáváme se v české literatuře záhy; již Vincenc Zahradník užíval jí rád. Zvláštním mistrem břitkého aforismu byl v starší době K. B. Štorch (»Tříšky« v »Květech« 1835), v novější Josef Durdík (»Pryskyrky« 1888).

parafrázi neněmeckých filosofů pozitivistických jsou »So-
ciologické črty, poznámky a aforismy« (1890).

Jan Kapras (* 1847), dlouholetý profesor v Brně, jest nej-
lepší ze starších psychologů českých; empirie, studium mo-
derních děl anglických přivedly jej na české půdě poprvé
k psychologii i patologii dětské duše. Z jeho děl vynikají:
»Psychofysické základy mluvy lidské« (1884), »Duševěda zkušebná« (1884), »Paměť« (1886), »Se-
brané rozpravy psychologické« (1892), »Struč-
ný nástin duševních vad dětských« (1900).

Teoreticky zabývali se pedagogikou podrobněji ještě J.
Lepař a P. Durdík. Slezský buditel Jan Lepař (1827—1902),
jenž se stal ředitelem učitelského ústavu v Praze, napsal
kromě pozoruhodných školských učebnic zeměpisu a dě-
jepisu též spisy »O metodách učebných a logic-
ké jich příbuznosti« (1873), »O osnovách učeb-
ných Komenského« (1877) a »Obecnou paed-
agogiku« (1878). Petr Durdík (1845—1900), bratr proslulého
filosofa, byl delší čas docentem pedagogiky na české uni-
versitě; ve svých výkladech přihlížel k metodice středních
škol a v ničem neopouštěl zásad herbartovských. O tom
svědčí jeho »Paedagogika pro školy střední«
(1883) a trojdílná »Paedagogika pro české školy
vůbec« (1887—1890). Z dějin vychovatelství jest vážen je-
ho spis »Rousseau a Pestalozzi v poměru ke
Komenskému« (1888), o etické otázky se pokusil v »Zá-
kladech mravnosti« (1893). Ze soustavných výkladů
o vychovatelství a vyučovatelsví vznikly různé, málo sa-
mostatné pedagogiky, které napsali Emilian Schulz (* 1836),
František Šimek (1839—1900) a Josef Šauer z Augenburku
(1845—1913).

Ze školských praktiků, kteří stáli v samém varu veřej-
ných otázek, jmenujeme alespoň tři výrazné osobnosti, J.
Wenziga, J. Havelku a J. Sokola. Tvůrce českého reálného
školství, zemský inspektor a dlouholetý ředitel první reálky
české, Josef Wenzig (1807—1876) zasloužil se o české škol-
ství, hlavně střední, mnohonásobně. Často vystoupil jako
jeho výmluvný obhájce, účastnil se jeho opravné organi-
sace v 50. letech, dbal o vytvoření vědecké terminologie,
psal metodické pomůcky zeměpisné a při tom všem osvěd-
čoval zásadu, jasně vyjádřenou již názvem jeho hlavních
českých článků pedagogických, »Myšlenky o vych-
ování na základě národního charakteru« (v
ČČM. 1858), »Základní myšlenky o vychová-
vání s rázem národním« (tamže 1859) a »Rozpravy
o vychovávání národním« (tamže 1867). Snahy
Wenzigovy prodšeny byly křesťanskou humanitou ve smy-
slu jeho učitele Bolzana, ale vál v nich i nadšený národ-
ní duch obrozenský. Jazykové vzdělání, přesně odloučené od
učby věcné, mělo býti středem školství. Umělecké a básni-

cké náklonnosti Wenzigovy hlásily se ke škole krasoducha Müllera, jehož byl Wenzig posluchačem; vedle úsilí o do-
 rozumění Čechů a Němců na poli literárním svědčí o tom
 záliba pro národní poesii, láska k romantické dávnověkosti,
 básnický formalism. Wenzig básnil pružněji a jistěji ně-
 mecky než česky a zasloužil se nemálo tím, že přetlumočil
 nejen podvržené Rukopisy, ale i mnoho z novočeské poe-
 sie do němčiny. České jeho spisy, jež vyšly souborně v
 Nár. bibl. (1872—1876), obsahují vedle cenných posudků li-
 terárních, řadu plytkých divadelních her, epos o Žižkovi
 »Vůdce jednooký« a četné akademické básně; také jest
 od něho několik libret, na př. Smetanova »Dalibora« a »Li-
 buše«. (O Wenzigovi viz stať C. Merhouta v »Pedagogických
 rozhledech« 1907.) Jako Wenzig v Praze let 60. a 70., tak
 v Olomouci let 70. a 80. byl profesor *Jan Havelka* (1832
 —1886), významným kulturním činitelem. Jeho všestranný
 duch těkal od pedagogiky k archeologii, od básnictví k ná-
 rodopisu, od zeměpisu k dětské literatuře, od historie ke kri-
 tice, ale všechny snahy vrcholily v moravské vlastivědě,
 o níž se Havelka, spolutvůrce »Vlasteneckého musea« v
 Olomouci, s celou rodinou i přátelskou družinou zasloužil;
 velký význam měl i jeho časopisecký podnik buditelský
 »Koleda« (1876—1882). Pedagoga Havelku, jenž psal stati
 teoretické, didaktické i dějepisné, rýsuje sbírka »Vybra-
 ných spisů vychovatelských« (1887) a založený
 jím časopis »Komenský« (1873), do kterého s řadou mo-
 ravských přátel ukládal obzíravé posudky literární, při-
 hlížející zvláště k ryzosti jazykové. Po smrti Havelkově vy-
 dány byly jeho, většinou mladistvé a bezvýznamné »Se-
 brané básně« (1888), k nimž připojen životopis i nástin
 činnosti. Pravým nositelem liberálně vlasteneckých snah
 v českém obecném školství jest *Josef Sokol* (1831—1912),
 cvičný učitel a poslanec v Praze. *Josef Sokol*, výborný řeč-
 ník, obrátil hlavní zřetel k vyučování jazykovému, a to
 nejen mateřštiny, nýbrž i ruštiny, pro níž chtěl získati též
 mládež. Hlavním výsledkem jeho snah o povznesení jazy-
 kového vyučování jsou čítanky pro školy obecné a mě-
 šťanské, které uspořádal a mluvnicemi doplnil s *Janem Le-
 pařem* a *Janem Ev. Štastným* (1824—1913); ryzost jazyková,
 český duch, věcná obsažnost a názornost vyznačuje tyto
 základní pomůcky školské. Vyučování jazykové stavěl So-
 kol vždy do služeb výchovy národní, v duchu svobodomysl-
 ně vlasteneckém a uvědoměle občanském, to vyložil slo-
 vem i perem v člancích a promluvách, shrnutých do knih
 »Národ a jeho výchování« (1888) a »Úvahy a řeči
 z oboru výchování národního« (1890). Zdokonalení
 věcného vyučování podle jednotného plánu slouží jeho star-
 ší spisy, zvláště »Věcné učení na školách obec-
 ných« (1869). Sokol náležel také k šťastným pěstitelům
 dětské literatury.

Vlivně a příznivě působilo na rozvoj pedagogiky hlubší poznání děl a názorů Komenského. Životopis jeho vyložil a očistil od protireformačních předsudků již Palacký na samém prahu pražské své literární činnosti (1829), ale teprve od objevů děl Komenského Purkyně a Gindelym a od vydání hlavních děl pedagogických »Didaktiky« (1849) a »Informatoria« (1858) stupňuje se zájem o něj. K. B. Storch (1851) a F. B. Květ (1859 a 1860) pronikají důmyslně k jádru filosofických jeho názorů, pedagogové těží z jeho metod atd. Většinu života zasvěcuje Komenskému ředitel smíchovských škol *František Jan Zoubek* (1832—1890). od něhož máme také studie z dějin XIV.—XVI. věku, hl. bratrských a práce místopisné. Učiniv v »Životě J. A. Komenského« (1871) pěkný náběh, oddal se studiu podrobnému, v l. 1872—1875 přeložil řadu latinských děl Komenského, v l. 1871—1890 otiskl v ČČM., v »Osvětě« i v »Listech pedagogických« o něm četné články. Ale velkého díla o Komenském, jež chystal k r. 1893, nedokončil, tento »Život J. A. Komenského« (1892) vyšel podle Zoubkových náčrtů péčí J. V. Nováka. (Viz bibliografii v Ped. rozhl. 1862, v Klikově »Stručném slovníku paedagogickém« sv. II., str. 599—680 a v Jakubcových »Dějínách literatury české« str. 343—348.)

Výchova ženská, o níž dbaly hlavně soukromé vzdělávací ústavy dívčí, vedené tendencí vlasteneckou, obmezuje se zprvu na přípravu ženy pro úkol rodinný a těžila takto z podnětů K. Amerlinga a B. Rajske. Na tuto stránku kladou důraz nejen spisy Frant. Tesáře (v. výše), ale i četné práce filantropicky zanícené S. Podlipské (v. výše), která vydala »Listy staré vychovatelky« (1868), »Zlomky zkušenosti v sebevychování« (1875) a »Příklady z oboru výchovacieho« (1875); avšak u Podlipské se hlásí již snaha po plnějším rozvíjení bytosti ženské. V tom byla Podlipská žačkou jádrného průkopníka amerického utilitářství a svobodomyšlnictví Vojty Náprstka (1826—1894), jenž od roku 1858 uváděl k nám americký feminism, pěstuje vedle obecného vzdělání výdělečnou schopnost ženinu, její samostatnost hospodářskou a působnost průmyslovou. R. 1866 ženy připuštěny k učitelství, zřizována pro ně pedagogia, zakládány spolky průmyslové vzdělání ženino. V popředí těch snah stály vůdčí spisovatelky K. Světlá, S. Podlipská, později E. Krásnohorská. K. Světlá byla patetickou hlasatelkou vývoje mravních sil ženiných, jejichž vrcholné vítězství viděla v sebezapíravé oběti. S. Podlipská hleděla na účast ženinu v kultuře sociálně, řešila si spory společenské ušlechtilým lidumilstvím, řadila ženu jako nositelku rodinného souladu do organisace životní. E. Krásnohorská domýšlila požadavek K. Světlé o vyšším ženském vzdělání i Náprstkův plán průmyslového osamostatnění ženy neprovdané, horující

pro obecnou účast ženinu v zápase národně právním a jazykovém, žádala pro ženu i politické svobody. E. Krásnohorská stvořila také českou žurnalistiku ženskou. Prvním českým ženským časopisem byla »Lada« (1861—1865), redigovaná mělkou beletristkou Antonií Melišovou Kōrschnerovou (1833—1894); jest to však spíše list zábavný, jenž snah o ženské vzdělání a vychování valně nedbal. Ale teprve od r. 1874 snahy po osamostatnění ženině našly orgán v »Ženských listech«, redigovaných E. Krásnohorskou, vedle nich vycházela »Ženská bibliotéka« red. S. Podlipské.

Rozkvětu pedagogiky sloužily hojně časopisy, v nichž pěstovala se vedle pedagogiky i metodika učebná, hlavně pak i stavovské záležitosti. Vedle obnoveného (1869) »Posla z Budče« byly to »Beseda učitelská« (1869), »Komenský« (od 1873), »Česká škola« (1879—1899), pak odbornější »Pěstoun« (1863—1865), »Škola mateřská« (1864—1865) a j., doplňují je »Bibliotéka pedagogická« (1874—1894), »Bibliotéka učitelská« (od 1879) a »Bibliotéka pedagogických klasiků« (1885—1889).

Literatura pro mládež žila i v 60. a 70. létech z odkazu období romantického. Podle vzorů německých spisovatelů pro děti vyplňovali i čeští povídkáři, pišící o mládeži a pro mládež, své naivní příběhy vtíravým mravoučným horlením, jemuž přizpůsobovali často postup děje, řízeného zevními náhodami a nezhrdajícího romantickým řešením. Jen někteří spisovatelé jako *František Pravda*, vypravěč rozmilých povídek a strůjce půvabných divadelních her pro děti, dovedli vložit do těchto tendenčních prací pravdivý obraz českého života a něhu dětské duše. Frant. Pravdou vrcholil české písemnictví dětské, řízené mravoučnou snahou katolicky zabarvenou; bylo to ovoce živé účasti kněžstva ve školství. Když pak veřejná výchova zcela posvětštěna, ubývalo postupně této náboženské tendence, a její místo nastupovalo nadšení vlastenecké, později i úsilí o vypěstění občanských ctností v mládeži; stále se stupňující historická záliba českého písemnictví vysvětluje přebytek dějepisného čtení v literatuře pro mládež z této doby. Z předních spisovatelů 70. let psaly pro mládež obě sestry, K. Světlá a S. Podlipská. *Karolína Světlá*, jež již 1867 napsala povídku »Škola mé štěstí«, propagovala hlavně v třetím období své činnosti povídkami pro děti zásady výchovy svědoměle národní. *Sofie Podlipská*, jemná znalkyně duše dětské i horlitelka pro povznesení dívčí výchovy, napsala většinu svých přečetných povídek pro mládež, až v l. 80.; vedle příběhů a pověstí historických jsou to většinou tklivé obrázky z českého rodinného života, psané s citlivou něhou nemírnou květností, lidumilná a vlastenecká tendence ostříhá je stále. Ze spisovatelů učitelů hojností i rozmaní-

tosť spisů pro mládež vynikli J. K. Hraše a Fr. A. Zeman. Náchodský ředitel *Jan Karel Hraše* (1840—1907) prožil valnou část života v Náchodě; to obráží se nejen v jeho několika místopisných pracích, ale i v knihách pro mládež. Jsou to většinou historické povídky, lidové pověsti, volně napodobené národní báchorky s místním i dějinným pozadím krkonošským neb orlickým; též lidový mrav a řeč z pohraničních končin pruskočeských tu pronikají. Pražský pedagog *František A. Zeman* (1838—1916), který psal též s pseudonymem J. Květenský, pěstoval všechny druhy dětského písemnictví, báchorky i divadelní hry, povídky i stati zábavně poučné; vlastenecká tendence, jazyková přesnost a něžnost v podání charakterisují jeho práce. F. A. Zeman redigoval také nejlepší dětský časopis tohoto období »*Budečskou zahradu*« (1879—1889). Z knihoven přidružily se v této době k starším podnikům Urbánkova »*Nová knihovna pro mládež*« (1874) a Knappovy »*Besedy mládeže*« (1878).

Jazykověda a dějepis literární v letech 60. a 70.

Ač již na rozhraní doby vlasteneckoromantické a nového kulturního období byly učiněny pokusy odpoutati literární dějiny od studia jazykového a postavit je na základ historie myšlenek a všeobecné vzdělanosti, jak nasvědčují drobné práce V. Nebeského a rozměrný celistvý pokus Sabinův, přece pro 60. a 70. léta v jádře zůstalo rozhodujícím seskupení těchto odlišných nauk, jak představovaly je osobnosti velkých buditelů Dobrovského, Jungmanna, Šafaříka. Soustavné a vědomě epigonské provádění jejich vědeckého programu, detailní a pečlivé pokračování v jejich práci, částečně i popularisace jejich studií — to vše jsou základní rysy české jazykovědy a literární historie v 60. a 70. letech, jež vyznačuje i jakýsi konservatismus se zálibou sběratelskou. Proto působí obě tyto vědy, jakmile dotýkají se živého jazyka a živého písemnictví, občas jako činitelé zpomalující vývoj.

A) Jazykověda. V české jazykovědě, která v této době namnoze pozbývá souvislosti s filologií cizí, zejména srovnávací, rozšiřuje se sice materiální znalost řeči studiem skladby a zkoumáním dialektů, leč ve výkladě jazykových jevů, v studiu staročestiny, v hláskosloví atd. není pokroku; bezpečnému postupu vadí ostatně stále odvolávání se na jazyk podvržených památek, jejichž přísně vědecký rozbor se stal východiskem nové školy a nové metody jazykovědné. Charakteristickými představiteli jazykovědného studia v tomto období jsou *V. Zikmund*, *V. Hattala* a *Fr. Bartoš*; k nim druží se několik Hattalových žáků, kteří teprve ve sporu rukopisném, za mezí této periody, podali obsažnější práce; někteří popularisatoři filologičtí, pracující pro střed-

ni školu neb pro nezasvěcené obecnstvo — mezi nimi i původcové neblahých brusů, výmluvných to dokladů vládnoucího a rušivého konservatismu — konečně slovníkáři a terminologové doplňují tuto skupinu.

Zakladatel moderní jazykovědy české, *Jan Gebauer*, náleží do tohoto období první svou fází vývojovou. Vzdělav se na moderním bádání linguistickém a důkladně se seznámiv s jazykovými památkami staročeskými, podal již v 70. letech práce hláskoslovné, ano učinil již některé důležitější objevy mluvnické. Rozdíl mezi Gebauerem tehdejšími a pozdějšími jest ten, že Gebauer v mládí citoval podle transkripce nespolehlivých, že užíval za pramen i podvržených Rukopisů a že klonil se více ke konstrukcím apriorním. Výklad o jeho osobnosti dlužno však podati celistvě a to v čele kapitoly o české jazykovědě od let osmdesátých.

Profesor akademického gymnasia, kněz *Václav Zikmund* (1816—1873) podal ve své *»Skladbě jazyka českého«* (1863), jejíž výsledky přešly ve výtahu i do jeho školské *»Gramatiky jazyka českého«* (1864, pozdější vydání zpracována J. Gebauerem), poprvé soustavnou českou syntax, doloženou bohatými doklady, opřenou o skladbu jazyků klasických, vyčerpávající hlavně řeč veleslavínskou a vynikající i logickou přesností; kromě této knihy, jež jest posud nejrozsáhlejším zpracováním skladby české, platí totéž o Zikmundových drobných studiích z pádosloví a ze skladby slovesa, již se týká i výborná monografie *Emanuele Týna* (1825—1870) *»Časoslovo české u významu a bohatosti svých tvarů«* (1866).

Dlouholetý profesor slovanské filologie na pražské universitě, nástupce Čelakovského, *Martin Hattala* (1821—1903) stál jen svým veřejným postavením, nikoliv svou vědeckou prací v popředí jazykovědy české. Narodiv se v listopadu 1821 v Trstěně u Oravy na Slovensku, studoval bohosloví a stal se knězem, r. 1854 na základě svého *»Zvukosloví«* povolán byl na stolicí, uprázdněnou smrtí Čelakovského, již zaujímal, stav se r. 1861 profesorem řádným, do r. 1891, aniž kromě nesčíslných, čistě osobních polemik, pracoval naukově. Zemřel v Praze dne 11. prosince 1903.

První práce Hattalovy, náležící buď v obor hláskosloví, v němž vedl si moderně, neb do dialektologie, kdež slovenským odštěpencům napsal soustavnou mluvnici, byly velmi cenné a vzbuzovaly krásné naděje; byly to *»Zvukosloví jazyka staročeského i novočeského a slovenského«* (1854), *»Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského«* (1857), *»Mluvnice jazyka slovenského«* (1864 a 1865 ve II. díl.); ale již dvojí zpracování téže otázky, *»De mutatione contiguarum consonantium in linguis slavici«* (1865) a *»Početné skupiny souhlásek československých«* (1870), vědeckou kritikou odmítnuté, znamená filo-

logické poblouzení, jež sloučeno s nedůtklivou svárlivostí, planou povíдавostí a sebevědomou chvastavostí, stupňovalo se ještě v absurdním »Bruse jazyka českého« (1877) a vyvrcholilo pak ve sporu rukopisném 80. let, kdy Hattala mezi obránci hrál úlohu málo čestnou (Obrana Rukopisu vyšla až 1911.) [Srv. Flajšhansův nekrolog v »Osvětě« 1904 a »Hattaliana« od Jar. Vlčka v »L. filolog.« 1904.]

Hattala nepěstoval staré češtiny náležitou měrou, takže poučení o ní čerpáno bylo ze dvou přehledných prací, opakujících jen starší výsledky, z »Mluvnice staročeské« (1860) od varšavského profesora české řeči a literatury *Frant. Bol. Květa* (1825—1862), jež zabýval se také filosofií v duchu Herbartově s vychovatelstvím podle zásad Komenského a z *J. Jirečkova* »Nákresu mluvnice staročeské« (1870). Ze žáků Hattalových zabýval se profesor *Ignác B. Mašek* (1837—1901) hlavně jazykovou obranou rukopisných padělků, profesor *František X. Prusík* (1845—1905) pádoslovím, kmenoslovím, etymologií a vydáváním památek staročeských.

Nezávisle na skupině Hattalově vznikly vynikající práce kmenoslovní opavského profesora a buditele, *Antonína Vaška* (1829—1880), jež ke konci života (1879) vydal obsažný důkaz podvrženosti Rukopisů, a monografie »Cizí slova ve slovanských řečech« (1870) brněnského profesora *Antonína Matzenauera* (1823—1893).

Nejrázovitější filologickou osobností tohoto období byl velký moravský dialektolog, sběratel písní, národopisec a buditel,

František Bartoš (1837—1906), nejtypičtější Moravan v české vědě. Narodil se 16. března 1837 v Mlatcově u Zlína na Moravě; vystudoval v Olomouci a ve Vídni; byl profesorem ve Strážnici, Olomouci, Těšíně a posléze r. 1869—1888 v Brně, kdež r. 1888 stal se ředitelem gymnasiijním a vchoval celé pokolení spisovatelské a buditelské. Odešel r. 1902 na odpočinek do svého rodiště, žil tam do smrti dne 10. června 1906.

Jsa věrným a uvědomělým synem venkovského lidu moravského, Fr. Bartoš učinil úkolem svého života prozkoumati a vyložiti prstonárodní kulturu svého kmene a odkrýti tak proti literárnímu i vzdělanostnímu centralismu pražskému původnější a ryzejší zdroje osvětové. Spíše z vrozené lásky než za romantických vlivů cizích zahloubal se proto Bartoš do národopisného studia, hlavně zvykoslovného a dialektologického, a do horlivého sběratelství národních písní. Při tom nestavěl se v promyšleném konservatismu a tklivém tradicionalismu povzneseně nad lid, nýbrž stotožňoval se s ním, sdíleje se i o jeho nábožnost, jeho plemennou lásku k půdě, o jeho dětinskou prostoduchost, jeho jadrný humor. Vlastnosti ty mísily se v Bartošově osobnosti s nejednou pedantickou zvláštností pedago-

ga a filologa, s nejedním rysem samotářského panice. Gramatické práce Bartošovy jsou trojího druhu, dialektologické, syntaktické a brüsičské. Studium nářečí zahájil již r. 1864 A. V. Šembera svými »Základy dialektologie československé«; a r. 1868 vyšla stať *Vojtěcha Kotsmicha* (1835—1906) »O podřečí doudlebském«; r. 1884 a 1885 ukázal profesor *Josef Neoral* (* 1852) bystrými studii k nářečí hanáckému. Bartoš podal soustavný popis nářečí moravských ve dvou základních dílech »Dialektologii moravské« (1886 a 1889 ve II díl.) a v »Dialektologickém slovníku moravském« (1906, dodatky od E. Kolkopa a Fr. Št. Kotta 1911). Bartoš, syntaktik ze školy Miklosichovy, uveřejnil řadu článků hlavně z pádosloví a pak »Skladbu jazyka českého« (r. 1878, dočkala se 7 vyd., z nichž již 3. znamená důsledné provedení základního principu Bartošova; »Tvarosloví« k ní r. 1879 na základě starší své práce napsal, ač nikoliv rovnocenně, brněnský profesor *Matyáš Blažek* [1844—1893]). Tu zdůraznil proti jazyku spisovnému bohatství řeči lidové a zároveň podal vzácné příspěvky k české frazeologii. Jako přísný strážce ryzosti jazykové, kterou hájil i v četných literárních kritikách, hlavně po stránce frazeologické a stilistické, káral v »Rukověti správné češtiny« (1891 a 1901) úpadkovou řeč soudobých novinářů a spisovatelů, opět jí léče svěží mízou řeči lidové. Obsáhlou svou činnost ve prospěch poznání moravské písně lidové Bartoš zahájil zdařilou »Antologií z národních písní československých« (1873) na základě sbírek starších; na to chodě po stopách Sušilových na dlouhých a opětovných poutích Moravou, nashromáždil »Nové národní písně moravské« (1882), »Národní písně moravské nově nasbírané« (1889) a »Národní písně moravské nově nasbírané« (1900 a 1901, nákl. Č. Akademie, všechny tyto sbírky obsahují i nápěvy); konečně pak k potřebám školským neobyčejně šťastně vydal a rozebral »Sto lidových písní československých« (1893). Ze sběratelské činnosti Bartošovy vzešly též jeho živé a barvitě národopisné stati, sebrané do knih »Lid a národ« (1883 a 1885 ve II díl.), »Naše děti« (1888), »Moravský lid« (1892), »Moravská svatba« (1892), »Deset rozprav lidopisných« (1905) Zvláštních zásluh si Fr. Bartoš dobyl i jako pedagog středoškolský: jeho čítanky pro střední školy i výtečná »Malá slovesnost« (1876; pomocí Kosinovou a později za spolupracovníctví L. Čecha a Fr. Bilého ovládaly po desetiletí, jeho »Skladba« do Gebauerovy doby byla učebnicí, jeho antologie české lyriky »Vlast« (1875) a »Vesna« (1876), vydané s pseudonymem *Jos. Zapletal*, dobře sloužily mládeži i škole. (Obraz Bartošovy činnosti a osobnosti, kromě nekrologů z r. 1906. z nichž nejlepší jsou Herbenovy vzpomínky v »Čase«, podá-

vá spis Jos. Bartochy »Z paměti a života Fr. Bartoše« 1907 a M. Hýsek v »Liter. Moravě« [1912] na str. 184—198.)

Jak M. Hattala tak Fr. Bartoš, tento v originální práci hluboké jazykové intuice a výborné znalosti mluvy lidové, onen v dobrodružné snůšce podivných nápadů, uznali za dobré vystoupiti za ryzost jazyka a odsouditi jeho frazeologickou, stilistickou ano i tvarovou nekázeň, z nichž činili odpovědnými přílišný vliv němčiny, povrchnost novinářskou, odchýlení se od klasické fáze jazykové, jakou se jim zdálo období Veleslavínovo a Jungmannovo, zvláště pak nedostatek souvislosti s živou mluvou lidovou. Toto brusičství bylo v 70. letech běžné, rádo zapomínalo organického rozvoje jazykového, rádo upřílišovalo zdůrazňování dialektických rysů. I byly výsledky brusičství, jež v nejlepších stilistech literárních našlo odpůrce, spíše negativní. Když brusiči F. O. Mikeš (1872), J. Javůrek (1873) a V. Prasek (1874), uváděli věc do zámezí, ujala se práce zvláštní odborná komise v »Matici české«, jejíž péčí vyšel r. 1877 »Brus jazyka českého« (další zcela přepracovaná vydání 1881—1894), stojící na uvážlivém středocestí.

Z praktické jazykovědy pěstováno bylo hojně slovníkářství, v němž lze lišiti dvě skupiny. Čistě praktičtí terminologové a slovníkáři chtěli posloužiti dobové potřebě a proto buď sestavovali prostě materiál k překládání z němčiny do češtiny, nepodávajíce mnohem více než seznamy slov, nebo tlumočili tu s větší, tu s menší obratností odborné názvy technické, řemeslnické, právnické, lékařské atd. do češtiny, čerpajíce někdy ze staré zásoby slovní, jindy však uvádějíce smělé novotvary; sem hledí práce *Josefa Franty Šumavského* (1798—1857), náležející většinou období předešlému (nejcennější z nich »Úplný německočeský slovník« (1843—1847), *Františka Špatného* (1814—1883), *Josefa Ranka* (1833—1912), *Arnošta Vysokého* (1823—1872) a j. Druhá skupina slovníkářů, skládající se z filologů odborně vzdělaných, pracovala podle vzoru slovníku Jungmannova, rozhojňující jeho materiál zásobou ze živého jazyka, z nářečí, z nově odkrytých a vydaných památek neb prohlubující jeho výklady po stránce frazeologické či etymologické; kromě Matzenauera, Prusíka, Bartoše i Brandla, jenž v »Glossarium illustrans Bohemico moraviae fontes« (1876) podal první úplnější pokus o staročeský slovník pro potřeby historikovy, zastupuje skupinu tu hlavně profesor akademického gymnasia, *František Št. Kott* (1825—1915). Vydal již roku 1875 »Ukázku slovníka gramaticko-fraseologického«, pak své původní materiále gramaticko-fraseologické proměnil ve velký slovník, opakující a doplňující, bohužel nesoustavně a nespolehlivě Jungmannovo vedlého s tendencí brusičskou, tento »Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-fraseologický« vyšel (1878—1893) v VII dílech a byl rozmnožen auctorem 3 sv.

doplňků (1896—1906). (Viz stat Jos. Páty »Česká lexikografie« v »Čas. pro mod. filolog.« 1911.)

Kromě jazykozpytu českého, jenž byl namnoze pěstován s jazykozpytem slovanským, bylo ostatní mluvnictví až do obnovení české university zanedbáváno; jen klasická filologie těšila se pozornosti. Ze všeobecné a srovnávací gramatiky podal pražský profesor *Bohdan Jedlička* (* 1838) v »Kroku« (1865) cennou metodickou studii: českoruský učenec *Čeněk Šercl* (1843—1906), obsáhlé teoretické dílo »Z oboru jazykozpytu« (1883); profesor záhřebské university *Leopold Geitler* (1847—1885) řadu výběrných děl o jazykové skupině litevsko-slovanské, na př. »Starobulharská fonologie se stálým zřetelem k jazyku litevskému« (1873) a »O slovanských kmenech na —u« (1877).

Zvláště rázovitým a samorostlým zjevem jest praktický polyglot a mluvnický popularisátor, brněnský korektor *František Vymazal* (1841—1917). Jako stoupenec moravského »slovansky-národního« směru v literatuře pořídil výběr z ruských básní bohatýrských a lidové lyriky, »Slovanská poezie« (1874 a 1878, 2. sv.) a jiné antologie toho způsobu. Zhloubav se do slovanského jazykozpytu a poznav jeho důležitost pro praktickou znalost řečí, napsal na společlivém základě naukovém řadu cenných učebnic slovanských řečí, na př. »Gramatické základy jazyka ruského« (1879), »Počátky slovanštiny« (1884) a posléze vedle pravopisných a syntaktických příruček vydal vtipné a účelné návody k naučení se téměř všem řečím evropským, kromě toho i cikánštině a hebrejštině se stereotypním heslem »snadno a rychle«; pěkných zásluh si získal nejručnějšími učebnicemi němčiny. V několika sešitcích »Zrnek« Vymazal shrnul aforisticky zhuštěně názory o životě a společnosti, bystré v úsudku, lehké v stilisaci.

Zájem o jazyky a literatury klasické byl od doby obrozenské značný; naše snahy obrodné souvisely co nejtěsněji s velikým hnutím novohumanistickým, které od konce XVIII. věku postupně dohývalo si škol. působilo z nich na veškerou vědu a literaturu, oplodňovalo proti dřívějšímu monopolu latiny znalost řečtiny, stavělo do popředí místo praktického ovládnutí řeči latinské pochopení kultury starověké, jejího umění, především poesie. V době vlastenecké romantiky hovořilo naše písemnictví novohumanistickému směru hoinými básnickými i prosaickými překlady klasických autorů, které od těžké neobratnosti prací Jana Nejedlého a přes podivnůstky psavého a plytkého *Jana Vlčka Vlčkovského* (1805—1879) povznesly se až k formální dokonalosti přebásnění K. Vinařického; leč nešťastně volená časoměrná prosodie těchto překladů odtrhovala je od živé literatury. Jiné filologické práce z klasické filologie měly

ráz čistě školský a pomocný, spoléhající při tom většinou na prameny německé a nedbající nových výzkumů vědeckých; sem se řadí školní latinská mluvnice *Josefa Kořínka* (1829—1892), slovníkářské a mluvnické pomůcky pro latinu od *Václava Vojáčka* (1821—1897), tři veliké řecko-české slovníky *Františka Lepaře* (1831—1899), obě nepůvodní mytologie od *Lva Františka Sasky* (1832—1870) a *Tůmy Cimrhanzla* (1840—1899). O hlubším proniknutí antiky svědčí filologické práce nabádavého pedagoga, *Václava Svobody* (1813—1888) a *Eduarda Novotného* (1833—1876), výborného překladatele z řečtiny a spolu znalce jazykozpytu srovnávacího.

O soustavné a vědecké pěstování klasické filologie jazykem českým zvláštních zásluh si získal

Jan Kvíčala (1834—1908). Narodil se dne 6. května 1834 v Mnich. Hradišti, studoval gymnasium v Litoměřicích, universitu v Praze a v Bonnu, po kratičkém působení středoškolském stal se r. 1858 správcem filologického semináře pražské university, docentem klasické filologie, mimořádným profesorem, r. 1867 profesorem řádným. Od r. 1861 přednášel klasickou filologii česky, jako první český vysokoškolský učitel této vědy; tehdy jsa šťastným organizátorem, obratným redaktorem, zručným překladatelem, odborným učencem, pišícíím práce z různých odborů klasické filologie, hlavně z exegetiky a kritiky textové, položil základ k české klasické filologii. Veřejná činnost na říšské radě, v zemském sněmě, v zemském výboru, v zemské školní radě odvedly Kvíčalu, který r. 1883 přešel na universitu českou, po r. 1880 od vědecké práce. Neobyčejného vlivu svého používal však Kvíčala, stoupenec politiky staročeské a zastávce padělaných Rukopisů, k cílům osobním a stranickým, pro něž založil i filologickou revui »České museum filologické« (1895—1905), čímž zneřátoval si nejen politické, ale i vědecké vrstvy. Když r. 1905 odešel do výslužby, nebyl pohřešován, jeho práce z posledních let nemohou se rovnati mladším jeho knihám a studiím. Zemřel v Potštýně dne 10. června 1908. Starší práce Kvíčalovy vesměs, až na drobnější články v »Listech filologických«, psány jsou německy; české rozměrnější jeho práce spadají do 90. let a byly publikovány Českou akademií. Jsou to zejména »Nové kritické a exegetické příspěvky k Vergiliově Aeneidě« (1892), »Badání v oboru skladby jazyků indoevropských« (1894), »Kritické a exegetické příspěvky k Platonovým rozmlouvám« (1897), »Příspěvky k dějinám lyrického a tragického básnictví řeckého« (1909 posmrtně). K pracím těm druží se dva překlady z klasických řečí, vydané v »Bibliotéce klasiků řeckých a římských«, kterou Kvíčala r. 1863 redigoval (v. v.): *Herodotových* »Dějin« (1863—1864) a *Sallustiova*

»Spiknutí Katilínova« (1863). [Roku 1884 vydali žáci a učitelé Kvíčalovi »Sborník prací filologických na oslavu jubilea prof. Kvíčaly«. V »Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa« (1898) redigoval Kvíčala s R. Novákem objemný oddíl IIIc »Filologie klasická« (str. VIII + 88), tu vylčíla škola Kvíčalova podrobně, ale bez kritiky, ba se stranictvím, rozvoj české filologie klasické.]

Do doby Kvíčalova hlavního vědeckého působení spadá i založení první české vědecké revue filologické »Listů filologických a pedagogických«. Podnět k založení jich dal r. 1874 v »Jednotě českých filologů« Antonín Truhlář, do redakce vstoupil J. Kvíčala, J. Gebauer, J. Niederle, V. Ot. Slavík, a věnován památce Jungmannově, vyšel první sešit r. 1874: do rámce pojata vedle klasické filologie i slavistika a pedagogika. Od r. 1876 redigovali »Listy filologické a pedagogické« Kvíčala s Gebauerem sami, onen část klasickou, tento slavistickou: pedagogika byla záhy vypuštěna, a r. 1887 list nazván prostě »Listy filologické«. Pro spor rukopisný Kvíčala r. 1886 vystoupil a místo něho ujal se redakce klasické částí J. Král, jenž s Gebauerem list po 20leté redakci odevzdal rukám mladším.

Z klasických filologů, vyšedších ze školy Kvíčalovy, vynikli v 70. letech hlavně gramatik a překladatel *Jindřich Niederle* (1840—1875 v v.), homerista *Vilém Steinmann* (1840—1905), starožitník a kulturní historik *František Velišský* (1840—1883) a mnohostranný grecista *Edvard Kastner* (1845—1909). Odlukou vynikajícího žáka Kvíčalova, J. Krále od osobnosti i směru učitelova začíná se nové období české filologie klasické.

B) Dějepis literární. Ještě větší měrou než v jazykozpytě jevila se za 60. a 70. let konservativnost, vedoucí až k myšlenkové ochablosti, v dějinách literárních. Jungmannova »Historie literatury české« nepobledla ani, když oba podnětní novotáři Nebeský a Sabina pracemi dílem úryvkovitými, dílem chvatnými, obrátili pozornost k modernějším metodám v historii literární, a zůstávala stále příkladným vzorem v uspořádání, v postupu, v pojetí: a tak i na dále spokojovali se dějepisci písemnictví bibliografickým výčtem místo pragmatického výkladu, suchým katalogisováním místo kritického rozboru, mrtvým hromaděním knihopisných dat místo živého soudu. Někdejší romantický zájem o nejstarší období literární zvrhl se nyní, když vědecké studium staré češtiny bylo zanedbáváno, v modlářské takměř uctívání podvrhů rukopisných. Zkostnatělá záliba v tradici, která pokládána normou pro přítomnost, se přichylovala se zvláštní sympatií k t. zv. »zlatému období« českého písemnictví. S jedné strany opatrnictví pěstitelů, s druhé pak liberalistický indiferentismus doby, vedly k zanedbávání studia náboženských ideí v českém reformačním písemnictví. Přes podněty Nebeského nebylo dbáno o sledování kulturní

a ideové souvislosti s cizími literaturami. Protože, jak oba představitelé nejtěsnějšího přílnutí k tradici Jungmannové, I. J. Hanuš a A. V. Šembera, tak oba nositelé novějšího názoru o dějinách literárních, V. B. Nebeský a K. Sabina, zařazení v našem přehledu na příslušná místa vývoje slovesného, dlužno přehlednouti tu pouze řadu pilných epigonů, kteří, zvětšivše jako soustavní sběratelé vydatně literárně historický materiál, nepřinesli nových ideí. Byli to dílem detailní badatelé v oboru knihopisném a životopisném, seřadující své výzkumy občas do větších cyklických celků; dílem přesní vydavatelé starých památek; dílem spisovatelé zaokrouhlených literárně dějepisných monografií, majících pravidelně rámec biografický; posléze popularisující auktoři příruček, sloužících hlavně účelům školským; velmi skromně zastoupeni jsou v tomto období spisovatelé, zabývající se dějinami cizích literatur.

Nejtypičtějším představitelem těchto směrů byl

Josef Jireček (1825—1888). Narodil se dne 9. října 1825 ve Vys. Mýtě; po gymnasijských studiích v Litomyšli, filosofických a právnických v Praze, připravoval se ke katedře statistiky, záhy však pokoušel se i v žurnalistice. Povolán byv r. 1850 Lvem Thunem do ministerstva vyučování, pracoval tam, rychle povyšován, po 21 let, hlavně při úpravě školních knih; r. 1871 v kabinetě Hohenwartově se stal ministrem kultu a vyučování, leč, aniž dosáhl popularity doma i ve Vídni, odešel po pádu kabinetu z politického života vůbec. R. 1874 přestěhoval se do Prahy: tu jako předseda »Společnosti nauk«, mocný činitel ve »Sboru musejním« i ve »Svatoboru«, v posledních letech také jako významný říšský a zemský poslanec, žil do smrti, dne 25. listopadu 1888.

K literárně dějepisným studiím, k nimž druží se i některé gramatické a dialektologické články a drobnější kulturně historické stati, přiveden byl Josef Jireček přípravami k českým čítankám a antologiím, vydaným v letech 1853—1861, z nichž trojdílný »Výbor z literatury české« podává suchý, ale spolehlivý přehled dotavadních výzkumů literárně dějepisných a pěkné ukázky textové. Studie, otiskované hlavně v »ČČM.« a v publikacích »Král. Čes. spol. nauk«, Jireček vyvrcholil některými objemnějšími knižními pracemi »Hymnologia bohémica, dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. stol.« (1878), »Jan Hodějovský z Hodějova a latinští básníci tovaryšstva jeho« (1884), hlavně pak abecedně seřazenou »Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku« (1875 a 1876, ve II dílech), v níž, průpravou k soustavným dějinám české starší literatury, seřadil objemný knihopisný a životopisný materiál namnoze nový; pro XV—XVIII. stol., jež Jireček nejlépe znal a nejsprávněji chápal, jest to příručka vynikající. Literárně historické práce Jirečkovy předcháze-

ly četné edice staročeských a středočeských textů, namnoze v »Památkách staré literatury české«; hlavní vydání Jirečkova jsou: Blahoslavovy »Gramatiky« (1857), Slavatových Pamětí (1866—1868), »Deníku« Heřm. Černína (1858), Salicetova »Lékařství« (1867), Koldínových »Práv městských« (1876), Dalimilovy »Kroniky« (1877 a 1878), »Staročeských divadelních her« (1878), Brikcího z Licka (1880) a »Zřízení zemských« (1882). Některé z těchto edic vydal zároveň s bratrem Hermenegildem, vynikajícím historikem právním, s nímž kromě spisů na obranu padělků rukopisných uveřejnil též »Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury« (1860). (Německý životopis J. Jirečkův napsal J. A. Helfert 1899.)

Podobnou cestou zevrubného šetření bibliografického a životopisného bez zvláštní bystrosti kritické a bez proniknutí k psychologii doby snášel materialie k dějinám staročeské a obrozenecké literatury pečlivý, a spíše jen mechanický sběratel

Antonín Rybička (1812—1899), vysoký soudní úředník ve Vídni, jenž se podle svého rodiště psal také s pseudonymem *Skutečský*. Vedle hojných příspěvků k českému místopisu, starozitnictví, právní historii, výtvarným dějinám, otiskovaných zejména v »Památkách archeologických«, uveřejnil v »ČČM.« velký počet studií z literární historie české XVI. a XVII. věku a pak objemnou sbírku životopisných statí starších českých buditelů, »Přední křesťelé národa českého« (1883).

Také četné časopisecké stati (hlavně v »Osvětě«), jež napsal někdejší profesor češtiny ve vojenské akademii v Novém Městě za Vídni a strategický spisovatel, *Ferdinand Čenský* (1829—1887), obsahují hojnost životopisného materiálu k dějinám našeho obrození, sebraného způsobem Rybičkovým: sem nese se i Čenská sbírka dopisů z období obrozeneckého »Z dob našeho probuzení« (1875), která s obdobnou antologií Jar. Pospíšila »Z dob vlasteneckých« (1883) náleží k cennějším našim listářům XIX. věku.

K Jirečkovým literárním studiím ze středověku a časného novověku českého přiléhají i hojné literárně dějepisné stati pražského reditele gymnasijského, *Karla Tieftrunka* (1829—1897). Hlavní zájem K. Tieftrunka, jenž činnost svou zahájil hojnými články z dějin města Litoměřic, nesl se v období Ferdinanda I., jak ukazuje jeho vydání »Historie české« Pavla Skály ze Zhoře (1865—1870), jeho dílo »Odpor stavů českých proti Ferdinandovi I. r. 1547« (1872) i některé jeho studie v ČČM. Velmi cenný příspěvek k dějinám našeho obrození podal na základě původních pramenů v »Dějinách Matice české« (1881). Největšího rozšíření z Tieftrunkových prací došla jeho vlastně školní příručka, nepůvodní pojetím i metodou »Hi-

storie literatury české (1874, a častěji); vedle ní hojně užíváno bylo i přehledů českých dějin literárních, které napsali *Josef Rupert Maria Přecechtěl* (1821—1897), *Karel Ninger* (1827—1913), *Bedřich Vilém Spiesz* (1842—1903) a *Karel Vorovka* (1842—1914), jež soustavně zpracovával českou látku literárně dějepisnou a poetickou k potřebám školským.

Různé zmíněné monografie i příspěvky životopisné omezovaly se zpravidla na suché snesení materiálu, kdežto naopak zanedbávaly psychologický výklad osobností spisovatelovy a malbu jeho doby. Výjimkou byly však dvě cenné knihy; jednak cyklická sbírka životopisů novočeských (částečně i jinoslavanských) »*Naši mužové*« (1863) od vídeňského publicisty *Jana Erazima Sojky* (1826—1887), jednak životopis Jungmannův, jímž vrcholí činnost

Václava Zeleného (1825—1875), posléze ředitele malostranského gymnasia v Praze, vynikajícího novináře strany staročeské a organisátora školského i veřejného. Kromě dějepisných studií, jejichž výsledkem byly vynikající překlady Macaulayových »*Dějin anglických*« (1861) a Bogdaničových »*Dějin války vlastenecké*« (1874) pracoval soustavně o životopise Kollárově, jehož však nevydal, o poznání Havlíčkova života a činnosti, čehož výsledkem kromě biografické ukázky bylo důkladné vydání nepolitických spisů Havlíčkových (v. výše). Dokonalé umění biografické, neomezující se jen na pramenné zjištění faktů, nýbrž postupující k vědeckému zařazení jich do rámce dobového, projevil klasickým »*Životem Josefa Jungmanna*« (1873 a 1881). (Životopis od dcery Zeleného, B. Augustinové v »*Osvětě*« 1905 a 1906).

Za pomůcky literárně dějepisných studií sloužila pro dobu starší vydání staročeských památek, pro dobu novou pak katalogy bibliografické. Vydávání staročeských památek organisováno bylo »*Maticí českou*« ve sbírce »*Památky staré literatury české*« (od 1876 10 sv.), kdež nejlepší jsou edice Jirečkovy a Gebauerovy, reprodukujíce nejen přesně a jednotně text, nýbrž jsouce opatřeny také náležitými úvody literárně dějepisnými, částečně i glosami a poznámkami. Mnoho nově nalezených staročeských textů vydáno bylo, byť většinou čistě mechanicky, v ČČM.; od r. 1878 zavedly »*Listy filologické*« hojnou rubriku textových ukázek »*Klasobraní po rukopisích*«, vynikající zvláštní přesností. Výhradně věnoval se vydavatelství staročeských památek i novočeské epistolografie

Adolf Patera (1836—1912), knihovník Českého musea. Jeho obsáhlejší vydání »*Hradeckého rukopisu*« (1881), »*Svatovítského rukopisu*« (1886), »*Zaltáře Klemenského*« (1890), jmenovitě pak »*Zbytků rýmovaných Alexandreid*« (1881, spolu s F. X. Prusíkem) nepodávají více než prostý přepis textu, leckdy na základě

radné interpretace hláskoslovné; jeho drobnější příspěvky k poznání zlomkovitých rukopisů staročeských, otiskované ve smés v ČCM., doplnily v lecčems vědomosti o starém našem písemnictví; jeho cenný rozbor podvržených glos v »Mater Verborum« (takže 1877) přispěl mimoděk nemálo k posouzení Hankovy dílny padělatelské; v poslední době vydal v publikacích Čes. akad. korespondenci Komenského, Dobrovského, Hanky.

Bibliografii pěstoval po Františku Douchovi jmenovitě pražský knihkupec *František Augustin Urbánek* (1842—1917), jenž Douchův »Knihopisný slovník československý« (1865) doplnil a vydal. Jeho periodický časopis knihopisný »Věstník bibliografický« (1869—1873 a 1880—1883) se neudržel.

Skrovníčkou měrou byly pěstovány dějiny literatur cizích; články v časopisech zabývaly se takřka výhradně nejnovější produkcí způsobem referujícím a informačním a i při tom postupovaly cestou kompilační, to platí však i o obou rozměrnějších dílech z dějin světové literatury, vydaných za mezí, leč v duchu tohoto období, o *F. V. Jefábka* »Staré době romantického básnictví« (1883) a o »Ilustrovaných dějinách literatury všeobecné« (1881) od gymnasiálního řiditele *Václava Petrá* (1841—1906), známého také hojnými překlady, většinou z druhé ruky. I lze Durčíkovu monografii o Byronovi (v. v.) nazvatí jedinou cennou knižní prací z dějin cizích literatur v tomto období.

Dějepis a pomocné vědy dějepisné v 60. a 70. letech.

Dějepisectví české až do smrti Palackého r. 1876 žilo skoro ve smés z jeho podnětů a z jeho ideí; převážná většina historiků českých náležela k jeho žákům neb spolupracovníkům, hlavní díla buď doplňovala neb prohlubovala jeho monumentální výtvor; vydavatelské práce dály se podle jeho plánů neb alespoň v jeho duchu; pro lid píšící popularisátoři českých dějin vykládali podle prací Palackého: ano i tam, kde ozval se odpor proti Palackého koncepci českého dějinného vývoje, hlásil se jako úmyslný protiklad k ideím patriarchovým, které všeobecně považovány byly za samozřejmé východisko. Rozvoj historické vědy české, která vstoupila do nového období teprve rozdělením university pražské, směřoval od Palackého filosoficko-náboženského směru ve výkladu českých dějin k pečlivému sbírání a vydávání pramenů, k podrobné kritice jednotlivých událostí a k dějinám ústavním. Doba české reformace, posunutá Palackým do popředí celých našich dějin, zaměstnává většinu historiků, někteří z nich prohlubují práce Palackého detailnějším studiem, jiní však staví se na hledisko kon-

Novák-Novák: Přehledné děj. lit. české.

servativnější, na stranu auktority, jsouce v tom protichůde Palackého.

Spolehlivá a podrobná historická práce spoléhá na řadu znamenitých podniků vydavatelských, které buď v úplnosti či u výtahu předvádějí české prameny historické, vždy s větší přesností ediční. Palacký sám vydal v této době poslední V. a VI. díl (1862 a 1872) velké sbírky česky psaných listin do r. 1526 »Archivu českého« a dal podnět k jejímu pokračování »Sněmům českým«, které redakci Gindelyho počaly vycházeti r. 1877, aby pak po Gindelym převzal redakci jeho nástupce v archivářství zemském Fr. Dvorský. Souběžné s touto dvojí publikací pramenů listinných vycházely dvě řady obsáhlejších pramenů kronikářských; byly to »Fontes rerum bohemicarum« čili »Prameny dějin českých« (1873—1893) redakcí a nannoze edicí Emlerovou, jež obsahovala látku až do XVI. věku, kdežto Gindelym redigovaná sbírka, »Monumenta historiae Bohemica« čili »Staré paměti dějin českých« (1865—1874), přinášela prameny stol. XVI. a XVII. Jiným základním zdrojem pramenným bylo Emlerovo vydání »Pozůstatků desk zemských král. Českého« (1870 a 1872 ve II. sv.). Důležitým podnikem bylo i dokončení Erbenem počatých a široce založených »Regesta diplomatica« (1855), jež podnikl a k r. 1346 dovedl Josef Emler (1873—1892, úhrnem IV sv.). Střediskem těchto a podobných prací byl kromě archivu města Prahy hlavně od r. 1862 nově založený archiv zemský.

Předním orgánem historické práce české v této době byl »Časopis Českého Musea«, jenž v letech 1871—1890 za redakce Emlerovy hlavně se věnoval dějepisectví, vedle něho od r. 1869 moravský vlastivědný »Časopis Matice Moravské«, z revuí »Osvěta«; »Památky archeologické a místopisné« (od r. 1854) pokusily se několikrát rozšířiti svůj rámeček starožitnický a předhistorický na dějepis všecken, leč beze zvláštního úspěchu.

Nejvýznačnějšími představiteli historické této periody byli V. V. Tomek, A. Gindely a J. Kalousek, k nimž na Moravě se družili B. Dudík, V. Brandl, ve Slezsku V. Prasek. Řadu vydavatelů pramenů a pomůcek vedl J. Emler, kdežto T. Bílek přinášel hojnou látku pramennou pro poznání poměrů pobělohorských; dějiny právní měly hlavního pěstitel v H. Jirečkovi, místopisné studium hojně pěstované prováděl ve velkém slohu A. Sedláček; mezi církevními historiky vynikli K. Borový a Fr. Krásil; konečně popularizátoři dějin vlasteneckých význačně byli představováni K. V. Zapem. Do následujícího přehledu pojaty jsou i práce dějepisců, kteří duchem a metodou organicky se řadí do tohoto období, třebaže byly uveřejněny teprve později; aby vystižen byl vědecký pokrok českého dějepisectví, uvedeny i německy psané práce našich historiků.

Palackého největším spolupracovníkem a následovníkem, doplňovatelem a protichůdcem byl

Václav Vladivoj Tomek (1818—1905). Narodil se 31. května 1818 v Hradci Králové, studoval gymnasium v rodišti a v Praze, na to fakultu právnickou v Praze; od r. 1839—1842 byl akcesistou pražského magistrátu. Vychovatelství v rodině Palackého sblížilo jej s Palackým, který od r. 1843 učinil jej svým honorovaným spolupracovníkem, roku 1845 pak zprostředkoval jmenování Tomka sekretářem Matice české. Seznámení s hr. Lvem Thunem při archivních studiích na Děčíně vyneslo Tomkovi r. 1850 mimořádnou profesuru rakouského dějepisu na pražské universitě, na kterou se připravil studijní cestou do Paříže a do Německa, leč i zvláštní politické postavení, Palackému protichůdné: krajní konservatism v duchu hr. Lva Thuna se silným zbarvením národnostním. Byl roku 1860 jmenován řádným profesorem svého oboru, zastával svůj úřad do r. 1888, kdy odešel na odpočinek. V 60. letech stál v čele strany staročeské a prohloubil teoreticky český program státoprávní; stále hájil do důsledků i za cenu popularity zásady vládně konservativní. Neumdléva je v práci, zemřel uprostřed činnosti dne 12. června 1905.

K vlastnímu velkému životnímu dílu dostal se Tomek až v 50. letech; před tím věnoval se některým pracím populárním, monografickým a vypracování dějepisu rakouského. Populární příručky Tomkova mládí jsou: »Krátký všeobecný dějepis« (1842), »Dějepis země české« (1843; úplně nové zpracování r. 1850, »Děje království Českého«, vydáno mnohokrát, naposled ve vyd. jub. r. 1898); »Děje Pražské v krátkém nastíně« (1845, rozšířené zpracování německé příručky »Kurze Geschichte Prags« z r. 1844, jež je prvou skizzou Tomkova monumentálního díla). »Děje mocnářství rakouského« (1845, nové školské zpracování z r. 1851) staly se po celém Rakousku v četných překladech učebnicí; širší a vědecktější základ má Tomkova »Příruční kniha dějepisu rakouského« z r. 1858 vzešlá z výkladů universitních a sahající do roku 1526, kterouž r. 1888 doplnil »Novějším dějepisem rakouským« jdoucím do r. 1869; zásady, jimiž se spravoval při výkladu dějepisu rakouského. Tomek vyložil v stati »O synchronistické metodě při dějepise rakouském« v ČČM. 1854. Veškeré tyto příručky vynikají bohatostí a úplností látky, jasným a přehledným výkladem, výborným rozdělením, přísnou věcností a jasným, průzračným slohem. Historickou svou slávu založil Tomek »Ději university pražské« (1849, jdoucí od r. 1436, druhý díl nevyšel; za to stručnější německé zpracování »Geschichte der Prager Universität« z roku 1848, jehož rok sahá až do r. 1848); dílo to založeno na hojných materiálech, výtečně upotřebených, na podrobném, místy i

theologickém studiu hnutí husitského, leč přes pevně vyřešené stanovisko ideové zachovává Tomek i tu krajní objektivnost nezúčastněného, takřka epického vypravovatele velkých dějů. Z pozdějších monografií Tomkových vznikl »Jan Žižka« (1879) ze soustavné přípravy k IV. dílu »Dějepis města Prahy«; »Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.« (1868) ze zájmu o státní právo, politikou podníceného; obě místopisné studie »Příběhy kláštera a města Police nad Methují« (1881) a »Místopisné paměti města Hradec Králové« (1885) z oddané záliby krajinné.

Veškeré tyto práce byly jen episodickým přerušením, či spíše průvodním zaměstnáváním vedle hlavního díla dlouhého života Tomkova, vyličení to dějin královského hlavního města Prahy, které jsou v některých částech takřka dějinami celého národa. Ještě před r. 1840 doporučil Palacký Tomka pražskému purkmistru Müllerovi za městského pražského dějepisce, záhy Tomek práce zahájil, leč na nějaký čas přerušil. »Dějepis města Prahy« počal vycházeti r. 1855 a byl rozvržen na VI knih, jež měly sahati až do nynějška; každá kniha o několika dílech, ale rámec překročen a dílo dovedeno jen do roku 1609 (úhrnem XII svazků v letech 1855—1901). Dílo opřeno jest o podrobné studie místopisné, jichž úhrn Tomek předvedl literárně v »Základech starého místopisu Pražského« (1866—1875 ve III dílech s rejstříkem rozdělených dle čtvrtí pražských a vyčerpávajících látku do r. 1436)* a graficky na »Mapách staré Prahy« (1892, obsahujících velký plán Prahy z roku 1419 a menší plány z r. 1200 a 1348). »Dějepis města Prahy« podle prvotního plánu měl předváděti hlavně společenskou, hospodářskou, správní, náboženskou a kulturní historii města Prahy, ale počínajíc knihou III. (ve 4 sv. o letech 1348—1436) stal se historií celého národa, jmenovitě v době válek husitských: s klidem a bez zaujetí, leč s netajenou sympatií pro Husa a s otevřenou nechutí k Táborům, Bratřím a českým protestantům, stoje na straně státní i církevní auktority, vypravuje Tomek příběh za příběhem, neruše ani spekulací ani širokou malbou kulturní svého epického proudu. Snesl a zpracoval obrovský materiál (hlavně právě v knize III., méně již v knize IV. [1436—1547] a v díle posledním, kde nestojí vždy na výši historického zkoumání novodobého), jda všude do detailů objímaných stejnou láskou, jakou věnoval hlavním událostem. (Druhého vydání »Dějpisu«, jež vychází od r. 1892, vydáno bylo dosud VII dílů, poslední péčí V. Novotného.)

*) Jako přímý pokračovatel Tomkův dovádí látku v stejnojmenném díle od r. 1436 do r. 1620 pražský městský archivář Josef Teige (1862—1921).

«Dějepisem města Prahy» postavil se Tomek, jemuž jako profesoru universitnímu a vídeňskou vládou chráněnému rakouskému dějepisci do jisté míry vykázan širší obor působnosti, po bok Palackému. Tomek v nejedné věci měl výhody před Palackým; jeho právnícká průprava, jeho suše kritická vloha, jeho střízlivě zdrženlivý úsudek, jeho větší přesnost v zkoumání a užívání pramenů, jmenovitě archivních, daly mu spolehlivou jistotu, jíž vždy neměl širší a geniálnější duch aprioristy Palackého, náchylného povždy k spekulaci filosofické o dějinách. Tato střízlivá a suchá rozumovost zavedla Tomka v oboru základního soudu o českých dějinách k nebezpečnému bludu; Tomek odsoudil náboženské hnutí české i v nejlepších jeho představitelích, pokud šlo proti auktoritě, ano nerozpakoval se schvalovati násilných prostředků, jimiž církev a stát znovu vymáhaly svých domnělých práv. V době před vládní reakcí Tomek soudil svobodomyšlněji a nábožensky smířlivěji, jak dosvědčuje jeho článek »O církevní správě strany pod obojí v l. 1415—1622« v ČČM. 1848. Ale v 50. letech názor jeho protireformační se vyhranil; poznáváme to nejlépe z všeobecného úvodu k řadě vynikajících statí »O nepokojích stavovských v zemích mocnárství rakouského za panování Rudolfa II. a Matyáše« (v ČČM. 1854—1856). Tu napsal charakteristická, v dosahu svém záhubná slova, v nichž lze spatřovati vyvrcholení ducha reakčního: »Hus (buď si že třeba v nejkrásnějším bludu, domnívaje se otevřítí novou dráhu ke zvelebení svého národa) opustil cestu, po níž se posavád kráčelo ku předu, k nenabyté škodě naší. Hloubání o náboženství ve směru proticírkevním nevedlo, jak on se domníval, k opravě společnosti církevní, ani k lepšímu vzdělání mravnému, nýbrž jen k rozpuštění svazků církevních a ke zlehčení náboženství; čehož následek byla značná zástava v utěšeném pokroku duchovním, jež spatřujeme před tím.« A dále: »Veliký převrat, jež způsobil Ferdinand II. v našem národu zavedením jiného náboženství a jiného státního pořádku, působil však přes tyto nepříznivé okolnosti jeho času pro vzdálenější budoucnost přece blahodárně. Vítězství monarchie, jím dozařené, vedlo po zotavení střední Evropy od záhub třicetileté války ke moudřejší a spořádanější správě státní v mocnárství rakouském, kteráž způsobena pronikavými opravami Marie Terezie a císaře Josefa II.; vítězství pak katolické církve navrátilo národu našemu pravou zbožnost, pevnější základy mravnosti, tudíž způsobilost k pokračování ve vzdělání svým duchovním na cestách, po kterých za starodávna kráčel zdařile.« Takto stanul a to nejen jako dějepisec, nýbrž i jako politik na stanovisku nečeském a národně nepřátelském; také metodicky, namnoze vědomě vzdával se stanoviska epropského, cesty srovnávací ve prospěch úzkého domácího odbornictví. Spisovatelské umění Tom-

kovo, jež stálo hluboce pod literárními hodnotami Palackého, krylo se zcela s jeho lidskou a vědeckou osobností. V. V. Tomek byl vždy přísně věcným a studeně neosobním epikem zevních faktů, mezi nimiž nevybíral a jichž uměle nerovnal. Se střízlivým klidem a jadrnou věcností konstatuje a vypravuje; ani důvěrnější povahokresba, ani obsáhlejší malba dobová, nepřerušily nikdy volného toku jeho vypravování; ani umělá stavba periody, ani výrazný obraz slohový neprozradily, že V. V. Tomek, vychovaný v studiu právním, má také zájem o slovesné umění svých děl.

Život svůj Tomek vypsál svou střízlivou, suchou ale spolehlivou metodou ve II sv. knihy »Paměti mého života« [1905 a 1906, I. díl obsahuje léta 1818—1860, II. pak 1861—1888]. Ocenění Tomkova významu podali V. Novotný v »Č. Č. Hist.« 1898, J. Pekař v »Památníku Akademie« 1898 [viz níže], J. Kalousek v »Osvětě« 1898. Na počest 70. zrozenin Tomkových vydaný »Sborník dějepisných prací bývalých žáků Tomkových« [1888] obsahuje též úplnou bibliografii Tomkových spisů.

Vzdával-li se V. V. Tomek vždy rozhodněji evropského stanoviska při podávání českých dějin, značil směr naprosto opačný jeho dlouholetý kolega universitní,

Antonín Gindely (1829—1892), od r. 1862 první ředitel a organisator archivu zemského a profesor pražské university. Gindely, syn německého otce a české matky, kolísal vždy mezi českou a německou národností a psal více německy než česky; ač byl (s citelným ostnem proti Tomkovi) od Palackého vyhlédnut za pokračovatele jeho díla, dal se vlastním směrem prostým historického idealismu a vlasteneckého zanicení. Naše dějiny, z nichž jej výlučně zajímal novověk, pojímal za svéráznou součástku dějin světových a proto snažil se vyzpytovatí dějové zákony obecné historie i v české minulosti a nikde nezdůrazňoval domácí tendence. Patřil-li Palacký do doby a do školy ideologických dějepisců, byl Gindely z rodu realistických historiků, kteří, odmítajíce veškerou spekulaci, přeceňujíce namnoze diplomatické fakty na úkor vnitřních poměrů zemí a národů, v oddané lásce ke skutečnosti přesně zjištěné a bohatě nahromaděné toužili po objektivním podání. »jak věci vlastně byly«; v tom připomíná Gindely velikého německého dějepisce L. Rankeho. Gindely, pracovník důkladný a pronikavý, neuspořil si žádné námahy, kterou přináší moderní studium dějepisné: pracoval v archivech francouzských, německých, španělských, hollandských, belgických, snaže se přihlídati ke zprávám a písemnostem všech stran, nikoliv skupiny ojedinelé; zabral se monograficky do studií ústavních, finančních, náboženských a kdekoliv zasáhl, pronikl k jádru; starší literatury valně nedbal a pramenů neužíval vždycky přesně. (Z těchto monografií, otiskovaných většinou v pojednáních Učené Společnosti a

Akademie vídeňské přední jest stať »Geschichte der böhmischen Finanzen 1526—1618« z r. 1869). V české reformaci, jmenovitě v Jednotě bratrské, k jejímuž prostudování položil široké pramenné základy, viděl zjev neobyčejně důležitý a věnoval tudíž studiu náboženských českých poměrů v XV.—XVII věku, ke kterému přistupoval nejen historicky, ale i teologicky vyzbrojen, nejlepší sly Jeho díla jsou troskami velikých dvou plánů. Z českomoravských dějin v době reformace napsal »Geschichte der Böhmischen Brüder« (1857—1858 ve II sv.) a jako samostatný třetí díl »Geschichte der Erteilung des böhmischen Majestätsbriefes« (1858) a vzácné drobnější příspěvky k poznání »Über die dogmatischen Ansichten der böhm. Brüder« (1854). »Über J. A. Comenius Leben und Wirksamkeit« (1855) a »Životopis Jana Blahoslava« (1856 v ČČM. první jeho práce česká); z pramenů sem hledících vydal německy »Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder« (1859) a česky »Dekrety Jednoty Bratrské« (1865). Z událostí třicetileté války zpracoval »Dějiny českého povstání« (1869—1880 ve IV dílech, česky a německy) a »Waldstein während seines ersten Generalates« (1886) a v pozůstalosti zanechal »Geschichte der Gegenreformation in Böhmen« (vyd. 1894, s látkou z l. 1620—1627). Uprostřed obou plánů stojí kniha »Rudolf II. und seine Zeit« (1862—1865. II. díly), rovněž vynikající bohatstvím nového materiálu. Popularisačním účelům slouží »Der dreißigjährige Krieg« (1882). V letech 1860—1871 vydal řadu učebnic obecného dějepisu pro různé stupně středních škol, překlád jejich do češtiny cpatřili J. Erben, M. Kovář, K. Jireček. (Viz monografie Kam. Krofty »Antonín Gindely« ve 4 sv. »Zpráv zems. archivu« 1915; o jeho edicích v. v.).

Přímo na tradici Palackého navázal jeho první životopisec

Josef Kalousek (1838—1915), od r. 1871 docent, v letech 1882—1908 profesor českých dějin na pražské universitě. Kalouskovy historické práce podloženy jsou vesměs jeho vlasteneckým přesvědčením ze školy Palackého a Riegrový, jeho idealistickým a výchovným pojetím dějin. Státoprávní politika staročeská, jejímž Kalousek byl stoupencem, a vlastní původ z chudé rodiny venkovské nezůstaly bez vlivu na jeho činnost dějepiseckou. Vedle edičních prací — od r. 1886 byl Kalousek redaktorem obnoveného »Archivu českého« — z nich nad jiné vynikají »Řády selské a instrukce hospodářské« (1905—1910, IV sv. a dodatek r. 1913), skvělý to materiál selského stavu v Čechách. — vydal Kalousek dva důležité, ba základní spisy právně historické »České státní právo« (1871 a 1892) a »O staročeském právé dědickém« (1894), řadu

apologetických spisů, na př. »Obrana knížete Václava Svatého« (1872, přepracované vyd. 1901) čelících hlavně proti historikům německým; několik knižních monografií »O historii kalicha v dobách předhusitských« (1881), »Děje Král. české společnosti nauk« (1885) a »Stručný přehled dějin hradu pražského« (1907); pak vzorný spis populární »Karel IV., Otec vlasti« (1878). Věrným následovníkem a strážcem odkazu Palackého osvědčil se Kalousek, vydav k Palackého »Dějinám« »Historickou mapu Čech XIV. století« (1874), připraviv k novému vydání a opatřiv životopisem v l. 1876—1878 »Dějiny«; posléze napsav pro »Pamětník Palackého« studii »O vůdčích myšlenkách v historickém díle Fr. Palackého«. Málo šťastné jsou jeho obrany rukopisných podvrhů. (R. 1908 při příležitosti 70. zrozenin Kalouskových vyšlo několik studií o něm: V. Novotného v »Čase« a ve zvl. otisku, R. Urbánkova v »Přehledě«, J. Volfova v »Osvětě« a téhož bibliografie prací Kalouskových v »Českém lidu«, doplněny nekrology Pekařovým v ČČH. 1916 a Kroftovým v Archivu agr. 1916 i essayem J. Werstadta v »Lumíru« 1916.)

Zivý ruch historický zavládl od 50. let také na Moravě. Starší práce R. Volného, A. Bočka, A. V. Sembery, jež se nepovznášely buď nad monografickou metodu, buď nad činnost ediční, u Bočka nad to zcela nespolehlivou, zasluhovaly doplnění neb revise; soustavné dějiny Moravě však chyběly. Mohutný náběh k nim učinil

Beda Dudík (1815—1890), benediktin rajhradský, od r. 1855 zemský historiograf moravský. Vykonav obsáhlé přípravy v archivech římských, cestou do Švédska i studiem v zemském archivu moravském, o čemž svědčí řada německy psaných studií, jakož i kritika pramenů »Mährens Geschichtsquellen« (1850), jal se vydávati na obrovských základech založenou »Mährens Allgemeine Geschichte« (1860—1888 ve XII sv.; v českém překladě sluje »Dějiny Moravy« 1870—1884), jež dospěla však pouze r. 1350 a nedovedla ohromného a všestranného, s velkou učeností sebraného materiálu ovládnouti ani kritickým soudem ani jednotící ideí, takže zklamala nejen nadšené Moravany, shledávající tu vyvrácení mnohé oblíbené domněnky, ale i kruhy odborné. Českým originálem mezi pracemi Dudíkovými jsou jen »Dějiny knižtiskářství na Moravě« (1876). B. Dudík byl pracovník pilný i mnohostranný; v řadě drobných cenných úvah osvětlil ústavní, církevní, společenské poměry na Moravě a snesl i mnoho vzácné látky k dějinám knihtisku, knihovnictví a numismatiky.

Mezi Moravany, již se polemicky s Dudíkem střetli, nej přednější byl

Vincenc Brandl (1834—1901) od r. 1861 zemský archivář moravský. — Nejhojnější jsou **Brandlovy práce** vydavatelské; redakce dalších děl »*Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*« (1874—1893), »*Libri citationum et sententiarum*« (1872—1895 v VI sv.), důležitých památek právních »*Kniha Drnovské*« (1868), »*Kniha Tovačovské*« (1868) a »*Kniha Rožberské*« (1872), pak »*Spisů Karla st. ze Zerotína*« (1866—1872 v V sv.); velmi cennou knihou pomocně historickou a filologickou jest »*Glossarium illustrans bohemo-moraviae historiae fontes*« (1879); proti Dudíkovi mífí »*Poloha starého Velehradu*« (1862). Průpravou k mor. vlastivědě jest jeho »*Kniha pro každého Moravana*« (1862, přeprac. vyd. 1892). Méně šťastny jsou tři Brandlovy práce literárně historické, v nichž vědeckému upotřebení látky namnoze nové vadí nedostatek kritického rozhledu; jako ve veřejném životě jeví se i v těchto životopisech Josefa Dobrovského (1883), Pavla Josefa Šafaříka (1887) a Karla Jaromíra Erbena (1887) neméně než ve své »*Obraně Libušina Soudu*« (1879) úporným a zkostnatělým konservativcem. (O. V Brandlovi viz kritickou studii Boh. Navrátila v Čas. Mat. Mor. 1902.)

Místopis moravský pěstoval vedle národopisu horlivý vlastivědec valašský *Matouš Václávek* (1842—1908), v starožitnických výzkumech období předhistorického vynikl kromě horlivého praktika Jindřicha Wankla zvláště *Martin Kříž* (1841—1916).

Tvůrcem vědeckého dějepisu slezského jest buditel a organisator *Vincenc Prasek* (1843—1912), rodák ze slezských Milostovic a profesor gymnasia v Olomouci. Vědecké počátky jeho byly kritické a filologické, týkaly se hláskosloví, jazyka štitenského, brusičství a dialektologie (»*Čeština na Opavsku*« 1877). Vzdělav se v l. 80. drobnějšími pracemi z místopisu svého milovaného domova, přistoupil r. 1888 k vydávání »*Vlastivědy slezské*«, která v IV sv. obsáhla podání lidu slezského, historický místopis i dějiny Opavska i Těšínska. Vincenc Prasek, jenž náležel též k spoluvůrcům »*Maticе moravské*« i »*Maticе opavské*«, vydával (1902—1907) »*Selský archiv*«, sbírku památek k dějinám stavu selského, kromě toho pěstoval též dějiny právní. Prasek byl pilný a vzorný sběratel a pořadatel v duchu Bartošově, při zpracování látky historické a hlavně filologické vadil často nedostatek hlediska kritického. Vedle Praska pěstoval slezské dějiny hl. místopisné a genealogické *Josef Zukal* (* 1841).

Na Slovensku velké dílo sběratelské, neovládnuté však metodou naukové kritiky vykonal profesor bohosloví a horlivý buditel *František Sasínek* (1830—1914), jenž se zvláště zaměřoval církevními dějinami československými a histo-

ríf Hše Velkomoravské, docházejí i tu vědeckých dohadů v romantickém duchu místního vlastenectví slovenského.

Většina uvedených dějepisců zabývala se mimochodem také vydáváním pramenů českých, jejichž nejdůležitější sbírky hned úvodem byly svrchu jmenovány; během času však ukázala se potřeba, výhradně a soustavně se věnovati pomocným vědám historickým a podle vzorů cizích vzdělávati v nich i dorost universitní. Dvojitý ten úkol prováděl celým svým životem

Josef Emler (1836—1899), od r. 1870 archivář města Prahy, od r. 1879 mimořádný, od r. 1887 řádný profesor pomocných věd na pražské universitě a v letech 1871—1890 redaktor ČČM. Vedle velkých zmíněných edicí »Pramenů dějin českých« a dokončení »Regest« vydal Emler ještě 10 sv. t. z. »libri confirmationum«, důležité to latinské památky středověkého života církevního, pak »Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými« (1881) a některé listáče a nekrologia klášterní. Z drobných studií Emlerových, psaných česky a německy, vynikají úvahy o královských kancelářích posledních Přemyslovců a o nejstarším bernictví českém. Účelům studijním hovějí jeho příručka věd pomocných »Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české« (1876), již populárně zpracoval moravský kněz *Emanuel Justinián Miltner* (1815—1894).

František Dvorský (1839—1907), od r. 1863 spolupracovník, od r. 1892 nástupce Gindelyho v zemském archivu, byl samouk, jenž vlastní pílí vyšvihl se na čilého pracovníka archivního. Na úkoly, jakými bylo redigování »Sněmů českých« po Gindelym, neb vydávání »Listů Karla z Zerotína« (1904) jeho vědomosti a síly daleko nestačily, takže tu zavínil řadu soustavných hrubých chyb; za to se mu podařily mechaničtější snůšky »Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna« (1867), »O počtu domů v Praze« (1882), »Paměti o školách českých« (1886): jedna monografie historická »Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621« (1892) sněší hojnost látky; zejména však rázovité duchem i jazykem listáče českých šlechticů »Staré písemné památky žen a dcer českých« (1872), »Zuzana Černínova z Harasova« (1886), »Máteř a dcera Zuzany Černínové« (1890), jejichž archaistický ráz uměl vnuknouti i pokusům svým novelistickým (v. výše). (Ocenění činnosti Fr. Dvorského viz v II. sv. »Zpráv zem. archivu.«)

Studium dějin právních, jehož Palacký dotkl se jen mimochodem a většinou v pracích menších a jehož také V. V. Tomek, ač původně jurista, nepěstoval, založil u nás

Hermenegild Jireček, rytíř ze Samokova (1827—1909), bratr Josefa Jirečka, s nímž leccos společně vydal, a dlou-

holetý odborový přednosta v ministerstvu vyučování. Opustiv beletrii, kterou se beze zduhu zabýval v mládí, věnoval se studiu staročeského práva se stálým srovnávacím zřetelem k právním poměrům staroslovanským. Chtěl dovésti zásadní různost práva staroslovanského a starogermánského a najíti v staroslovanském právé slovenskou duši národní; o tom svědčí edice »Codex juris bohemicí« (1866, sahající od nejstarších dob do XVII. věku, z původně stanovených 20 svazků vyšlo 12 sv.). »Svod zákonů slovanských« (1880). »Obnovené právo a zřízení zemské« (1888). »Korunní archiv český« (1896) a Všehrdovy »Knihy devatery« (1874); hlavně pak velké všeobecné dílo »Slovanské právo v Čechách a na Moravě« (1863 a 1864 ve 2 dílech, r. 1872 pak I. sv. 3. dílu, v celku sahá do XIV stol.), »Právnícký život v Čechách a na Moravě« (1903); příruční pomůckou, doplňující jaksi »Svod zákonů«, jest »Prove, Historický slovar slovanského práva« (1904). Četné stati Heremengilda Jirečka slouží nejstarším dějinám českým, staročeskému místopisu, husitskému válečnictví, dějinám rodného Vys. Mýta a obraně podvržených Rukopisů. (Bibliografií svých prací vydal Jireček r. 1907 sám, význam jeho ocenil r. 1896 v »Osvětě« jeho následovník K. Kadlec a r. 1909 v ČČH. J. Pekař.)

Tomáš Bílek (1819—1903), ředitel akad. gymnasia v Praze, zpracoval značný původní historický materiál ze XVII. věku, shledaný značně dříve, až knihami z 80. a 90. let. »Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618« (1883 a 1884 ve II sv.), »Reformace katolická« (1892). »Statky a jmění kolejí jezuitských« (1893), »Dějiny Tovaryšstva Ježíšova v zemích království Českého« (1896). Metoda těchto pilných, materiálem naplněných knih jest dosti mechanická a primitivní, pouze »Dějiny konfiskací« podnes mají vědeckou cenu. K podstatě vlastních historických otázek Bílek skoro nikde nepronikl, uspořádání jest nahodilé a nepřehledné, podání velmi neumělé; jímavostí nehistorickou působí však vroucnost soucitu a stupeň sympatie, jimiž Bílek sleduje osudy českých nekatolíků.

Zvláštní záliba věnována byla historickému místopisu; s neobyčejnou péčí snášeny byly lokální dějepisné detaily kostelů, klášterů, okresů a míst, často od snaživých diletantů bez průpravy. Vzory vědeckých monografií podali V. V. Tomek knihami o Polici nad Methují (1881) a o Hradci Králové (1885) a H. Jireček dějinami Vysokého Mýta (1884); z ostatních topografů zasluhují zmínky *Petr Miloslav Veselský* (1810—1899), dějepisec Kutné Hory; místopiscové moravští, první redaktor »Časopisu Matice Moravské« *Václav Royt* (1827—1907) a fantastický *František Pluskal Moravičanský* (1811—1900); *Antonín Norbert Vlasák* (1813—1900), vydavatel

•Bibliotéky místních dějepisů« (1873—1885), jež obsahovala hlavně místopisy jihočeských okresů; *František Jan Zoubek* (1832—1890), dějepisec Kostelce n. O., a hradu Potštýna (viz o něm výše); historik Kolína *Josef Vávra* (1838—1912); a církevní místopisec pražský *František Ekert* (1845—1903), auktor »Posvátných míst král. hl. města Prahy« (1883 a 1894 ve II sv.).

Několikrát učiněn byl pokus shrnouti veškerou místopisnou látku do díla jednoho, při čemž pravidelně volen rámec abecedního slovníku, tak r. 1863 Sládkem a Orthem, r. 1877 Jakubem Malým, posléze r. 1895 V. Kotyškou. Historickou část »Úplného místopisného slovníka království Českého« od V. Kotyšky zpracoval (1909) velkolepě klasický mistr historické topografie české,

August Sedláček (1843), gymnasiální profesor v Táboře. Místní monografie Vožice (1870), Rychnova nad Kněžnou (1871), Čáslavě (1874), Říčany (1873), pak »Průvodce po památných místech okolí Tábořského« (1897 ve III sv.) [k nim přibyly dějiny Písku 1911—1915] byly takřka průpravným cvičením před monumentálním dílem Sedláčkova života, jímž jsou »Hrady, zámky a tvrze království Českého« (od r. 1881, dosud XIV sv. z rozpočtených XV). Sedláčkovo dílo chce obsáhnouti dějiny všech opevněných míst českých, ať dochovaných, ať zmizelých, chce jim předestlati důkladný popis, sepnouti je s historií šlechtických rodů, leč zařaditi též do dějů celého panství, často i orámovati arabeskami kulturními, místními pověstmi atd. Vedle lokálních archivních studií, začasť poprvé konaných, opírá se Sedláček i o průpravu genealogickou, heraldickou, sfragistickou. A. Sedláček, jenž zpravidla čerpá z první ruky, snáší si úžasné rozlehlý materiál sám a podrobuje jej střízlivé a osvícené kritice. Neulpívaje na úzkém oboru vědním, podniká práce ediční, zahlubává se rád do problémů ústavních i správních dějin a přispívá pak často drobnějšími články (na př. o starém rozdělení Čech a Moravy na kraje, o vzniku šlechty) k jejich řešení. Touto širokou všestranností, živým zájmem o opravdovém vzkříšení minulého bytu národního, epickou důrazností a jasností působí »Hrady, zámky a tvrze«, jež doplňuje »Místopisný slovník«, monumentálně a posunují tichého a soustředěného Aug. Sedláčka mezi přední české badatele historické. Nepřehledné množství Sedláčkových článků rodopisných přinesl Ottův Slovník naučný. Nejpeknější z heraldických a rodových pověstí vydal jako »Sbírku historických pověstí lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku« (1898); s M. Kolářem zpracoval »Československou heraldiku« (1902); znamenitým příspěvkem k dějinám jazyka jest »Snůška starých jmen řek, potoků, hor a lesů«

(1920). A. Sedláčka ocenil Jos. Pekař v Čes. Čas. Hist. 1910, str. 71—73.)

Z jiných pomocných nauk dějepisných pěstována byla hlavně numismatika profesorem *Josefem Smolíkem* (1832—1915), jenž dily »Pražské groše« (1894), »Denáry úředních knížat na Moravě« (1896), »Denáry Bolezlava I.« atd. (1901), ukázal se nejlepším numismatikem českým, a strategická historie advokátem *Hugem Tomanem* (1838—1898), který vedle několika děl o Janu Žižkovi zanechal v pozůstalosti »Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy« (1898).

Dějiny církevními se zabývali oba redaktorů »Časopisu katolického duchovenstva«, který kromě prací z pastýřského bohosloví přinášel i hojně studie dějepisné. *Klement Borový* a *František Krásl*. Práce Borového a *Kráslovy* jsou případným doplňkem studií světských historiků, jejich cena jest hlavně v tom, že k nim užito bohatého materiálu z archivů arcibiskupského a kapitulního.

Klement Borový (1838—1897), profesor bohoslovecké fakulty v Praze, posléze kanovník kapituly u sv. Víta, přidružil se jako vydavatel k *Emlerovi* a *Brandlovi*, připraviv k tisku »Akta konsistoře utrakvistické« (1868), »Akta konsistoře katolické« (1869)* a »*Libri erectionum*« (1875—1883 v V sv.). Hlavní historické studie Borového nesou se k dějinám katolické církve v XVI. věku: »*Antonín Brus z Mohelnice*« (1873), »*Martin Medek*« (1877); širší rámec mají stručné »*Dějiny arcidiecése Pražské*« (1873).

František Krásl (1844—1907), světicí biskup pražský, vydal obšírné monografie historické a hagiografické »*Arnošt hr. Harrach*, kníže arcibiskup pražský« (1885), »*Svatý Prokop*, jeho klášter a památka u lidu« (1895), »*Svatý Vojtěch*, druhý biskup pražský« (1898).

Pomůckou k církevním dějinám českým jsou podrobné církevní mapy Čech, Moravy a Slezska od faráře *Kristína Františka Plodka* (1840—1894). Profesor církevních dějin bohoslovecké fakulty v Praze, *František X. Kryštůfek* (1842—1916) kromě učebního »*Všeobecného církevního dějepisu*« (1883—1892 ve III díl.) podal i speciálnější »*Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zeměmu koruny České*« (1898), práce to vědecky bezcenné, sloužící stranickým záměrům.

*) Akta vydaná Borovým obsahují dobu *Ferdinanda I.*: o vydání akt z doby násl. zasloužil se spolupracovník *Gindelyho* a *Dvorského*, *Julius Pažout* (1837—1911) edicí »*Jednání a dopisy konsistoře pod obojí z l. 1562—1570*« (1906.)

Dějepisí popularisatoři pracovali buď pro široké vrstvy čtenářské, buď pro školu; onde řídili se hlavně tendencí vlasteneckou, těžice z ovládajícího historismu, zděděného z období romantického, tuto pak sledovali snahy výchovné.

Z popularisátorů dějin nejšťastnější byl

Karel Vladislav Zap (1812—1872), úředník ve Lvově; v době lvovského svého pobytu (1836—1845) horlivý udržovatel kulturních styků česko-polských a česko-rusínských, z nichž kromě cenných překladů vzniklo »Zrcadlo života ve východní Evropě« (1843 a 1844 ve 3 dílech). Později stal se profesorem v Praze. V odborných dějinách českých má Zap, náležející též k našim starším zeměpisčům, význam jako organisátor a badatel archeologický, jenž r. 1854 v nákladě »Maticе české« založil a do r. 1868 redigoval »Památky archeologické a místopisné«, pěstuje v nich hlavně dějiny staršího umění domácího a topografii; téhož rázu jsou Zapovy spisy »Historicko-umělecke památky pražské« (1864), »Praha« (1868) a po P. B. Mikovcovi převzaté názorné »Starožitnosti a památky země České« (1863). Popularitu Zapovu založila jeho »Českomoravská kronika« (1862—1872) ve 3 dílech, jdoucích do r. 1526, nové vydání od r. 1906), kde lidově a prostě s živou výmluvností a zábavnou barvitostí, užívaje starých naivních kronik i nových dějepisných výzkumů v duchu vlasteneckém a svobodomyšlném, ovšem bez kritiky předváděl celý obsah minulosti české; v době rozkvětu mladočeského liberalismu mocně působilo Zapovo vřelé vypsání husitství, vydané (1868) ve zvláštním výňatku. Po smrti Zapově pokračovali v »Kronice« *Josef Kořán* (1848—1912), *A. Rezek* (viz níže) a *J. Svátek* (viz výše).

Z ostatních popularisátorů českých dějin byli na svých místech jmenováni *Jakub Malý*, *Josef Svátek*, *Ferdinand Schulz*, *František Dvorský*, k nim se druží *Emanuel Tonner* (1829—1900), dobrý překladatel, částečně i vydavatel latinských pramenů k českým dějinám. Dějiny cizí tlumočili zmíněný již *Karel B. Storch*, *Vilém Gábler* (1821—1897) a *Václav Křížek* (1833—1881).

Soustavný a kritický přehled české práce dějepisecské od roku 1848 podal *Josef Pekař* v oddílu I. b) »*Dějepisectví*« v »Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa I.«, k němuž přistupují kratší stati o historických vědách pomocných; toč hlavní pramen našeho nástínu.
